

जानेवारी

जानेवारी
फेब्रुवारी
मार्च
१९५४

वर्ष ३२ वं.

सितकोइ

१०

आणे

अंक २ ल

[स्थापना १९२१]

श्रीसाईबाबांची चांदीची आंगठी

फक्त

आठ आण्यांत मिळेल.
मीन्याची आंगठी रु. १,
रु. १।।, रु. २।। व रु. ३

प्रमाणे
व

बाबांचा मीनाकारी रंगीत फोटो पादुकासह स्टॅन्ड
किंमत रु. ७ तयार मिळेल.

वि. सूः—व्यापाच्यांना सवलतीचे दराने मिळेल.

ई. आर. मालपेकर

जितेकर चाळ
ठाकुरद्वार, मुंबई २.

श्रीसाईबाबा संस्थान, शिरडी, या संस्थेने चालविलेले

श्रीसाई लीला त्रैमासिक

संपादक

श्री. नागेश आत्माराम सावंत

व्यवस्थापक

श्री. रामचंद्र महादेव राणे

साहाय्यक मंडळ

श्री. वसंतराव नारायण गोरक्षकर

प्रो. गोपाळ वामन भागवत, एम्. ए.

श्री. बाळकृष्ण सखाराम पाताडे

श्री. कृष्णराव जयराम भट

वार्षिक वर्गणी

रु. २-४-० (ट. ख. स.)

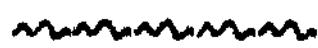
किरकोळ अंक

दहा आणे

अनुक्रमणिका

अ. नं.	विषय	लेखक	पृष्ठ.
१	श्रीसाईबाबासुधा		७
२	प्रिय बाचक	संपादक	८
३	तू माझा आधार	स्वामी रामदास	१३
४	बाबांची लीला	आमचे प्रतिनिधि	१४
५	श्रीराम-कथा	स्वामी विवेकानंद	२५
६	नाम-स्मरण	स्वामी शिवानंद	३३
७	रामायणाचा भारतावरील प्रभाव	पं. जवाहरलाल नेहरू	३६
८	कौसल्यामातेला रामाचा उपदेश	अध्यात्मरामायणांतून	३९
९	रामनामच कां आणि कसें घ्यावें	महात्मा गांधी	४१
१०	चिमुकल्या खारीची रामसेवा		४२
११	भारतापुढील आदर्श-सीता	स्वामी विवेकानंद	४३
१२	श्रीशानेश्वरांच्या चमत्कारांना बोपदेवांची साक्ष	ख. स. त्रिलोकेकर	४४
१३	श्रीसाईबाबांच्या चरणीं प्रार्थना	केशवतनय	४८
१४	अ. भा. साईभक्त संमेलन		४९
१५	जप करण्याचे कांहीं राममंत्र		५८
१६	शिरडी-वृत्त		५९
१७	रथयात्रा	रवींद्रनाथ ठाकोर	६१

श्रीसाईलीला मासिकासंबंधी

- * श्रीसाईलीला त्रैमासिकाचे अंक दर वर्षी मार्च, जून, सप्टेंबर व डिसेंबर या महिन्यांत ३० तारखेस प्रसिद्ध होतात.
- * किरकोळ अंकास दहा आणे.
- * वार्षिक वर्गणी ट. ख. सह रु. २-४-०
- * वर्षारंभ जानेवारीपासून असला तरी वर्गणीदार कोणत्याही महिन्यापासून होता येते.
- * मागणी केल्यास वर्षारंभापासूनचे अंक शिळ्डक असल्यास पाठविले जातात.
- * वर्गणी मनिओर्डरने 'संपादक, श्रीसाईलीला त्रैमासिक कार्यालय, २५ बँक स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १' या पत्त्यावर पाठवावी.
- * या मासिकांत प्रामुख्याने धार्मिक व तत्त्वज्ञानात्मक स्वरूपाचेच विषय येतात.
- * आलेले लेख प्रसिद्ध करणे अगर न करणे व त्यांत जरूर तो फेरबदल करणे याबद्दल सर्व हक्क संपादकांकडे आहेत.

—संपादक

श्री साई लीला

श्री साई वाक्सुधा

भगवंतराव क्षीरसागर नांवाचे गृहस्थ विठोबाचे उपासक होते. त्यांचे वडील पंढरपूरच्या विठोबाचे भक्त होते. वारकरी संप्रदायाश्रमाणे ते नित्यनियमानें पंढरीची वारी करीत. त्यांच्या घरांत नित्यपूजेसाठीहि विठोबाची सांवळी गोजिरवाणी मूर्ति होती. वडील वारल्यानंतर भगवंतरावांनी आपल्या घराण्यांतील पिढीजाद कुलाचार सोडून दिला. घरच्या देवहान्यांतील विठोबाची पूजादेखील बंद केली. मग पंढरपूरची वारी तर दूरच राहिली. पुढे योगायोगानें भगवंतराव आपल्या मित्राबरोबर सहज शिरडीला गेले, त्यांना पाहतांच बाबा म्हणाले,

‘अरे तुझ्या वडिलांना मी चांगला ओळखतों. ते माझे परममित्र होते. म्हणूनच मी तुला मुद्दाम येथे खेंचून आणले. तुला ही कसली अवदसा आठवळी आहे? तुझ्या घरच्या सांवळ्या विठ्ठलाची पूजाअर्चा सोडून दिलीस. नुसता रोजचा नैवेद्य देखील दाखवीत नाहींस. परमपवित्र भगवानाला व मला उपाशीं ठेवून तुझें कल्याण होईल काय? नीट विचार कर. आपल्या ओढाळ मनाला आवरून वाडवडीलांनी धालून दिलेला कुलाचार पुन्हा सुरू कर आणि विठ्ठलाची मनोभावे पूजा करण्यास या क्षणापासून पुन्हा सुरुवात कर.’

—प्रिय वाचक—

या अंकापासून ‘श्रीसाईलीला’ त्रैमासिक एकतिसाव्या वर्षात पदार्पण करीत आहे.

गतवर्षी त्रैमासिकाच्या संपादनाची जबाबदारी मीं माझ्या शिरावर घेतली तेव्हां आपल्या हातून हें कार्य कर्से काय पार पडेल याची मला धाकधुक वाटत होती. परंतु बाबांची कृपा आणि साईभक्त स्नेहांचें साहाय्य यांमुळे गेल्या वषांचे चारहि अंक सरस निघाले. अनेक वाचकांनी पत्रे पाठवून साईलीलेचें अंतरंग व बहिरंग यांबद्दल कौतुक व्यक्त केले. ‘लीले’ चे स्वरूप केवळ सांप्रदायिक ठशाचें न राहतां, साईबाबांचे स्वतःचे जीवन आणि तत्त्वज्ञान यांना अनुसरून तें सर्वसमावेशक स्वरूपाचें असावे अशी दक्षता कटाक्षानें घेण्याचा मीं प्रयत्न केला आहे. चालू अंक हा ‘रामनवमी विशेषांक’ आहे. श्रीरामचंद्रांचे चरित्रिकथन हें सूत्र कायम राखून विषयांची विविधता, मनो-रमता आणि उद्बोधकता हीं कायम ठेवण्याची कोशीस मीं केली आहे. वाचकांना हा अंक आवडावा आणि संग्राह्य वाटावा असा करण्याचा प्रयत्न मीं केला आहे. मागील सर्व अंकांप्रमाणे याचेंहि वाचक सानंद स्वागत करतील अशी मला आशा आहे.

X

X

X

ता. २३ ते २६ जानेवारीपर्यंत चार दिवस अ. भा. साईभक्त संमेलन मुंबईला थाटामाटानें साजें झाले. डॉ. आंबेडकर, केंद्रीय गृहखात्याचे उपमंत्री श्री. दातार, रामकृष्ण मिशनाच्या खार येथील मठाचे प्रमुख स्वामी संबुद्धानंद, मुंबईचे मुख्यमंत्री ना. मोररजी देसाई, महसूलमंत्री ना. भाऊसाहेब हिरे, प्रा. ए. आर. वाडिया, संत तुकडोजीमहाराज, संत श्रीगाडगेमहाराज इत्यादि थोर थोर व्यक्तींनी या संमेलनांत भाग घेतला होता. भारतीय कीर्तीचे गायक, गायिका आणि कलावंत यांनी साईभक्तीने प्रेरित होऊन या संमेलनांत भजन-गायनादि कार्यक्रम केले. हजारों लोक संमेलनांतील व्याख्यान-भजनादि कार्यक्रमांना हजर राहिले. संमेलनाला जोडूनच श्रीसाईबाबांचे जीवन-दर्शन घडविणारे प्रदर्शन भरविण्यांत आले होते. तेंहि अगणित लोकांनी पाहिले. संमेलनाच्या चार दिवसांत भजन, पूजन, आरती, पारायण इत्यादि कार्यक्रमहि झाले. चार दिवस श्रीसाईबाबांच्या नामसंकीर्तनाने मुंबईचे वातावरण दुमदुमून गेले. ‘लोकमान्या’सारख्या वजनदार दैनिकाने संमेलन-विशेषांक काढून श्रीसाईबाबांचा अमृतसंदेश महाराष्ट्रांत घरोघर पोंचविला. साईबाबांच्या चमत्कार-सामर्थ्यावर ज्यांची श्रद्धा नाहीं त्यांनीं या अवाचित चमत्काराचे थोडे मनन करावे.

X

X

X

या संमेलनाच्या निमित्तानें भक्तीचा गुलाल उधळला तशीच टीकेचीहि धूळ उडाली.

संमेलन होण्यापूर्वी आणि झाल्यानंतर कित्येक दिवस, विविध नियतकालिकांतून श्रीसाईबाबा आणि संमेलन या दोहोंवर अनेक प्रकारचे अनेक दोषारोप करण्यांत आले आहेत. ‘हजारों रुपये खर्चून व लाखों लोकांचा समुदाय जमवून हा जो ‘तमाशा’ संमेलन—चालकांनी घडवून आणला त्याची नेमकी फलश्रुति काय ?’ असा कडवट प्रश्न, आंबट चेहरा करून अनेक टीकाकारांनी केला आहे. या प्रश्नाचें उत्तर असें की, साईबाबां-विषयीं कुतूहल जागृत करणे आणि त्यांचे जीवन व तत्त्वज्ञान समजून घेण्याची जिज्ञासा लोकांमध्ये निर्माण करणे हा एक मोठा हेतु या संमेलनानें साध्य झाला आहे. संमेलनानें साईबाबांचा गाजावाजाच तेवढा खूप केला; पण प्रत्यक्ष विधायक व नित्य स्वरूपाचें काढीमात्र कार्य त्यानें साधले नाहीं, असा कांहीं टीकाकारांचा आरोप आहे. वस्तुतः हा आरोप नसून खन्या कार्याचें तें वरोबर वर्णन आहे. ‘गाजावाजा करणे’ आणि साईबाबांकडे लोकांचे लक्ष वेधून घेणे हेच संमेलनाचे प्रत्यक्ष आणि विधायक कार्य आहे. साईभक्तांचे अखिल भारतीय स्वरूपाचे हें पहिलेच संमेलन. या पहिल्याच संमेलनांत साईबाबांच्या नामसंकीर्तनाचा इतका जयघोष झाला हेच त्याचे मोठे यश आहे. साईभक्तांना कृतकृत्यता वाटावी अशीच ही घटना आहे.

×

×

×

ज्या साईबाबांचा तुम्हीं एवढा मोठा गाजावाजा चालविला आहे त्यांनी एवढी काय कामगिरी आपल्या जीवनांत करून दाखविली ? त्यांनी समाजकल्याणाचे कसले कार्य केले ? असा प्रश्न अनेकांनी विचारला आहे. हा प्रश्न जेव्हां केला जातो तेव्हां साईबाबांनी समाजहिताचे कांहींहि कार्य केलेले नाहीं असा ध्वनि त्या प्रश्नांतच अभिप्रेत असतो. पण कोणत्या कांयाला ‘समाजहिताचे कार्य’ असें म्हणायचे ? श्रीराम-कृष्णपरमहंस, श्रीरमणमहर्षि, श्रीअरविंद या अवतारी विभूति आपापले निवासस्थान सोडून ‘समाजकार्य’ करीत कधीं फिरल्या नाहीत. एकाच ठिकाणी वर्षानुवर्षे राहून अनासत्क जीवन ते जगले आणि आपापल्या साक्षात्काराप्रमाणे त्यांनी लोकांना धर्मो-पदेश केला. या विभूतींनीं समाजकार्य केले असें आपण समजतां का ? मग तें साईबाबांनींहि केले आहे. कामिनी-कांचनाची आसक्ति संपूर्णतः नष्ट करून विरागी जीवन ते जगले. त्यांच्याकडे जीं जीं माणसें आलीं त्यांनीं जेव्हां जेव्हां आपलीं दुःखें बाबांना सांगितलीं आणि त्यांची करुणा भाकली तेव्हां तेव्हां त्यांचीं तीं दुःखें नष्ट अथवा सुसह्य करण्याची कृपा बाबांनीं दाखविली. शुद्ध धार्मिक जीवनाचा प्रत्यक्ष आचरणानें दिलेला वस्तुपाठ आणि दुःखितांचे अश्रू पुसण्यासाठीं सदैव सिद्धता, ह्या साईबाबांच्या जीवनांत आढळून येणाऱ्या गोष्ठी म्हणजे समाज-कार्य नव्हे का ?

×

×

×

एकदां टीका करण्याचा चंग बांधला म्हणजे असा माणूस आपल्या टीकेच्या ओघांत किती वाहात जातो आणि कांहींहि आधार पाहाण्याची यात्केचित् पर्वा न करतां किती गर्व दोषारोप करीत सुटतो, याचीं गंमतीदार उदाहरणे कांहीं नियतकालिकांतून

आढळून आलीं आहेत. हिंदुधर्माचा कट्टर अभिमान बाळगणाऱ्या एका नियतकालिकांत, साईबाबांच्या चमत्कार-कथा कशा वाष्कळ आहेत हें दाखविण्यासाठीं एक गोष्ट दिली आहे. एका माणसावर लांचलुचपतीच्या आरोपावर खटला सुरु झाला होता. या माणसाची साईबाबांवर बिलकुल श्रद्धा नव्हती. पण 'साईबाबा तुला संकटांतून सोडवितील' असें सांगून एका खेळानें त्याला शिर्डीस नेले. साईबाबांनी असें सांगितलें म्हणे कीं, 'साप जवळून जाईल पण दंश होणार नाहीं.' या 'गुळमुळीत' उत्तरानें या लांचखोराचें समाधान झालें नव्हतें. पुढे त्याच्या खटल्याचा निकाल लागून त्याला सात आठ वर्षांची शिक्षा झाली. तेव्हां या नियतकालिकांत ही गोष्ट देऊन विचारलें आहे कीं, 'हा असला कसला साईबाबा?' साईबाबांवर ज्याची काढीमात्र श्रद्धा नाहीं, लांचखेतल्याचा ज्याला पश्चात्ताप झालेला नाहीं, अशा माणसाला लांचखोरीबद्दल शिक्षा होऊं देणे हा साईबाबांचा केवढा अपराध! त्यांच्या चमत्कार-सामर्थ्याला आणि साधुत्वाला हा केवढा मोठा डाग! खरोखरी साईबाबांवर असे आरोप जेव्हां गंभीरपणे केले जातात तेव्हां त्यांना उत्तर तरी काय देणार? माणसें आरोप करतां करतां कोणत्या थराला जातात याचें उदाहरण देण्यासाठींच केवळ ही गंमत वाचकांना सांगितली आहे.

X

X

X

आणखी एक मजेदार उदाहरण पहा. अलीकडे साईबाबांच्या नांवावर जी वेडगळ पत्रांची सांखळी कांहीं वेड्यापिरांनी चालू केली आहे, तीविषयीं साईलीलेत मीं दोनदा लिहिलें होतें. 'द्वारकामाई' या साताहिकांत आणि 'लोकमान्य' दैनिकांत माझे ते उद्गार उद्धृत करण्यांत आले होते. तरीहि मुंबईच्या एका लोकप्रिय साताहिकाच्या संपादकांनी आपल्या संपादकीय लेखांत असा आरोप केला होता कीं, साईभक्त संमेलनाची जाहिरात व्हावी म्हणूनच ही पत्रांची सांखळी सुरु करण्यांत आली होती! या संपादकांचा असाहि शोध आहे, कीं, संमेलनाची आगाऊ 'तयारी' म्हणून अनेक साईभक्तांच्या घरीं साईबाबांचीं पावळे उमटल्याचे वृत्तांत जाणून बुजून पसरविण्यांत आले होते! साईभक्त-समुदाय म्हणजे लोकांच्या डोळ्यांत धूळ फेंकण्यासाठीं निघालेली सोनेरी टोळी, असा या संपादकांचा प्रामाणिक समज असावा! असो! त्यांत समाधान साधुसंत आमच्या या 'टोळीत' सामील आहेत! एका टीकाकारानें सात्त्विक संतापानें असाहि प्रश्न विचारला होता, कीं भारतांतील सर्व इतर संस्थानें नामशेष करून टाकण्यांत आलीं असतां साईबाबांचे 'शिरडी संस्थान' तेवढे नेहरूंनीं काय म्हणून कायम ठेवळे? हें संस्थान टिकविण्यामार्गे नेहरूंचा मुसलमानधार्जिणेपणा असावा असाहि कित्येकांना दाट संशय आहे! संघटित देवस्थानाला संस्थान म्हणण्याची प्रथा असते, इतकेहि या टीकाकारांना माहीत नसावें ना! या टीका ऐकल्या म्हणजे 'शिव! शिव!' म्हणण्याखेरीज अथवा खळखळून हंसण्याखेरीज दुसरे उत्तर काय द्यायचे?

X

X

X

मूर्तिपूजा, साधुसंतांची पूजा या गोष्टी 'मानवी मनाची अत्यंत खालावलेली अवस्था' दर्शवितात, असें डॉ. आंबेडकर हे संमेलनाच्या उद्घाटनाचें भाषण करतांना म्हणाले होते ! याविषयीं मी पुन्हां केवळांतरी लिहीन. पण एवढें सांगणे अवश्य आहे कीं, मूर्तिपूजेबाबत खिस्ती मिशनाच्यांचे जितपत ज्ञान आहे तितपतच डॉ. आंबेडकरांची समजूत असावी हें पाहून सखेदाश्र्य वाटते. 'संतांच्या नांवें आपण पैसा जमविला असल्यास त्याचा विनियोग सत्पात्री व्हावा, बहुसंख्य जनतेचें दुःख नष्ट करण्याकडे त्याचा उपयोग करावा,' असा सल्ला डॉ. आंबेडकरांनी आपल्या भाषणात दिला आहे. या सल्ल्यांत जी खोंच आहे तिची दखल घेणे अवश्य आहे. शिर्डीला येणाऱ्या हजारों यात्रेकरूंकडून जो पैसा गोळा होतो त्याचें काय होत असावीं याबद्दल अनेक लोकांना चिंता लागून राहिली असल्याचें दिसते. त्यांच्या माहितीसाठीं हें सांगणे अवश्य आहे कीं, शिर्डी येथील विविध पवित्र स्थाने नीट ठेवण्याकडे, यात्रेकरूंची सर्वतोपरी सोय व्हावी याची व्यवस्था करण्याकडे आणि भजन-पूजन-प्रवचन-कीर्तन इत्यादि कार्यक्रम यथासांग नित्य पार पाडण्याकडे या पैशाचा खर्च होतो. एवढेंच कार्य करून जरी शिर्डी संस्थानाचे विश्वस्त मंडळ व कार्यकारी मंडळ स्वरूप राहिले असते तरीहि त्याच्यावर कर्तव्यच्युतीचा आरोप करतां आला नसता. एक पवित्र देवस्थान व्यवस्थित चालविणे हेंच या मंडळाचे आद्यकर्तव्य आहे व तें कर्तव्य तें बिनचुकार पार पाडीत आहे. परंतु हें व्यवस्थापकमंडळ एवढयावर संतुष्ट राहिलेले नाहीं. दुःखितांचे अश्व उपसणे, संकटग्रस्तांच्या मदतीला धांवून जाणे हें बाबांचे जीवनकार्य होते. तें बाबांच्या चरणांशीं येणाऱ्या पैशांतून यथाशक्ति पुढे चालविष्याचे कार्य हें मंडळ करीत आहे. मी प्रत्यक्ष कांहीं आंकडेच देतों म्हणजे अधिक शाब्दिक विवेचनाची गरज उरणार नाहीं. अलीकडच्याच कांहीं काळांत शिर्डी संस्थानकडून संकटग्रस्तांसाठीं पुढीलप्रमाणे आर्थिक साहाय्य देण्यांत आले आहे—

	रुपये
महात्मा गांधी निधी	१००९
शेतकरी परिषद	१०००
शिरडी येथील शालागृह	४०००
नगर जिल्हा दुष्काळ फंड	५००९
मद्रास रिलीफ फंड	२०००
रामदास बोट बुडाली तेव्हां उतारुंच्या कुडुंबांना मदत	९००
कोंकण रिलीफ फंड	७०९
अहमदनगर (राहुरी) रिलीफ फंड	२०००

शिरडीला संस्थानने एक धर्मार्थ दवाखाना चालविला आहे. त्यांत किती रोग्यांना मोफत उपचार करण्यांत आले त्याचे कांहीं आंकडे—

वर्ष

१९५०
१९५१
१९५२
१९५३

उपचार झालेल्या रोग्यांची संख्या

१२८२४
१८४६४
२२७६४
२८८०८

या आंकडेवार माहितीने टीकाकारांचे थोडेफार समावान व्हावें.

X

X

X

संस्थानच्या विश्वस्तमंडळाने व कार्यकारिणीने चालविलेल्या कार्याचे आणि साईबाबांच्या विभूतिमत्त्वाचे अधिक विवेचन मी करीत नाहीं. पण इथें एक गोष्ट सांगण्याचा मोह मला आवरत नाहीं. स्वामी विवेकानंद अमेरिकेत वेदान्तधर्मविर व्याख्याने देत फिरु लागले, तेव्हां साहजिकच खिस्ती धर्माचा प्रसार करणाऱ्या मिशनन्यांच्या पोटांत भीतीचा गोळा उठला. त्यांनी व्याख्यानांतून आणि वृत्तपत्रांतून हिंदुलोकांची व हिंदुधर्माची नाना प्रकारे नालस्ती करण्यास सुरुवात केली. एकदां एका मोठ्या सभेपुढे भाषण करीत असतां स्वामी विवेकानंदांनी श्रोत्यांना प्रश्न केला, ‘या समेत ज्या कोणी हिंदु लोक व हिंदु धर्म यांचा चांगला अभ्यास केलेला असेल, त्यांची थोडीबहुत तरी माहिती मिळविली असेल, असे कोण आहेत? त्यांनी हात वर करावे.’ हजारों श्रोत्यांच्या त्या समेत एखाद दुसराच हात वर झाला. स्वामीजी त्यावर हंसून महणाले, ‘आणि तरीहि हिंदूंवर व त्यांच्या धर्मविर वाटेल तशी टीका करण्याचे व अशी बेजबाबदार टीका खरी मानण्याचे साहस तुमच्याने करवते ना?’

या गोष्टीचे तात्पर्य सांगण्याची कांहीं गरज आहे का?

— संपादक

~~~~~* * ~~~~

* कमलकंदा आणि दर्दुरी। दोघा नांदणूक एकेचि घरीं।
परी पराग सेविजे अमरीं। येरा चिखुलचि ऊं॥

—ज्ञानेश्वरी—ओंवी ५९ अ. ९

तूं माझा आधार

तूं माझा आधार । रामा ! तूं एकच आधार ॥

घेत आसरा तुझियामध्ये रामा तूं भवसार हो । रामा तूं भवतार हो ।
 तूं मम प्रीती, तूं मम जीवन, तूं नेता साचार हो । तूं माझा आधार ॥
 मी त्वदूपीं तूं मदूपीं मायपिता दातार हो । मायपिता दातार हो ।
 जीवन तूं जगताचे, केवळ तूंच जगाचे सार हो । तूं माझा आधार ॥
 विश्वांतिल या चराचराचा घेशी तूं भरिभार हो । घेशी तूं भरिभार हो ।
 श्रेष्ठकनिष्ठीं जीवन तूं मम बंधुमित्रपरिवार हो । तूं माझा आधार ॥
 संतत चिंतन चरणांबुजिं तव, माझा हा निर्धार हो ।

माझा हा निर्धार हो ।

स्वप्नि दिसावैं दिव्य तेज तव जाळि मना अंगार हो । तूं माझा आधार ॥
 सेवा घडते प्रतिदिन तुमची हाच सुखाचा भार हो ।

हाच सुखाचा भार हो ।

दौलत लौकिक एकच तूं मम, तूंच यशाचा हार हो । तूं माझा आधार ॥
 मृदुल मधुर किति रामनामजप जणुं सौख्यामृतधार हो ।

जणुं सौख्यामृतधार हो ।

राम स्मरावा राम जपावा छंद असो अनिवार हो । तूं माझा आधार ॥

कवि—श्रीस्वामी रामदास

अनुवादक—द. पां. खांबेटे

गाव्यांची चिठा

~~~~~संकलकः—आमचे प्रतिनिधि~~~~~

१ उदीचा प्रभाव

श्री. आर. एच. होँगल (प्राथमिक शिक्षक, के. बी. स्कूल, बैल-होँगल, जिल्हा बेळगांव) यांनी ता. १३-११-५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितला—

‘मी आज माझ्या दोन महिन्यांच्या मुलीस बाबांचे दर्शनास घेऊन आलों आहें. ती जगेल याची आम्हांस खात्री नव्हती. माझी बायको प्रसूतिगृहांतच बाळंतीण झाली. ही मुलगी (नांव—गंगुताई) अगदीं अशक्त निपजली. दुसरे दिवसापासून तिला ताप येऊ लागला आणि तिसरे दिवशीं सकाळींच आणखी जास्त ताप चढला. तेव्हां मीं डॉकटरांना म्हटलें, तिला कांहीं औषध द्या. ते म्हणाले, एवढया लहान मुलीला औषध काय घावयाचे? व त्यांनी औषध दिलें नाहीं. मुलीचा ताप वाढतच चालला व जीव कासावीस व्हावयास लागला. तेव्हां मजजबळ बाबांची उदी होती ती तिला मीं पाण्यांत अगदीं थोडीशीच कालवून पाजली व थोडी कपाळास लावली. नंतर बाबांचे नामस्मरण चालू ठेवलें. त्याच संध्याकाळीं तिचा ताप अजिबात गेला. आतां ती चांगली गुटगुटीत झाली आहे. ही बाबांचीच कृपा समजून आज आम्ही त्यांचे दर्शनास आलों आहों.’

२ बाबांनीं एकोपा घडवून आणला

श्री. रणछोडलाल चुन्नीलाल भगत (घर नं. १२, नवी पेठ, जळगांव, पूर्व खानदेश) यांनी ता. १५-११-५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितले—

‘१९५२ च्या ऑक्टोबर महिन्यांत मी पहिल्या प्रथमच शिर्डीस बाबांचे दर्शनास आलों. मन प्रसन्न झालें व बाबांवर अत्यंत भक्ति बसली. या सुमारास माझ्या थोरल्या भावाची व माझी एकी व्हावी व दोघांहि कुटुंबांत एकोपा वाढावा असें मला अत्यंत तीव्रतेने वाटत होतें. थोडींथोडकीं नव्हे तर जवळजवळ ३५ वर्षे त्यांच्यांत आणि माझ्यांत वैमनस्य होतें आणि या प्रदोर्धं काळांत एकी घडवून येण्यासाठीं मीं ७१८ वेळां तरी प्रयत्न केला असेल. पण माझ्या कोणत्याहि प्रयत्नांस आतांपर्यंत एकदांहि यश आलें नाहीं. हळीं हळीं ह्या गोष्टीचें अत्यंत वाईट वाटे. पण हा एकोपा घडवून कसा येणार? साईबाबांची माहिती झाली होतीच व शिर्डीसहि मी नुकताच जाऊन आलों होतों. आतां बाबांवरच सर्व भार टाकल्यास तेच हा एकोपा घडवून आणतील, परंती ही शक्य कोटींतील गोष्ट नव्हे,

असे मनांत विचार येऊ लागले. म्हणून स्वतःच्या कुटुंबासह १९५२ च्या दत्तजयंतीला मी पुन्हां शिर्डीस आलों. बाबांना आभिषेक वगैरे करून त्यांच्यापुढे अत्यंत नम्रतापूर्वक प्रार्थना केली कीं, ‘बाबा, आतां आमच्या थोरल्या बंधूत व माझ्यांत एकोपा घडवून आणा हीच आज माझी अंतःकरणपूर्वक इच्छा आहे व ती तुम्हीच तृत कराल.’ नंतर आम्हीं परत गेलों. काय आश्र्य, बाबांचे कृपेने मार्च १९५३ मध्ये आमचा दोघांचा सलोखा झाला व आज त्या एकोप्याचे सुख आम्हीं समाधानाने भोगीत आहोत.

३ तुपाच्या उव्यांत बाबांचीं पावळे

श्री. श्रीनिवास नारायण प्रधान (धंदा:-नोकरी, इंडियन एंडर लाईंस, सांताकूझः राहण्याचा पत्ता:-जयराम-निवास, ७ वा रस्ता, खार, पश्चिम रेल्वे) यांनी ता. २०-११-५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितला—

‘बाबांची माहिती व भक्ति मला बरेच दिवसांपासून आहे. परंतु त्यांच्या कृपेच्या साक्षात् अनुभवाचा योग अद्यापपर्यंत आला नव्हता. उलट आर्थिक व इतर कौटुंबिक संकटांमुळे व अडचणींमुळे आम्हीं अगदीं रंजीस आलों होतों; व त्यामुळे असें वाटे कीं, बाबांची आपणावर अवकृपाच आहे. तेहां यांतून काय मार्ग काढावा, बाबांची भक्ति कशी करावी, असा विचार करीत असतां ‘श्रीसाईसच्चरित’ या प्रासादिक ग्रंथाचे आम्हीं दोघांनीं, जसें जमेल तसें, रोज १ कींवा २ अध्याय वाचावेत अशी कल्पना सुचली. माझे २०-२५ अध्याय वाचून झाले व पत्नीचे १७-१८; पण आम्हांस बाबांच्या कृपेची कांहींच प्रचीती आली नाही. त्यांच्या दर्शनास शिर्डीस जावें असें वाटे; पण तीहि गोष्ट आजारीपणामुळे व इतर कांहीं कारणामुळे जमून आली नव्हती. मी अत्यंत निराश झालों आणि बाबांना प्रार्थून म्हटले, ‘बाबा, निदान आपला आधार मला आहे याचेबद्दल कांहींतरी प्रचीती दाखवा व शिर्डीस आपले दर्शनास मला न्या.’ सहज मी म्हणून लागलों, ‘आतां कशास्तव बोलूं फार। तूंच माझा आधार। शिशु मातेच्या कडेवर। असल्या निर्भय सहजची॥’ नंतर आम्ही बाबांच्याच गोष्टी बोलत झोंपीं गेलों. त्या दिवशीं सोमवार होता.

‘दुसऱ्या दिवसाची म्हणजे मंगळवार ता. १०-११५३ ची गोष्ट. सकाळींच उठल्यावरोवर मी पत्नीस म्हणालों, ‘मला असें वाटते कीं, बाबा आपणास नक्कीच याच महिन्यांत शिर्डीस नेतालि.’ पुढे आम्ही रोजच्यासारखे कार्यक्रम उरकले. १०-१०॥ चे सुमारास जेवणाची वेळ झाली आणि त्यावेळेस माझी पत्नी पोळ्या करीत होती. पोळ्यांला लावण्यासाठीं तुपाचा डबा काढण्याकरितां रँककडे गेली. इतर ब्रायकंप्रमाणेच तिलाहि संवय होती कीं, तुपाचा डबा खालीं काढायचा, स्टोव्हजवळ ठेबायचा व मंग प्रत्यक्ष पोळ्या तयार झाल्यावर किंवा त्या सुमारास तो उघडून तूप लावावयाचे. पण त्यावेळेस तिला काय बुद्धि झाली कोणास ठाऊक? तिनें रँकवरून डबा काढला. आणि झांकण उघडले, आणि आंतील हश्य पाहतांच तिनें अचंब्यानें मला हांक मारली. मी

धांवतच गेलों आणि डबा पाहतों तों मीहि आश्र्यानिं दिङ्मूढच झालों. कारण त्यांत २ पाउले उमटलेलीं स्पष्ट दिसत होतीं. तूप थिजलेले होतें आणि वरच लहान अशीं दोन पाउले रोबल्यासारखीं किंवा दाब पडल्यासारखीं उमटलेलीं होतीं. एक पाऊल सरळ उभे होतें (डावे पाऊल) व दुसरे आडवे (डाव्या पाउलाच्या बोटाजवळील जागेवर) अर्धवट उमटलेले होतें. तुपाचा डबा स्टेनलेस स्टीलचा असून मुले शाळेत खाऊ नेण्यासाठीं जो डबा वापरतात त्या आकाराचा (म्ह. लांबी साधारण ४''व उंची २९½'') आहे. डब्यास झांकण असतांना हें पाऊल कसें उमटले याचें आम्हीं आश्र्य करीत राहिलों. पाउलांची लांबी साधारण ३॥" X ३½" आहे. हें बाबांचेंच पाऊल आहे असें आम्हांस बाढूं लागले व 'माझा तुला आधार आहे, तूं घावरतोस कशाला' हें बाबांनीं या रूपानें दाखविले असें आम्हांस खात्रीपूर्वक वाटतें. दुसरे असें कीं आम्ही याबाबत गोष्टी बोलत असतां आमची धांदल व गडबड पाहून आमच्या शेजारब्या श्री. सुधाकर भट यांच्या मातोश्री आमचेकडे आल्या आणि डब्यांतील पाउलांकडे पाहून व सर्व हकीगत ऐकून आणि आमच्या घरांतील बाबांच्या फोटोकडे पाहून म्हणाल्या कीं, हें बाबांचेंच पाऊल असले पाहिजे. ह्या अत्यंत नास्तिक मताच्या आहेत. त्या म्हणाल्या, 'मला आज सकाळींच एक स्वप्न पडले. फोटोंतील भिकारी स्वप्नांत माझ्या उशाशीं आला आणि डोक्यावरून हात फिरवू लागला. मीं स्वप्नांतच त्यास झिंडकारला आणि त्याला घालवण्यासाठीं म्हणून अंथरुणांतून उठतें तों मी खडबडून जागी झाले.' यावरून असें वाटतें कीं, त्यानंतर साईबाबा आमचेकडे आले असावेत.

'असो. या डब्याची पुढे आम्ही फार काळजी घेतली. थंडी असल्यामुळे तूप वितळले नाहीं व पाउले तशींच राहिलीं. त्यांची पूजाअर्चा केली व श्रीसाईसचरिताचे इतर उरलेले सर्व अध्याय आम्हीं उभयतांनीं संपवून शिर्डीस गुरुवार ता. १९११५३ रोजीं आलों. कोणतेहि संकट आलें नाहीं. अत्यंत श्रद्धापूर्वक भावनेने तुपांत बाबांचें पाऊल उमटलेला हा डबा त्यांचे समाधीस दाखविला (ता. २०११५३ रोजीं). व त्यावर विधिपूर्वक अभिषेक केला. अभिषेकाचे मंत्र श्री. विठ्ठलराव मराठे यांनी सांगितले.'

४ बाबांच्या कृपेने मूल वांचले

माटुंग्याच्या एका मद्रासी साईभक्तांनीं तारीख १२-१२-१९५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितले—

'मला साईबाबांची प्रथम माहिती झाली ती १९४४ सालमध्ये. बाळंतपणासाठी म्हणून मीं माझ्या बायकोस प्रसूति-गृहांत दाखल केले. तिला ७ वा महिना होता आणि प्रसूति-वेदना असह्य होत होत्या. मूल नैसर्गिक रीत्या बाहेरच येईना. नाना प्रकारचीं औषधें दिलीं. शेवटीं मुलाचा उजवा पायच थोडासा बाहेर आला. म्हणजे मूल पायाकू म्हणून जन्माला येणार हें स्पष्ट झाले. पण पाय बाहेर येऊन वराच वेळ गेला तरी बाकीचे शरीर बाहेर येईना. शेवटीं डॉकंटरांनीं पाय अंतमध्ये जाऊ नये म्हणून पायाला वज्रं

बांधलें. दोन दिवस हा त्रास झाला. शेवटी डॉक्टरांनी ऑपरेशन करण्याचे ठरविले, अशा स्थितीत तिसरे दिवशी माझ्या बायकोच्या चुलतबहिणीने आपल्या बहिणीस म्हटले कीं, तू साईबाबांची प्रार्थना कर. (ह्या चुलतबहिणीस साईबाबांची माहिती होती.) परिस्थिती अशी होती कीं, प्रत्यक्ष मृत्यूशीं झगडा. अशा परिस्थितीत साईबाबांचे नांव सहज सुचविले गेले. तेव्हां बुडत्याला काढीचा आधार म्हणा – माझ्या बायकोने बाबांचे सारखे स्मरण चालविले आणि केवळ बाबांच्याच कृपेने माझी बायको त्यानंतर अवघ्या ५ तासांत सुखरूप बाळंतीण झाली. ऑपरेशनची जरूरत पडली नाही. त्यावेळेस झालेला मुलगा फक्त ५ पौऱांचा होता व जवळ जवळ ३ महिने रडतसुद्धां नव्हता. पण बाबांच्या कृपेने आज तो हयात असून त्याची प्रकृतीहि चांगली आहे. ह्या वेळेपासूनच आम्हांस बाबांची माहिती झाली; आणि झाली ती अशा रीतीने कीं, त्यांच्या लीलेचा आम्हांस ताबडतोब प्रत्यय येऊन त्यांच्यावर आमची दृढ श्रद्धा बसली.’

५ लेटर-रायटरला आलेला अनुभव

श्री. उत्तम नरहर शिराळकर (लेटर-रायटर, शाहुपुरी, पोष्ट कोल्हापूर; राहण्याचा पत्ता—१३८५, बी वॉर्ड, मंगळवार पेठ, कोल्हापूर) यांनी ता. १३—११—५३ च्या पत्रद्वारे आपला खालील अनुभव कळविला आहे—

‘मी शाहुपुरी पोष्टांत लेटर-रायटर म्हणून काम करीत असून त्या धंद्यावर मला जें काय मिळते त्यावरच माझें संपूर्ण जीवित अवलंबून आहे. पदरीं पत्नी व एक लहान मूल असून मोठ्या कष्टाने जीवन कंठीत आहें. ह्या रायटरशिपच्या कामांत मला सरासरी रोजीं १ रु. ते १। प्राती होते. एखादे दिवशीं कांहीं मिळाले नाहीं किंवा कमी प्राती झाली म्हणजे उपादी राहण्याची सुद्धां पाळी येते.

‘ता. २५।८।५३ ची गोष्ट. मी पोष्टांत माझ्या जागेवर रोजच्याप्रमाणे बसले. २ वाजून गेले तरी मला कांहींच काम मिळाऱ्ह नाहीं व त्यामुळे अर्थात् प्रातीहि कांहींच नाहीं. मनामध्ये बाबांचा धांवा केला व त्यांना करूण वाणीने प्रार्थिले. इतक्यांत एक मनीओर्डर फॉर्म लिहिण्यास गिन्हाईक आले. आणि साईकृपा ती हीच कीं, ती मनीओर्डर शिरडीलाच करावयाची होती. यशवंत बापूजी वैराळ, राजारामपुरी, कोल्हापूर, या मनुष्याची ती मनीओर्डर होती. जणूं काय माझें संकेट हरण करण्यासाठीं बाबांनीं हा दृष्टांत घडवून आणला असें मला चाटले. तेव्हांपासून मला बाबांच्याबद्दल जास्त भक्ति वाढूं लागली. जणूं कांहीं त्यांनी मला सांगितले कीं, ‘बाबा रे भिऊं नकोस, मी तुझ्या पाठीशीं आहें.’ तो फॉर्म लिहून झाल्यानंतर मला त्या दिवशीं एकंदर १। रु.चे काम अगदीं अनपेक्षित रीत्या मिळाले. या दिवसापासून मीं माझ्या सर्वस्वाच्चा आणि कुटुंबीयांचा भार बाबांच्यावर टाकला भाहे. त्या दिवशीं अगदीं प्रथमच मीं बाबांच्या प्रतिमेचे एक चित्र विकत घेतले भाणि घरीं नेऊन लाविले. आतां मी त्यांचे रोज भक्तिभावाने दर्शन घेत अंसतों.’

६ गरीब शेतकऱ्यावर बाबांची कृपा

बाबांची भक्ति जडल्यापासून आपले कसें कल्याण होत गेले, यावदलचे अनुभव श्री नारायण दगडू चव्हाण (मु. जातेगांव खुर्द, पोष्ट तळेगांव-ढमटोरे, ताळुका शिरूर, जिल्हा पुणे) यांनी ता. १९-११-५३ च्या पत्रद्वारे जे कळविले ते खालीं दिले आहेत—

‘मी एक गरीब शेतकरी आहै. मला नेहमीं कांहीं ना कांहीं दुखणे असे. पुष्कळ प्रयत्न केले, पण मला कांहीं गुण येईना. असाच एकदां सहज मी एका मित्राकडे गेलें असतां मला त्यांनी साईंबाबांची माहिती सांगितली. तेव्हां एकदां बाबांचे दर्शन घेऊन यावै असें ठरवून मीं शिरडीस घेऊन बाबांच्या समाधीचे दर्शन घेतले. त्यानंतर फोटो वैरै घेऊन मीं परतलों. तेव्हांपासून मला वरेच वाटले व माझे दुखणे पलाले. त्यांच्या फोटोची मनापासून सेवा करतो व गुरुवार धरतो. शिरडीस जाऊन बाबांचे दर्शन घडल्यामुळे माझे दुखणे पलाले यांत मला तिळमात्र संशय वाटत नाहीं.

‘दुसरा अनुभव म्हणजे मी माझी मोठ हांकीत असतां माझ्या मोटेचा नाडा व सैंदर तुटला व माझा हात हाडांत गुंतला असतां माझे डोळे झांकले व मी आतां मरतों असा भास झाला. पण कसा त्यांतून सुखरूप पार पडलों तें बाबांनाच माहीत! बाबांचे कृपेने मला धक्का सुद्धां लागला नाहीं. तिसरा अनुभव म्हणजे आमच्या घरांत जमाखर्चांची तोंडमिळवणी होत नव्हती. उत्तमापेक्षां खर्च जास्त, त्यामुळे घरांत सगळ्या वस्तूंची नेहमींच टंचाई. पण बाबांचा फोटो घरांत लावल्यापासून आतां कांहीं कमी नाहीं. अर्थात् माझ्या सुखाकरतां बाबा माझ्या घरांत घेऊन बसले असें मला खात्रीपूर्वक वाटते.’

७ खिशांत रूपया कुठून आला?

श्री. बापूराव धनाजी शेलटे (राहणार पांडुरंग-गवळी वाडी, खोली नं. ८, गोपी तळाव, माहीम, मुंबई नं. १६) यांनी ता. ६-११-५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितले—

‘सुमारे ४ महिन्यांपूर्वी मला बाबांची माहिती झाली. त्यावेळेस माझी मोठी मुलगी प्रमिला ही जुलावाने बरीच आजारी होती. २१३ दिवसांनी एका साईं-मित्राने बाबांचा अंगारा दिला. तो मुलीला देतांच तिला वरें वाटले. त्यामुळे माझी बाबांवर व त्यांचे उदीवर श्रद्धा बसली. ह्याच मुलीला नंतर २१४ दिवसांनी पुष्कळ ताप आला होता. आम्हीं घावरून गेलों, पण बाबांची उदी देतांच तिला घाम आला आणि त्यानंतर अजिबात ताप गेला.

‘दुसरा अनुभव म्हणजे वरील प्रसंगानंतर थोड्याच्च दिवसांनी बाबांचा फोटो आणण्यासाठीं म्हणून वाहेर पडलों. कोटाचे सर्व खिसे चांचपून पाहिले, पण त्यांत पैसे नव्हते. म्हणून मीं दोनच रूपये घरांतून मार्गून घेऊन माझ्या कोटाच्या खिशांत ठेकले. माझ्या चरोबर श्री. गं. रा. सावे या नांवाचे माझे एक मित्र होते. दुकानांत गेल्यावर मला एक

साईबाबांचा फोटो पसंत पडला, पण त्याची किंमत तीन रुपये होती. आणि मजजवळ फक्त दोनच रुपये होते. तेव्हां एक रुपया माझ्या मित्राजवळ उसना म्हणून मागणे भाग होते. मला तें कांहीं बरें वाटेना. पण इलाज नव्हता. कारण मला तोच फोटो आवडला व दिरंगाई झाली असती तर कदाचित् तो उठून गेला असता. म्हणून मी माझ्या मित्राजवळ १ रुपया उसना मागितला. त्यांनी तो दिल्यावर मीं माझे दोन रुपये घेण्यासाठी म्हणून खिशांत हात घातला, आणि बाहेर काढला तर दोन ऐवजीं तीन रुपये निघाले ! मला या चमत्काराचा उलगडा होत नाही. परंतु असें वाटतें की, उसना रुपया घेऊन बाबांचा फोटो घेण्याबद्दल मला जी एक प्रकारची खंत वाढूं लागली ती टाळण्यासाठी म्हणूनच बाबांनीं हा चमत्कार घडवून आणला असावा. त्यांचें त्यांना माहित. पण तो मित्राचा रुपया त्याच वेळेस त्याचा त्यास परत करण्यांत मला जै समाधान लाभलें तें अपूर्व होय.

‘तिसरा अनुभव म्हणजे हा बाबांचा फोटो घरांत आणल्यावर व श्रद्धापूर्वक त्याची पूजा वगैरे केल्यावर माझ्या मोठ्या मुलीस (चि. प्रमिला) एक स्वप्न पडले. आम्हीं घेतलेल्या फोटोंतल्या बाबांच्या प्रतिमेसारखीच एक व्यक्ति तिच्या स्वप्नांत आली आणि तिला म्हणाली की, ‘तुम्हीं माझ्या देवळांत या’. नंतर स्वप्नांतच ती बाबांचे पायांचे दर्शन घेण्यास गेली असतां बाबा एकदम गुत झाले व नंतर ती जागी झाली. बाबांचे पायांचे दर्शन तिला झालें नाहीं. हें स्वप्न तिनें मला सांगितल्यावर शिर्डीस जाऊन बाबांचे दर्शन घ्यावें व त्यांची क्षमाहि मागावी असें मला वाढूं लागलें. त्याप्रमाणे दोन महिन्यांनी म्हणजे गुरुवार ता. १।१०।५३ रोजीं मी ऑफिसच्या कांहीं मित्रांसह शिर्डीस बाबांचे दर्शन घेण्यासाठीं आलों. परंतु दैवयोग असा विचित्र कीं, आम्हांस पालखीस हजर राहतां आलें नाहीं. माझ्या मुलीस पडलेलें स्वप्न खरें ठरलें. पालखींत ठेवल्या जाणाऱ्या बाबांच्या पवित्र पादत्राणांना मला हात लावतां आला नाहीं. घरीं आल्यानंतर असा चमत्कार घडूं लागला कीं, दर गुरुवारीं दुपारीं ४ ते ५ च्या दरम्यान अगदीं सुगंध वास (उद्बर्ती, चंदन वगैरेचा) घरांत दरवळून जातो व तो मला एकट्यालाच जाणवतो. याचा उलगडा होत नाहीं. पालखींचे दर्शन चुकविल्याची जाणीव बाबा या प्रसंगानें तुला देत आहेत, असें माझ्या कांहीं मित्रांनी सांगितल्यावरून मी माझ्या ऑफिसमधील एका साईभक्ताबरोबर पुन्हां शिर्डीस ता. ५।११।५३ रोजीं आलों. व गुरुवार व्यवस्थित पार पाढून बाबांच्या पालखींचे व त्यांच्या पवित्र पादत्राणांचे दर्शन घेतलें. हें सर्व बाबांनींच करवून घेतलें व ते अशीच्च कृपा करोत हीच त्यांचे चरणीं माझी नम्र प्रार्थना.’

८ उद्धी हें सर्वोत्तम औषध ठरलें

श्री. आत्माराम नारायण लाड (घर नं. १००८, आगरवाडा, सायन, मुंबई नं. २२) यांनी ता. ६—१—५३ रोजीं खालील अनुभव सांगितले—

‘माझी बहीण ही सासरी बाळंतीण झाली, मुलगी जन्मतःच अशक्त निपजली.

सहा महिन्यांची झाली तरी प्रकृतींत कांहींच सुधारणा झाली नाही. तेव्हां या मुलीला घेऊन ती आमचेकडे आली. आम्हांला त्या मुलीकडे पाहवेना. कारण तिची तब्येत इतकी खराब होती की, कातडी लोंबत होती व हातापायाच्या अक्षरशः काढ्या झाल्या होत्या. सर्वांनीच तिची आशा सोडली होती. मी नुकताच (१९५२ मध्ये) शिर्डीहून बाबांचे दर्शन घेऊन आलों होतों. बरोबर बाबांची उदी आणली होती. उदीप्रभावाच्या गोष्टी ऐकल्या होत्या. तेव्हां बाबांनाच वैद्य करून व त्यांचेवर सर्व भार टाकून त्यांची उदी हेंच औषध मुलीस द्यावयाचे आम्ही ठरविले. त्याप्रमाणे तिला २ वेळेला तेलांत थोडी उदी टाकून त्या तेलाने मालीश करण्यास सुखात केली. तसेच तोंडांतहि थोडीशी उदी तिला देत असू. ह्या उपायामुळेंच तिची प्रकृति झपाट्याने सुधारली आणि आज इतपत सुधारणा आहे की, आतां अंगापिंडाने ती आपल्या वयाइतकी तरी दिसते. तिचे आजचे वय १। वर्षांचे आहे आणि तिची प्रकृति सुधारत आहे. केवळ बाबांच्या कृपेमुळेंच आणि त्यांच्या उदीमुळेंच तिला हा गुण आला, यांत आम्हांला तर कांहीं शंका वाटत नाही.

अनन्यभावाचा नवस फळाला आला

‘सुमारे वर्षभर मला नोकरी नव्हती. फार मानसिक त्रास झाला. माझ्या मावस-बहिणीच्या यजमानाने मला १९५३ च्या सुरवातीस शिर्डीस बाबांचे दर्शनास आणले. बाबांच्या दर्शनाचा हा दुसऱ्यांदा लाभ घडला. मी शिर्डीस २ दिवस होतों. अनन्यभावाने मी त्यांचे स्मरण करी. त्यांना कल्कट्याने प्रार्थना केली की, कसेहि करून मला नोकरीस लावा. नवस वौरे मी कांहीं केला नाही. परंतु प्रार्थना मात्र अगदीं अंतःकरणपूर्वक केली. घरीं परतल्यावर सेंच्युरि प्रिंटिंग प्रेसमध्ये लगेच नोकरीचे बोलावणे आले. तेथे २ महिने नोकरी केली. परंतु नोकरी खाजगी स्वरूपाची होती. सरकारी नोकरी मिळावी ही इच्छा. आजकाल सहज सरकारी नोकरी मिळणे किती कठीण आहे हे सर्वांस माहितच आहे. माझी आई व बहीण या मे १९५३ मध्ये शिर्डीस बाबांचे दर्शनास आल्या होत्या. त्यावेळेस बाबांपाशीं माझ्या नोकरीबद्दल बोलण्यास मीं तिला सांगितले होते. त्याप्रमाणे ती बाबांच्या समाधीजवळ बोलली. नंतर ६ दिवसांनीं परत आली. तों सेंट्रल रेल्वे प्रेसमध्ये माझ्याजोगती एक नोकरी आहे असें मला एका ओळखीच्या इसमाने सांगितले व त्यानेंच पुढे सर्व माहिती देऊन व खटपट करून मला नोकरीस लावून दिले. ही सर्व बाबांचीच कृपा होय व त्याबद्दल मी त्यांचा अत्यंत कळणी आहें.’

९ बाबांनीं दिलेला दृष्टांत

श्री. वसंतराव हरिशंद्र पाठारे (रावसाहेब नगरकर यांची वाडी, धरमदास रोड, बाबई, बोरिवली, पश्चिम रेल्वे) यांनी आपणांस बाबांची माहिती प्रथमच कशी झाली व त्यांचा स्तवन—मंजरीचा प्रसाद कसा मिळाला, तसेच श्रीसाईसन्न-

रित्राचें पारायण केल्यामुळे आर्थिक संकटांतून मुक्त होऊन पुढे कसें कल्याण झाले याबद्दलचे अनुभव ता. १४-११-५३ रोजीं सांगितले; ते खाली दिले आहेत—

‘मी रेल्वे नोकर आहें. १९४५ मध्ये माझी आर्थिक स्थिति अगदीच सामान्य होती. तशांत प्रारब्धाच्या फेण्यांत सापडून मी आजारी पडले. लवकर बरा होईना. कर्ज काढून औषधपाणी करणे भाग पडले. दीर्घ कालानंतर मी बरा झाले; आणि कर्जाचे ओङ्गे शिरावर बसले. नोकरीच्या उत्पन्नांतून जेमतेम संसार चालवीत होतो; तेहां कर्ज कसें फिटणार? मी दत्तभक्त आहें व दर गुरुवारीं दत्ताची आरती करतो. साधारण १९५१ मध्ये केव्हांतरी आमचे एक मित्र श्री. निळकंठ चिमणाजी घाणेकर यांनी मला सांगितले कीं गुरुवारची जी दत्ताची आरती तुम्हीं करतां त्याबरोबरच साईबाबांची पण आरती म्हणत चला. नंतर त्यांनी बाबांची माहिती दिली व मी तेहांपासून दर गुरुवारीं ‘आरती साईबाबा’ हीहि आरती म्हणूं लागले.

‘अशा रीतीने बाबांच्या भक्तीस मी लागल्यावर १९५१ च्या गणेशचतुर्थीस माझे एका मित्राजवळ मीं ‘श्रीसाईनाथ—स्तवनमंजरी’ हें पुस्तक पाहिले. तेहां त्या मित्रास मीं त्याबद्दलची माहिती विचारली. त्याने त्या स्तोत्राची माहिती दिल्यावर ही पुस्तका मजजवळ असावी व आपण ती दर गुरुवारीं वाचावी असें मला अत्यंत तीव्रतेने वाटले व मी त्या मित्रास तें पुस्तक देण्यास विनंती केली. त्याने स्पष्ट नकार दिला. पण मीं अत्यंत आग्रह करतांच त्याने दिली आणि त्याच दिवशीं मीं संपूर्ण वाचून काढली. सबंध वाचून होतांच मला आश्र्य वाटले. कां कीं, ‘मंजरी’ गणेशचतुर्थीच्या पुण्यदिवशींच दासगणूनीं लिहून पूर्ण केली आणि अशी ती प्रसादपूर्वक पोथी मला गणेशचतुर्थीच्या दिवशींच मिळाली. मला हा एक बाबांचा प्रसादच वाटला व आतां बाबा आपलीं संकटे दूर करतील असा विश्वास उत्पन्न झाला. हा विश्वासच पुढे कल्याणप्रद ठरला.

‘ही प्रासादिक स्तवनमंजरी मिळाल्यानंतर कर्जाचा बोजा अगदीच हळूहळू कां होईना पण निश्चित कमी होऊ लागला. अशा स्थितींत १९५२ मंधील श्रावणांतल्या शेवटच्या आठवड्यांतील गोष्ट. श्री. घाणेकरांनी मला श्रीसाईसच्चरित्राचें पारायण करण्याबद्दल सुचाविले. त्याप्रमाणे मीं लगेच पोथी मागवून घेऊन पोर्थींत दिलेल्या सूचनेप्रमाणे विधीपूर्वक पारायण केले. पारायण झाल्यावर श्री. घाणेकरांनी मला विचारले कीं, बाबांचा कांहीं दृष्टांत वा अनुग्रह तुम्हांस झाला काय? मीं नाहीं म्हटले. परंतु मनांत माझ्या खुटखुटत असे कीं, बाबांनीं आपणांस कांहींच कसा दृष्टांत दिला नाहीं. पारायण संपल्यानंतरच्याच गुरुवारची गोष्ट. मीं जेवून पलंगावर अर्धवट झोपले असतां एक साधू आला व त्याने बाहेरूनच म्हटले कीं, ‘कोणी साईभक्त मला जेऊं घालील का?’ श्री. घाणेकरांचे शब्द माझ्या लक्ष्यांत होते, म्हणून मीं त्या साधूना हांक मारली आणि कुदुंबास सांगून त्यांना जेवणास घातले. त्यांनी हात वैरे धुतले आणि नंतर साईबाबांच्या फोटोकडे लक्ष्य गेल्यावर ते म्हणाले कीं, ‘मी पण

साईभक्त आहें.' मग त्यांनी माझे हातावर चिमूटभर पिंजर (कुंकु) ठेवली व हात बंद करण्यास सांगितले. नंतर त्यांच्या सांगण्याप्रमाणे मी व माझी पत्नी बाबांच्या फोटोसमोर गेलों व नमस्कार करून परत आलों. हा वेळपावेतों मूठ बंदच होती. नंतर त्यांने मूठ उघडण्यास सांगितले, तेव्हां तेथें आम्हांस कुंकु न दिसतां तांदूळ दिसले. आम्हीं आश्रयानें अगदीं भारावून गेलों. ते तांदूळ मीं नंतर जपून ठेवले; व आज बाबांच्या समाधीस दाखवून पुन्हां परत नेत आहें.

'नंतर त्या साधूनीं गळ्यांतील रुद्राक्षांच्या माळा हलवून त्यांतून गंगा काढली व तीर्थ म्हणून तें आम्हांस दिलें; आणि आशिर्वाद दिला कीं, 'तुझें कल्याण होईल व तुझ्या मनांतील इच्छा पूर्ण होतील.' त्यांच्या स्वतःबदल माहिती विचारतां ते म्हणाले, 'मी शिर्डीच्या लेंडीबागेतून आलों. तूंहि शिर्डीस लवकरच येशील. त्यावेळेस मला एक कपडा घेऊन ये.' नंतर ते निघून गेले.

'हा अनुभव आम्हांस जबरदस्त होता. आम्हीं सर्वच अगदीं भारावून गेलों होतों म्हटल्यास हरकत नाहीं. आतां प्रत्यक्ष प्रचीतीची वाट पहात होतों. आणि त्याप्रमाणे एक एक अनुकूल घटना घडूं लागल्या. १९५२ च्या भाद्रपदांतीलच गोष्ट. ते साधू घेऊन गेल्याला २-३ दिवस झाले असतील नसतील इतकेंच. आमच्या घरांत भाद्रपद क्या! ४ स गणपतीची स्थापना होते. ही स्थापना माझे वडील बंधूंच्या घरी होते व मी खर्चाग्रीत्यर्थ २५ रुपये देत असतों. परंतु यावेळेस मजजवळ आजिबात पैसे नव्हते. त्यामुळे रखरख लागून राहिली. तोंच कोणा एका मित्राचें मीं एक काम केव्हांतरी केले होतें त्या कामाचा मोबदला म्हणून त्यांने कांहीं एक रक्कम मला त्याच वेळेस दिली व त्यामुळे मला बंधूंस २५ रु. देतां आले. आणि त्याच क्षणापासून मी आर्थिक संकटांतून मुक्त होऊं लागलों.

'दुसरी एक माझी मनीषा होती. आमचें लग्न झाल्यावर २ वर्षांनीं आम्हांस एक मुलगा झाला पण त्यानंतर गेल्या १८ वर्षांत कांहींच मूळबाळ झालें नाहीं. अनेकांना दाखवून व उपाय करून स्वस्थ बसलें होतों. आतां बाबांवर श्रद्धा बसल्यामुळे त्यांचेवरच सर्व भार टाकला आणि म्हटलें कीं, ही आमची इच्छा जर पूर्ण झाली तर आम्ही आपले दर्शनास येऊं. त्याप्रमाणे बाबांनीं खरोखरच आमचेवर अनुग्रह केला. माझे कुटुंबास सध्यां ५ वा महिना चालू आहे. हा तर साक्षात् अनुभव आल्यामुळे आम्ही शिर्डीस बाबांचे दर्शनास येण्याची तयारी केली. त्याप्रमाणे ता. २०-११-५३ रोजीं आम्हीं प्रथमच शिर्डीस आलों. नंतर बुधवारी बाबांचे समाधीस कपडा अर्पण केला. अशा रीतीनें अत्यंत समाधानानें आतां आम्हीं परत जात आहोत. मी आतां आर्थिक काळजींदून मुक्त झालों असून बाबांच्या कृपेने श्रोडाबहुत उत्कर्षहि होत आहे. आतां मला कोणत्याहि प्रकारची चिंता नाहीं. ही सर्व बाबांचीच लीला व त्यांचीच कृपा होय यांत शंका नाहीं.'

१० सव्वा आण्याचा चमत्कार

श्री. ग. र. आराध्ये, शिर्डी, यांचा अनुभव :—

‘मला श्रीसाईबाबांची कांहींच माहिती नव्हती; आणि तरीहि त्यांनींच जवळजवळ मला येथे खेचून आणले. मी २० जून १९५२ रोजी येथे आलो. त्यानंतरच्या दसऱ्याची हकीगत.

‘दसऱ्याच्या उत्सवाच्या अगदीं पहिल्या दिवसाचीच गोष्ट. त्या दिवशींचा पहिलाच प्रमुख कार्यक्रम भिक्षेचा होता. त्या कार्यक्रमास हजर राहणे अवश्य होते. घरांत मोरी नसल्यामुळे मीं सार्वजनिक वाठरुममध्ये स्तान उरकले आणि हळूहळू घरीं आलो. जिना चहून वर येतों तों भिक्षेची मिरवणूक समाधि-मंदिरांतून निघून द्वारकामाईकडे जाण्यासाठीं वळली सुद्धां. मला धाई झाली आणि तसाच खोलींत जाऊन टॉवेल सोडला आणि धुतलेला पायजमा घातला (बाकीचे कपडे अगोदरच बदलले होते.) व तसाच ताबडतोव निघालो. पण या एवढ्या श्रमांने भरभर चालणे अशक्य झाले व त्यामुळे मिरवणुकीची व माझी गांठ चावडीच्या पुढेच पडली. मिरवणुकींत ५।६ भिक्षेकरी होते. बाबा भिक्षा मागत असत त्याची आठवण म्हणून ही पद्धत चालू होती. पण मला हें सर्व नवीनच होते. कोणी गहूं, तांदूळ, ज्वारी तर पैसा, आणा, रुपया वैगेरे झोळींत टाकीत. ज्याच्या झोळींत ही भिक्षा टाकली जाई त्याला ‘बाबा’ समजूनच लोक नमस्कार करीत. हें सर्व पाहून आपणहि कांहीं तरी भिक्षा टाकावी म्हणजे प्रत्यक्ष बाबानाच नमस्कार करण्याची संधी आपणांसहि मिळेल असें मला वाढू लागले. म्हणून मीं सदऱ्याच्याच खिशांत हात घातला, पण कांहीं निघाले नाहीं. एका हातांत पोन्सिल आणि दुसऱ्या हातांत वही याशिवाय त्यावेळेस मजजवळ कांहींच नव्हते. पायजमा तर धुतलेला होता. त्यांत काय सांपडणार? म्हणून मीं तिकडे लक्ष्यच दिले नाहीं. मिरवणूक पुढे जात होती आणि भिक्षेचीं दृश्ये मी पहात होतों. मनाला चुटपुट लागली आणि त्या भरांत माझ्या नकळतच माझा हात पायजम्याच्या खिशांत गेला. आणि काय आश्र्य! त्या खिशांत एक आणा सांपडला! माझा आनंद काय वर्णवा? ताबडतोव मीं तो बाबांच्या झोळींत टाकला आणि नमस्कार केला. मला फार मोठे सभाधान लाभले, पण ते अल्पकालच ठिकले. कारण मिरवणूक पुढे एस्. टी. मोटार स्टॅंडकडे आल्यावर तेथे झालेल्या एका संवादानें माझ्या मनांत खळवळ उडवून दिली.

‘स्टॅंडजवळील एका हॉटेलपाशीं बांकावर मी विसाऱ्यासाठीं बसले होतों. तेवढ्यांत तेथील एकजण बाबांच्या झोळींत भिक्षा टाकण्यासाठीं गेला. परत आल्यावर दुसऱ्या माणसानें त्यास विचारले कीं, ‘किती पैसे टाकले रे?’ त्यानें उत्तर दिले कीं, ‘एक आणा.’ ‘हात वेड्या! अशी पूर्ण दक्षिणा कधीं देऊ नये. नेहमीं अपूर्ण द्यावी. १। आणा, १। रुपया वैगेरे क्रमानेंच दक्षिणा देतात. अरे ही भिक्षा नव्हे. तूं काय भिक्षा वाढणार? ही दक्षिणाच मागणे आहे एक प्रकारची. जा आणि पटकन

दिडकी टाक.' तो मनुष्य ताबडतोब गेला आणि त्यानें झोळींत पैसा टाकला. हा वेळ पावेतो मिरवणूक सगुण मेरू नाईकच्या घराकडे गेली होती. हा संवाद ऐकून माझें मन अस्वस्थ झाले. आपणहि एक दिडकी त्या झोळींत आणखी टाकली पाहिजे असें वाढू लागले. परंतु आतांपर्यंतच्या चालण्याच्या श्रमानें व उन्हानें आणि सतत धापेने मी अगदीं थकून गेलों होतों; वांकावरून उठण्याचेहि त्राण नव्हते. तर घरीं जाऊन दिडकी आणून ती झोळींत टाकण्याचें कसें जमणार? मीं अगदीं निराश झालों आणि हळू हळू चालू लागलों. मला वाटत होतें कीं, एक आणा सांपडला हा बाबांचाच चमत्कार व त्यांचीच लीला. पण आतां वाढू लागले, कशाचा चमत्कार! त्या पायजम्यांत अगोदरच एक आणा असेल आणि तो धुतांना काढला गेला नाहीं. मीं बाबांना म्हटले, 'बाबा जर खरोखर आपली मजवर कृपा असेल तर मी घरीं जाऊन तुमच्या झोळींत दिडकी टाकीपर्यंत मिरवणूक विसर्जन पावू देऊ नका.' कशाचें काय? मी मंदिराच्या पायन्यांजवळ आलों तों मिरवणूक विसर्जन होऊन लोकहि निघून गेले. मी मग तसाच खोलीवर गेलों. दम्याचा त्रास आणि त्यांत ही निराशा. त्यामुळे माझा चेहरा अतिशय उदास झाला. माझी पत्नी म्हणाली, 'इतके उदास कां दिसतां?' मीं सर्व हकीगत सांगितली. त्यावर माझी पत्नी म्हणाली, 'अहो, बाबांनीं तुमची इच्छा पूर्ण केली कीं!' कसें काय म्हणून विचारतां ती पुढे म्हणते, 'आतां थोड्या वेळांपूर्वी आपला अरविंद आला आणि ती मिरवणूक गैलरींदून पाहू लागला. तो म्हणाला कीं, आपणहि कांहीं भिक्षा घालू. मीं त्याला म्हटले, घाल एक आणा. पण तोच म्हणाला कीं, आपण गरीब आहोत, मी दिडकीच टाकतों. आणि मंदिराच्या रस्त्यावरील पायन्यांजवळ मिरवणूक आली आणि त्यानें तेथेच झोळींत एक दिडकी टाकली. मीं समक्ष पाहिले. तुमची बाबांच्या झोळींत आणखी एक दिडकी टाकण्याची इच्छा पूर्ण झाली व बाबांनीं चमत्कारहि दाखवला.'

'हें सर्व एकत्र्यावर माझ्या अंगावर रोमांच उभे राहिले आणि कृतज्ञतेने डोळे भरून आले. ही बाबांची लीला ज्या ज्या वेळेस मला: आठवते त्या त्या वेळेस अत्यंत निराश स्थिरींतसुद्धां आशेचा दीप मला दिसू लागतों, हीच बाबांची कृपा.'

* तैसा हृदयामध्ये मी राम। असतां सर्व सुखाचा आराम।
तरी आंतांसी काम। विष्यांवरी ॥

श्रीस्वामी विवेकानन्दांनीं सांगितलेली

श्रीरामाची

कथा

प्राचीन काळीं अयोध्या नगरींत दैशरथ नांवाचा राजा राज्य करीत होता. त्या राजाला तीन राष्ट्रा होत्या. पण त्याला मूळबोळ नव्हते. राजाने पुत्रप्राप्तीसाठी अनेक उपाय केले. पुढे त्याला चार मुलगे झाले. त्यांत राम हा सर्वांत बडील, पूर्वरीतीप्रमाणे राजाने आपल्या चारी पुत्रांस सर्व प्रकारच्या विवेत व कलेंत निष्णात केले. आपल्या पाठीमार्गे राज्याबद्दल आपल्या पुत्रांत तंटेभांडणे होऊं नयेत म्हणून राजे लोक आपल्या देखतच बडील पुत्रास राज्याभिषेक करीत असत. हा अभिषेक झाल्यानंतर त्या पुत्रास 'युवराज' म्हणजे तरुण राजा ही पदवी प्राप्त होई. या रीतीप्रमाणे दशरथ राजाने आपल्या बडील मुलास यौवराज्य देण्याची तयारी केली.

त्या वेळीं आर्यावर्तींत जनक नांवाचा एक राजा होता. त्याला सीता या नांवाची एक अत्यंत लावण्यवती कन्या होती. सीतेची उत्पत्ति पृथ्वीपासून झाली होती. जमीन नांगरतेवेळीं जो तास पडतो त्याला जुन्या संस्कृत भाषेत सीता असें नांव आहे. उत्पत्तीचे नाना प्रकार जुन्या दंतकथांतून वर्णिलेले आहेत. कोणा एखाद्याची उत्पत्ति केवळ पुरुषापासून होत असे; एखाद्याची मानवी आईबापांवांचून होत असे; कोणाचा जन्म यज्ञांतील अभीपासून झाल्याचे वर्णन आढळते. तसेच आणखी एखादा मेघांतून अवतरला असेंहि कुठे कुठे वर्णन आहे. भारतीय पुराणग्रंथांतून अशा प्रकारच्या अनेक कथा गोंवल्या असल्याचे तुम्हांला आढळून येईल. सीता ही पृथ्वीची कन्या असल्यामुळे अत्यंत पवित्र होती. तिला जनक राजाने वाढविलें होते. ती उपवर झाली तेव्हां जनक राजाने तिच्या विवाहाची तयारी केली.

हिंदुस्थानांत पूर्वी स्वयंवराची चाल होती. स्वयंवराचे वेळीं देशोदेशींचे राजे व राजपुत्र येत असत. आणि मुलगी त्यांपैकीं एखादा पसंत करीत असे. हातांत पुष्पमाला घेऊन सभामंडपांत राजकन्या फिरत असे; व तिजवरोबर तिची सखी फिरून, ती तिला प्रत्येक राजाबद्दल माहिती सांगत असे. राजकन्येस एखादा वर पसंत पडला म्हणजे तिने आपल्या हातांतील माळ त्याच्या गळ्यांत घालायची व नंतर विवाहसमारंभ मोठ्या थाटाने व्हावयाचा अशी चाल असे.

मनिला वरण्यासाठी पुष्कळ राजकुमार उत्सुक होते. सभा भरल्यावर तेथें हरधनु नांवाचें एक प्रचंड धनुष्य आणून ठेवले. जो कोणी तें धनुष्य मोडील त्यालाच सीता माळ वालील, असा पण केलेला होता. पुष्कळ राजपुत्रांनी तें धनुष्य मोडण्यासाठी आपली सर्व शक्ति खर्च केली. पण त्यांच्यानें तें धनुष्य भंगवले नाही. शेवटीं रामानें तें धनुष्य उचलले आणि सहज लीलेने मोडून टाकले. नंतर दाशरथी राम आणि जानकी नांचा विवाहसमारंभ मोठ्या आनंदानें साजरा करण्यांत आला.

आपल्या पत्नीला वेऊन राम राजधानीस परत आल्यावर त्याला यौवराज्याचा अभिषेक करण्याची तयारी दशरथ राजानें केली. समारंभाची संपूर्ण तयारी झाली होती आणि सर्वत्र आनंदीआनंद पसरला होता. इतक्यांत रामाची सावत्र आई कैकेयी हिनें त्या साऱ्या आनंदांत विरजण घातले. पूर्वी एके वेळीं राजा दशरथानें तिला दोन वर देऊ केले होते. पण त्यावेळींते तिनें मागून घेतले नव्हते. तिला त्या वरांचें स्मरणहि राहिले नव्हते. पण तिच्या एका दासीनें तें स्मरण तिला यावेळीं करून दिले आणि ते वर मागून घेण्याबद्दल तिला मुचविले. ती दासी अत्यंत दुष्ट स्वभावाची होती. कैकेयीचा भरत नांवाचा सुलगा होता. त्याला यावेळीं यौवराज्याभिषेक करून घेण्याबद्दल तिनें कैकेयीचे मन बळविले. तिनें नानाप्रकारच्या गोष्टी कैकेयीला सांगून तिच्या मनांत भयंकर मत्सर उभा केला. कैकेयी मत्सरानीनें जळू लागल्यावर ‘एका वरानें भरतास यौवराज्याभिषेक आणि दुसऱ्यानें रामाला चौदा वरें वनवास’ असें मागून घे, असें त्या दासीनें तिला सांगितले.

राम हा दशरथ राजाचा अगदीं जीव कीं प्राण होता. कैकेयीचे मागणे त्याच्या कानावर पडतांच वज्राघात झाल्याप्रमाणे त्याची स्थिति झाली. वचनभंग करण्याल्या त्याचें मन घेईना आणि इकडे रामाला त्याला दूर करवेना. एकीकडे आड व दुसरीकडे विहीर अशी त्याची अवस्था झाली. पण त्याच्या या स्थितीतून रामानें त्याची मुक्तता केली. राम स्वतःच वनवासास जाण्यास तयार झाला. पित्यानें वचनभंग करावा यापेक्षां आपणाच वनवास पत्करावा हें अधिक वरे, असा निश्चय करून तो वनवासास गेला. त्या वेळीं त्याची पत्नी सीता व धाकटा भाऊ लक्ष्मण हीं दोघें त्याच्याबोवर गेलीं.

या काळीं आर्यावर्तीतील भयंकर अरण्यांतून अनेक जातीचे मूळचे रानटी लोक राहात असत. त्यांजवद्दल आर्यास फारशी माहिती नसे. याच रानटी लोकांपैकीं एका जातीस त्यांनी वानर असें नांव दिले होते. त्याचप्रमाणे या जातीपैकीं जी एक अत्यंत चत्प्रद्य जात होती तिला त्यांनी राक्षस असें नांव दिले होते.

राम, लक्ष्मण आणि सीता हीं ज्या वनांत गेलीं, त्यांत वानर आणि राक्षस त्यांची वरीच वस्ती होती. सीता रामासह जावयास निघाली तेहां राम तिला म्हणाला, ‘तूं सुखांत वाढलेली राजकुमारी; भयप्रद असा अरण्यवास तुला कसा

श्रीसाई लीला

सहन होईल ?' सीतेने उत्तर दिले, 'जेथें राम तेथें सीता. आतां माझें राजकुमारीपण नष्ट झाले आहे. आतां जी स्थिति आपली तीच माझी.' रामाला यानंतर तिचे मन मोडवले नाहीं. सीता त्याच्याबरोबर अरण्यांत गेली. याप्रमाणे सीता, राम व लक्ष्मण अशीं तिथे वनवासाला निघालीं व यमुना नदीच्या किनाऱ्यापर्यंत गेलीं. यमुनातीरावर एक पर्णकुटी बांधून त्यांनी तिथे वस्ती केली. रानांतील फळे जमा करून व हरणे वैगरे वनपशुंची शिकार करून ती आपला उदरनिर्वाह करू लागलीं. अशा रीतीने कित्येक दिवस लोटल्यावर एक राक्षसी त्या ठिकाणी आली, लंकेचा राजा रावण याची ती बहीण होती. रावणाची बहीण त्या ठिकाणी इकडे तिकडे फिरत असतां सहजगत्या राम तिच्या नजरेस पडला. त्याचें ते मदनाला लाजविणारे रूप पाहून ती अगदीं मोहित झाली. परंतु राम हा अत्यंत पवित्र वर्तनाचा आणि एकपत्नीव्रत पाळणारा असल्यामुळे त्याने तिच्याकडे मुळींच लक्ष दिले नाहीं. हा अपमान तिला सहन न होऊन ती आपल्या बंधूकडे गेली व त्याजपाशीं तिने सीतेच्या अलौकिक रूपाचे वर्णन केले.

राम हा अत्यंत शूर म्हणून प्रसिद्ध होता. त्यावेळच्या राक्षसांपैकीं कोणीहि त्यास जिंकण्यास समर्थ नव्हता. रावणालाहि याची जाणीव होती. याकरतां रामाला जिंकून सीता मिळविणे शक्य नव्हते. म्हणून कांहीं युक्ति योजून सीतेला हस्तगत करण्याचा त्याने वेत केला. त्याने दुसरा एक राक्षस आपल्या मदतीस घेतला. हा राक्षस मायावी विद्येत फार प्रवीण होता. त्याने सुंदर हरणाचे रूप धारण केले आणि रामाच्या पर्णकुटीजवळ जाऊन तो त्या रूपाने इकडे तिकडे बागडूऱ्यां लागला. त्या हरणाचे ते मनोहर रूप पाहून सीतेला फार हर्ष झाला आणि त्याला धरून आणण्यासाठीं तिने रामाची विनवणी केली. त्यास धरण्याकरतां रामहि ताबडतोब त्याच्या पाठीमार्गे गेला. जातांना त्याने

लक्ष्मणास सीतेच्या संरक्षणाकरतां म्हणून मार्गे ठेवले. लक्ष्मणाने झोंपडीभोवतीं अग्नीचे एक वरुळ तयार केले आणि सीतेला म्हटले, 'आज कांहींतरी संकट येणार असें मला वाटत आहे. यासाठीं या वरुळाबाहेर न येण्याची खवरदारी घ्या. याच्या बाहेर तुम्ही आल्यास तुमच्यावर काय प्रसंग ओढवेल ते सांगवत नाहीं.' इकडे रामाचा बाण त्या हरिणास लागतांच त्याचा एकदम राक्षस होऊन तो मरून पडला !

त्याच वेळीं 'लक्ष्मणा धांव' असा करुणस्वर झोंपडीत बसलेल्या सीतेला ऐकूं

आला. तो ऐकून सीता फार घाबरून गेली. ती लक्ष्मणाला म्हणाली, ‘मावोजी हा त्यांचाच शब्द आहे. आपण लवकर त्यांच्या मदतीला जा.’ लक्ष्मणानें उत्तर दिले, ‘हा खनित रामाचा स्वर नव्हे.’ पण सीतेनें फार विनविल्यासुळे त्याला नाह्लाजानें जावै लागले. लक्ष्मण थोडासा दूर जातो न जातो तोंच रावण भिकान्याच्या रूपानें झोंपडी-जवळ आला आणि कांहीं दान करण्यासाठीं सीतेची प्रार्थना करू लागला. सीता म्हणाली, ‘थोडा वेळ थांब. घरांतील पुरुष बाहेर गेले आहेत. ते आले म्हणजे तुला भिक्षा घालीन.’

भिकारी म्हणाला, ‘मला इतकी भूक लागली आहे की आतां माझ्यानें दम घरवत नाहीं. तुमच्याजवळ जें काय असेल तेवढेंच मला पुरे.’

सीतेजवळ थोडीं रानफळे मात्र काय तीं शिळ्डक होतीं. तीं फळे सीता त्यास देऊ लागली. तेव्हां तो म्हणाला, ‘बाई, आणखी थोड्या पुढे येऊन तीं फळे मला द्या. माझ्या नंजीक येण्यास तुम्ही अनमान करू नका. मी साधु आहें.’ त्याला तीं फळे देण्याकरतां सीतेला त्या अग्निवर्तुळाबाहेर जावै लागले. ती बाहेर येतांच त्या भिकान्यानें आपले विशाल राक्षसी स्वरूप धारण केले आणि सीतेला उचलून झपाट्यानें तो तेथून निघून गेला. विचारी सीता! तिला त्यावेळीं साहाय्य देण्यास जवळ कोणीच नव्हते. रावण तिला घेऊन जात असतां तिनें आपल्या अंगावरील अलंकार काढून वाटेंत ठिकठिकाणीं टाकून दिले.

सीतेला घेऊन रावण निघाला तो थेट लंकेत आला. आपल्याला सीतेनें वरावै म्हणून तो तिची मनधरणी करू लागला. त्यानें अनेक प्रकारे तिची समजूत घालण्याचा आणि उंची वस्त्राभरणांनीं तिला मोह पाडण्याचा प्रयत्न केला. परंतु सीतादेवी पातिव्रत्याची केवळ सूर्ति होती. तिनें रावणाबरोबर भाषण सुद्धां केले नाहीं अथवा त्यांच्याकडे पाहिलेहि नाहीं. तिच्या या वर्तनानें क्रोधाविष्ट होऊन रावणानें अखेर तिला अशोकवनांत नेऊन ठेवले आणि आपली राणी होण्याचें कबूल करीपर्यंत तिला निवान्याच्या जागीं आणु नये असा त्यानें सक्त हुक्कम देऊन ठेवला.

इकडे राम व लक्ष्मण पर्णकुटिकेत परत येऊन पाहतात तों सीता तेथें नाहीं. त्यामुळे दोघेहि शोकाकुल झाले. सीतेचें काय झाले असावै याचा तर्क कुणालाच करतां येईना. दोघेहि झोंपडींतून बाहेर पडून अरण्यांत तिचा शोध करीत फिरू लागले. पण तिचा मागमूसहि कोठे लागेना. फिरतां फिरतां त्यांना एका ठिकाणीं कांहीं वानर आढळले. त्यांत हनुमान् नांवाचा एक श्रेष्ठ वानर होता. हनुमान् हा दैवी प्रकृतीचा वानर असून तो तेथील वानरांचा अधिपति होता. सीतेला मुक्त करण्याच्या कार्यात यानेंच रामाला मोठी मदत केली.

रामाच्या ठिकाणी त्याची निष्ठा इतकी प्रबळ होती की, खरा भक्त कसा असावा याचें उदाहरण सांगतांना लोक हनुमानाचें नांव घेऊं लागले.

वानरांनीं रामाला सांगितले, ‘आकाशमार्गानें एक रथ जातांना आपण पाहिला.

त्या रथांत एक राक्षस आणि एक अत्यंत रूपवती स्त्री शोक करीत होती. रथ इकडून गेला तेव्हां तिनें एक दागिना खालीं टाकला. तो हा पहा.’ असें म्हणून त्यांनीं एक रत्नहार दाखविला, लक्ष्मणानें तो हातीं घेऊन म्हटले, ‘हा दागिना माझ्या ओळखीचा नाहीं.’ रामानें तो ओळखून म्हटले, ‘होय, खरोखर हा सीतेचाच अलंकार आहे.’

सीता ही लक्ष्मणाची बडील भावजय असल्यामुळे आर्यपद्धतीप्रपाणे तिच्या मुखाकडे पाहणे हें अयुक्त असें लक्ष्मणास वाटत होतें. त्यामुळे तिच्या गळ्यांतील अलंकार त्याला ओळखतां आला नाहीं. आर्याच्या प्राचीन रीतिरिनाजांतील हा एक नमुना आहे.

नंतर त्या वानरांनीं तो राक्षस कोण व कोठे राहणारा याविषयीं सगळी माहिती रामाला सांगितली व ते सर्व मिळून त्याच्या शोधाकरतां निघाले.

त्या काळीं वानरांचा एक राजा वाली या नांवाचा होता. त्याचें व त्याचा भाऊ सुग्रीव याचें राज्याच्या बाबतीत युद्ध सुरु झाले होतें. रामानें सुग्रीवाचा पक्ष स्वीकारून त्याला मदत करण्याचें आश्वासन दिले. सुग्रीवाचें राज्य बळकावून वालीनें त्याला हृदपार केले होतें. वालीचा वध करून रामानें सुग्रीवाला त्याचें राज्य पुन्हां मिळवून दिले. नंतर या सर्व वानरांच्या साहाय्यानें रामानें सीतेचा शोध सुरु केला. शेवटीं हनुमान् समुद्र उल्हंघून लंका बेटांत गेला. आणि तेथें: सीतेचा शोध करीत हिंडूं लागला.

रावणानें सर्व देवांना व दानवांना जिंकून आपल्या बंदीशाळेत घातले होते व शेंकडों रूपवती स्त्रिया धरून आणून त्यांस त्यानें आपल्या भोगपत्नी करून ठेवल्या होत्या. त्यांच्या रंगमहालांतून हनुमान् हिंडला, अखेर त्याच्या मनांत आले की, सीता अशा ठिकाणीं कदापि राहणार नाहीं; अशा जागीं येऊन पडण्याचा प्रसंग आल्यास ती खचित प्राणत्याग करील. हा विचार सुन्चतांच तो तेथून निघून दुसरीकडे गेला. शेवटीं अशोकवनांत एका वृक्षाखालीं सीता बसली असल्याचें त्याला दिसले, ती अत्यंत कृशा झाली होती व दुःखानें व्याकुळ झालेली होती. हनुमानानें

सूक्ष्म रूप धारण केलें व तो त्या वृक्षावर बसून राहिला. अनेक राक्षसिणी घेऊन सीतेचें मन वळविण्याचा प्रयत्न करीत होत्या. पण सीतेनें त्यांच्याकडे डुंकऱ्याहि पाहिले नाही.

त्या राक्षसिणी दूर गेल्यावर हनुमान झाडावरून खाली उतरल्या व सीतेजवळ घेऊन म्हणाला, ‘मी रामाचा दूत असून त्यानेंच मला आपला शोध करण्यासाठी पाठविले आहे.’ असें म्हणून बरोबर आणलेली रामाची आंगठी त्यानें तिला दाखविली. तो पुढे म्हणाला, ‘आपण कुठे आहांत याची बरोबर माहिती मिळाली म्हणजे मोठे सैन्य घेऊन राम येईल व रावणास जिंकून आपणांस सोडवून नेईल. तथापि आपली मर्जी असेल तर आपण माझ्या खांद्यावर बसावें म्हणजे एकाच उडींत समुद्र उल्हंघून मी आपणांस रामाकडे घेऊन जाईन.’ सीतेनें या म्हणण्यास रुकार दिला नाही. ती निःसीम पतिव्रता होती. परक्या पुरुषाचा स्पर्शहि तिला सहन करवला नसता. तिनें आपल्या आंगावरील एक भूषण काढून तें हनुमानाजवळ दिलें व तें घेऊन तो परत आला.

हनुमानाकडून सर्व हकीकत ऐकून घेतल्यावर रामानें मोठे सैन्य जमा केलें व तो दक्षिणेस जावयास निघाला. समुद्रापर्यंत आल्यावर लंकेस जाण्यासाठी त्यानें समुद्रावर एक मोठा पूल बांधला. त्याचें सेतुबंध हें नांव अद्यापि चालू आहे.

पुलाचें काम पुरें झाल्यावर वानरांचें सर्व सैन्य घेऊन राम—लक्ष्मण लंकेवर चाल करून गेले. किंत्येक दिवस घनघोर युद्ध सुरु होतें. त्यांत रक्ताच्या नद्या वाहिल्या. रामानें शेवटीं रावणास जिंकून त्याचा वध केला व त्याची राजधानी हस्तगत केली. रावणाचा विभीषण नांवाचा एक भाऊ होता. त्यास रामानें लंकेच्या गादीवर बसविलें. नंतर सीतेला बरोबर घेऊन राम आपल्या अनुयायांसह लंका सोडून परत आला.

वनवासाची चौदा वर्षे संपूर्ण झालीं तेव्हां रामाचा धाकटा भाऊ भरत त्याल्य घेऊन भेटला व दशरथ मृत्यु पावल्याचें वृत्त त्याला कळवून राज्याचा स्वीकार करण्याविषयीं तो रामाला पुनः पुनः सांगू लागला. राम वनवासात असतांहि भरतानें सिंहासनाचा स्वीकार केला नव्हता. त्यावेळीं रामाच्या पादुका सिंहासनावर ठेवून तो स्वतः प्रतिनिधि म्हणून कारभार पाहात होता. भरताच्या आग्रहावरून राम अयोध्येला आला व त्याच्या आणि प्रजाजनांच्या संमतीनें सिंहासनारूढ झाला.

कांहीं दिवस गेल्यानंतर सीतेच्या पवित्रतेबद्दल लोकांत कुजबुज सुरु झाली. रावणाच्या धरीं असतां ती शुद्ध राहिली याबद्दल तिनें दिव्य करून खात्री पटविली पाहिजे असें लोक म्हणून लागले. राम म्हणाला, ‘सीता म्हणजे पावित्र्याची केवळ मूर्ति. तिला दिव्य कशाला पाहिजे?’ परंतु लोक अगदीं हळास पेटून तिनें दिव्य केलेंच पाहिजे

श्रीसार्व लीला

असें म्हणूं लागले. प्रजाजनांचा संतोष राखणे हा रामाचा बाणा होता. त्याने लोकांच्या म्हणण्याप्रमाणे एक अभिकुंड तयार करवून त्यांत आग्नि पेटविला व सीतेने त्यांत उडी घेतली. आतां काय होणार या उत्कंठेने सर्वजण पाहातात तों सिंहासनावर बसलेल्या सीतेला घेऊन स्वतः अग्निदेव प्रकट झाला. हें दिव्य पाहून सर्व लोक आनंदित झाले व सर्व राज्यभर प्रजाजन सीतेला धन्यवाद देऊ लागले.

रामाने आपणांस राज्याभिषेक करून घेतला तेव्हां

त्यावेळच्या रीतीप्रमाणे त्याने राज्यशासनाच्या बाबतींत कांहीं शपथा घेतल्या होत्या. प्रजाजनांचा सदैव संतोष राखणे हें राजांचें प्रथम कर्तव्य आहे असा समज त्या काळीं होता. राजे लोकहि जनमतास अत्यंत मान देत, व स्वतःस प्रजेचे सेवक समजत. सीतेच्या सहवासांत रामचंद्राचा सुखाचा कांहीं काळ लोटल्यावर तिच्याबद्दल लोकांत पुन्हां कुरुकुर सुरु झाली. राक्षसाने पळवून नलेल्या सीतेचा रामाने त्याग केला पाहिजे असें लोक म्हणूं लागले.

लोकांचीं मने राखण्याकरतां रामाने सीतेचा त्याग करून तिला वनांत पाठविलें. त्या वनांत वाल्मीकि ऋषि राहात होते. दुःखाने व्यात व अत्यंत निराश झालेली अशी ती सीता त्या ऋषींच्या नजरेस पडली. तिची सर्व हकीकत ऐकून घेऊन त्यांनी तिला आपल्या आश्रमांत नेलें. सीता त्यावेळीं गरोदर होती. ती यथाकाळीं प्रसूत होऊन तिला दोन आवलेजावले मुलगे झाले. त्यांचें लालनपालन वाल्मीकि ऋषींनी केलें. स्वतःच्या कुलाबद्दल वगेरे कोणत्याहि प्रकारची माहिती त्या दोघां मुलांना दिलेली नव्हती. वाल्मीकि ऋषींनी रामायण लिहिलें व त्यावरून एक नाटकहि लिहिलें.

नाट्य आणि संगीत या कला भारतवर्षांत पवित्र मानल्या जातात. संगीत हा पांचवा वेदच होय अशी म्हण हिंदुस्थानांत आहे. एखादें प्रीतीचें अथवा दुसरे कसलेहि गाणे असो, तें गात असतां गायक जर त्याशीं तहीन होऊन गेला तर त्याला मोक्ष मिळतो; त्याला जपतपादि दुसरां साधने कोणतीच नकोत; ध्यानादि साधनांनी जें कांहीं प्राप्त करून व्यायचें तें तो गाण्याने मिळवितो, असा आमचा समज आहे.

वाल्मीकि ऋषींनीं रामचरिताचें वर्णन तयार करून तें रामाच्या मुलांना—लव-कुशांना-शिकविले.

मोठमोठ्या राजांनीं अनेक प्रकारचे यज्ञ करण्याची चाल भारतांत पूर्वकाळीं होती. त्या चालीला अनुसरून रामानेहि एक यज्ञ करण्याची तयारी केली. पण पत्नीशिवाय कोणताहि यज्ञ सांग होऊं शकत नाहीं. सहधर्मचारिणीशिवाय यज्ञ पूर्ण व सशास्त्र होत नाहींत.

रामानें यज्ञ आरंभिला तेव्हां सीता वनवासांतच

होती. तेव्हां रामानें पुन्हां लग्न करावें अशी सूचना कोणी कोणी केली. पण एकपत्नीवत रामानें ती सूचना मान्य केली नाहीं. त्यानें सीतेची सुवर्णप्रतिमा तयार करवून घेतली व या प्रतिमेची योजना सहधर्मचारिणीच्या जागीं करण्यांत आली. याच समारंभांत एका नाटकाची योजना करण्यांत आली होती. यज्ञ-समारंभासाठीं वाल्मीकि ऋषि आपल्या लव आणि कुश या शिष्यांसह आले होते. लव आणि कुश हे रामाचे पुत्र आहेत हें कोणालाहि ठाऊक नव्हते.

यज्ञमंडपांत एक रंगभूमि तयार करण्यांत आली होती. राम, त्याचे बंधू, दरबारी लोक व इतर प्रजाजन मिळून फार मोठा लोकसमुदाय नाटक प्राहण्यासाठीं जमला होता. वाल्मीकि ऋषींच्या सांगण्यावरून लव आणि कुश यांनीं रामचरिताचें गाणें म्हणण्यास प्रारंभ केला. त्यांच्या सुरूपतेनें व गानसौदर्यानें सारी सभा तटस्थ होऊन गेली होती. स्वतःच्या चरित्राचें पठण ऐकत असतां राम अगदीं तळीन होऊन गेला. शेवटीं सीतेच्या त्यागाचा भाग आला तेव्हां त्याला शोक अनावर झाला. त्याची ती अवस्था पाहून वाल्मीकि ऋषि त्याला म्हणाले, ‘रामा, असा वेहोष होऊं नकोस, मी तुला सीतेची भेट करवितों.’ मग त्यांच्या आजेप्रमाणें सीता पुढे आली व रामाला भेटली. राम-सीतेची भेट होत असतां समेत निराळीच तकार सुरु झाली. सीतेनें दिव्य केलें नाहीं असें कांहीं लोक पुन्हां बोलूं लागले. लोकांच्या या दुष्टपणानें दुःखित होऊन सीता म्हणाली, ‘हें पहा मी दिव्य करीत आहें.’ असें म्हणून तिनें पृथ्वी-मातेला हांक मारली. तात्काळ पृथ्वी दुभंग झाली व सीतेनें आपल्या मातेच्या उदरांत अखेरचा प्रवेश केला. सीता अशा रीतीनें गुप झालेली पाहतांच सर्व लोक भयचकित होऊन गेले. रामाच्या दुःखाला तर पारावार राहिला नाहीं.

सीता गुप झाल्यानंतर रामचंद्राकडे देवांचा दूत आला व म्हणाला, ‘महाराज, आपला येथील कार्यभाग संपला आहे. आतां आपण पुन्हां वैकुंठास चलावें.’ हें भाषण ऐकतांच रामचंद्राला आपल्या मूलरूपाचें स्मरण झालें. त्यानें अयोध्यातीरावरील शरवू नदींत जलसमाधि घेतली.

* आचरणांत आणण्यास अत्यंत सुलभ असलेली पण परिणामीं
अत्यंत प्रभावी ठरणारी साधना कोणती असेल तर ती
म्हणजे.....

◆ नाम-स्मरण ◆

~~~~~श्रीस्वामी शिवानंद, (आनंद-कुटीर, हृषीकेश)~~~~~

आपलें मन पूर्ण ताब्यांत आणून खन्या सुखाचें मूळ शोधून काढणे हें आपलें प्रत्येकाचें कर्तव्य आहे. यासाठों सदैव नामस्मरणाचें व्रत आचरा. नामजपाने तुमचें मन तुमच्या ताब्यांत राहील आणि सत्यसुखाचा झरा तुमच्या हातीं येईल. परंतु याकरतां लागणारी श्रद्धा किती थोड्या लोकांच्या अंगीं असते! थोडेसे लोक नामजप सुरु करतात. दोनतीन महिने हा जप चालू ठेवतात. पण तेवढ्या अवधींत त्यांना नोकरींत ब्रह्मती मिळाली नाहीं अथवा त्यांचा उद्योगधंदा दुप्पट फायद्याचा झाला नाहीं तर त्यांची मंत्रावरील श्रद्धा डळमळून कोसळून पडते आणि ते जप अजीबात सोडून देतात. ईश्वराच्या नामामध्ये फार मोठी अचिंत्य अशी शक्ति आहे. त्या नामाचा जप सदैव चालू ठेवला पाहिजे. आपलीं किती पातके आणि दुष्ट संस्कार धुऊन टाकायला हवे असतात याची तुम्हांला माहिती नाहीं. सरकारी नोकरींत एखाद्या सामान्य अधिकाराची जागा मिळविण्यासाठीं तुम्हांला किती वर्षे धडपड नि खटपट करावी लागते ती जरा आठवा!

ईश्वर हें आपलें परम साध्य आहे. त्या ईश्वराचें नांव तुमच्या मनांत सतत, घोळत राहूं द्या. सकाळीं उठतांक्षणींच उपनिषदांतलें एखादें वाक्य मनांत आणून त्याचें चिंतन करा. यो वै भूमा तत्सुखम् नावपे सुखमस्ति।—तो अनंत हाच खरोखरी सुखानिधान आहे. या क्षुद्र, मर्यादित, भंगुर वस्तूत सुखाचा लवलेश नाहीं. एको देवः सर्वभूतेषु गृष्टः।—तो एक ईश्वर सर्व भूतादि व्यापून राहिलेला आहे. ईश्वराच्या सर्व नामरूपांमध्ये प्रेम, प्रकाश, ज्ञान आणि आनंद ओतप्रोत भरून राहिलेला आहे.

आज अज्ञानामुळे आपण म्हणजे वस्तुतः कोण याचा तुम्हांला विसर पडलेला आहे. अज्ञानामुळे हा देह म्हणजे आपण असें तुम्ही मानीत आहां. वस्तुतः हें जग राग-द्वेषांनी भरलेले आहे. झाडें, इमारती, नद्या, पर्वत यांचा समुच्चय म्हणजे वस्तुतः जग नव्हे. राग-द्वेष हे जगाचे घटक आहेत. अज्ञानामुळे राग-द्वेष निर्माण होतात, आणि हे राग-द्वेष जन्ममरणाच्या संसारचक्रांत तुम्हांला गुरफटवून टाकतात. यामुळेच तुम्हांला अनेकवार देह ध्यावा लागलो. या अज्ञानाचें मूळच जर तुम्हीं उपटून टाकलेत

तर तुमचा भवताप आपोआपच संपला असें समजा. याकरतां उपनिषदांचा अभ्यास करा, योगाचा आचार करा, आणि मुक्ति संपादन करून घ्या.

योग म्हणजे एखाद्या गिरिकंदरांत जाऊन आचरण्याची गोष्ट नव्हे. आपली एकूणएक कर्मै ईश्वरचरणी समर्पण करून टाकणे, हा योगाचा सर्वश्रेष्ठ प्रकार आहे. एकमेव ईश्वराच्या उत्कट जाणिवेने अंतःकरणपूर्वक म्हणा, ‘ईश्वराची ही पूजा आहे या भावनेने माझीं सर्व कर्मै मी त्याच्या चरणीं अर्पण करतो.’ तुम्हांला ईश्वरदर्शन हवें असेल तर सर्व कर्मै ईश्वरार्पण करणे हें सर्वथा आवश्यक आहे आणि एवढेच ईश्वर-दर्शनासाठीं पुरेसे आहे पण मायेचा मोह असा जबरदस्त आहे; कीं, या गोष्टीचा तुम्हांला पुन्हां पुन्हां विसर पडेल. म्हणून हा मुद्दा तुम्हीं कठाक्षानें नित्य स्मरणांत बागविष्याचा अभ्यास केला पाहिजे. यासाठीं सदोदित सावधान राहा, नित्य देवाला आळवा.

हा भाव कायम राखण्याचें अत्यंत सुलभ साधन म्हणजे नामस्मरण. नामस्मरणाने देवाची आठवण तुमच्या मनांत सदैव जागृत राहील. सदोदित राम-मंत्राचा जप चालू ठेवा, नामजपामुळे तुमचें मन अखंड ईश्वर-चिंतन करीत राहील. ‘सोऽहम्’ अथवा ‘अहं ब्रह्मास्मि’ या मंत्राच्या तोडीचाच राममंत्रहि आहे. राममंत्र हा इतर कोणत्याहि मंत्राहून उणा नाहीं. रामनाम तुम्हांला आपल्या श्रेष्ठतम ध्येयाची प्राप्ति करून देईल; तुम्हांला सच्चिदानन्दस्वरूप परमात्म्याचा साक्षात्कार घडवील.

तुम्हीं एक आध्यात्मिक दैनंदिनी ठेवली पाहिजे. साधनेला पुरेसा वेळ मिळत नाहीं अशी तकार कधींहि करूं नका. वायफळ चकाटया पिटण्यांत तुम्ही किती वेळ घाल-वितां तो एकदां नीट मोजून पहा. हा वेळ असा फुकट न दवडतां जर तुम्हीं कारणीं लावलात तर साधनेला तुम्हांला हवा तितका वेळ मिळूं शकेल. तुम्ही म्हणतां कीं, चोहों-बाजूंनीं या संसाराचा जंजाळ तुम्हांला नको जीव करून टाकीत आहे. त्यावर मी असें म्हणतों कीं, तुमच्या या असंख्य जंजाळांत मंत्रजप आणि ध्यान यांचा आणखी एकच जंजाळ लावून घ्या. या जंजाळाचें सामर्थ्य असें आहे कीं, तो तुमचे बाकीचे सर्व जंजाळ नाहींसे करून टाकील. या संसारांत नित्यसमाधान आणि नित्यसुख यांची प्राप्ति होणें सर्वथैव अशक्य आहे, ही धगधगीत जाणीव तुमच्या चित्तांत उत्पन्न झाली म्हणजेच अध्यात्माच्या मार्गावर तुमचें पहिले पाऊल पडेल. नित्यसुख आणि नित्य समाधान यांची प्राप्ति होण्याचें साधन म्हणजे नाम-जप, नामसंकीर्तन हें होय. मन आणि इंद्रियें यांना आंवरून संमय मिळवा, गीता-भागवतादि शास्त्रांचा अभ्यास करा, निष्काम सेवेमध्ये स्वतःला सर्वस्वीं वाहून घ्या. आपलीं यच्चयावत् कर्मै म्हणजे त्या सर्वव्यापी अनंताची पूजा आहे, असा हठ भाव मनांत ठेवा. असें केलेंत म्हणजे तुमच्या हातून घडणारी प्रत्येक कृति ही योगरूप बनून जाईल.

आज विद्यापीठांतून तुम्ही जें शिक्षण घेतां त्या शिक्षणामुळे मध्यान्हप्रहरी चार चांस मिळण्याची तरतूद होते. पण ‘यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह’ अशा

अनिर्वचनीय परमानंदाचा अनुभव कसा मिळवावा याची शिकवण तुम्हांला विद्यापीठां—
तील शिक्षणांत मिळत नाही. वैराग्य, विवेक, शम, दम, तितिक्षा, उपरति, श्रद्धा,
समाधान आणि मुमुक्षुत्व—हीं अंगीं बाणविष्ण्याचा तुम्हीं प्रयत्न केला पाहिजे. अलीकडे
समाधान या शब्दाचा अर्थसुद्धां लोकांना समजत नाहींसा झाला आहे.

अनेक जन्मीं तुम्हीं निष्काम सेवा केली असेल तर ईश्वरकृपेने तुम्हांला नित्यानित्य
विवेक करण्याची पात्रता येईल. आज तुमच्या विवेक-विचारावर मायेचीं दाट पुटे
आलेलीं आहेत. मन अनेकविध अशुद्ध विचारांनीं कांठोकांठ भरलेले असल्यामुळे, या
चराचर विश्वाला प्रकाश देणाऱ्या प्रकाशमयाचे रूप मनाला दिसत नाहीं. संतत नाम-
स्मरणाऱ्या योगानें चित्त शुद्ध करा. सद्गुण आचरणांत आणून मनाचे मालिन्य
घालवून ते पवित्र बनवा. मुमुक्षा, त्याग, भक्ति आणि ध्यान—या चार शब्दांत साध-
नेचा सर्व प्रपञ्च सामावलेला आहे. या साधनेचा अवलंब करा आणि श्रवण, मनन व
निदिध्यास यांच्या साहाय्यानें आपले परमध्येय प्राप्त करून घ्या.

[आपल्या ६७ व्या वाढदिवशीं स्वामीजींनी केलेल्या भाषणाचा सारांश.]

* श्री रामनामे द्वय अक्षर क्षराक्षरातीत पर ।
रामनाम सरं निरंतर । पावन नर तिर्हीं लोकीं ॥

—भावार्थ रामायण

आर. एन. शिंदे ऑफिस सन्स्

चष्म्यांचे व्यापारी

मुख्य दुकान : २०७, गिरगांव रोड, मुंबई ४

शाखा : [१] चामार बाग रोड [२] मुकुंद मैनशन

परल, मुंबई १२.

न. चिं. केळकर रोड,

दादर, मुंबई २८

रामायणाचा भारतावरील प्रभाव

पं. जवाहरलाल नेहरू

रामायण आणि महाभारत ह्या भारताच्या प्राचीन महाकाव्यांना बहुधा शोऱ्डों वर्षे आकार येत होता. मागाहूनहि त्यांत मधूनमधून भर पडत गेली असावी. भारतीय आर्यांच्या प्रारंभींच्या जीवनाचें वर्णन या काव्यांत आहे. आर्यांचा अधिकाधिक प्रसार होत असतांना आणि जिंकलेल्या प्रदेशांत आपलें प्रभुत्व ते संघटित करीत असतांना त्यांनी मिळविलेले विजय आणि त्यांचीं आपसांत झालेलीं यादवी युद्धे यांचा वृत्तांत या काव्यांमधून आढळतो. या दोन काव्यग्रंथांनी भारतीय जनमनावर जो प्रभाव पाढला आहे तसा सतत आणि सर्वव्यापी प्रभाव गाजविणारा दुसरा एकहि ग्रंथ जगाच्या सर्व इतिहासांत इतरत्र कोठेहि मला आढळून आलेला नाही. अत्यंत प्राचीनतम काळांत तयार झालेल्या या महाकाव्यांनी भारतीय जनमनाची विलक्षण पकड घेतलेली असून, आजहि भारतीयांच्या जीवनांत हीं महाकाव्ये म्हणजे जिवंत शक्ति आहे. सूल संस्कृतमधून या काव्यांचा अभ्यास करणारे पंडित थोडेच असले तरी भाषांतरे, अनुवाद आणि परंपरा व आख्यायिका यांच्या विविध मार्गांनी हीं काव्ये भारतीय जनसमाजांत खोलवर पसरलीं असून त्यांच्या धार्यांनी भारतीय जीवनपट विणला गेलेला आहे. उत्तुंग प्रतिभेद्या पंडितापासून तों अगदीं साध्यासुध्या निरक्षर व अशिक्षित खेडुतापर्यंत, संस्कृति-विकासाच्या सर्व थरांना, ज्याला जें मानवेल त्याला तें आवश्यक व उपकारक ज्ञान देण्याची विशिष्ट भारतीय पद्धति कशी असते हें पाहावयाचें झाल्यास या महाकाव्यांकडे पाहावें. अनेक रुढि आणि उच्चनीच जाती यांनीं विभागलेल्या बहुरंगी समाजाला प्राचीन भारतीयांनी एकसंघ कसें राखले यांचे रहस्य या महाकाव्यांच्या द्वारां आपणाला थोडेंसे समजू शकते. भिन्नभिन्न समाजांत सुसंवाद राखून या सर्वांना एक उदाच परंपरा आणि नैतिक जीवनक्रम हीं प्राचीन भारतीयांनी कशी त त करून दिलीं याचें थोडेंसे दर्शन या महाकाव्यांमध्ये होतें. लोकांमध्ये सर्वांना समान भशी एक जीवनाविषयक दृष्टि त्यांनीं विचारपूर्वक तयार केली आहे. अनेक वादळांतहि हीं जीवनदृष्टि टिकली आहे; सर्व तन्हेच्या भिन्नतेला ती पुरुन उरली आहे.

मी माझे बाळपण आठवतों तेव्हां अगदीं पहिल्या अशा कोणत्या आठवणी मला स्मरत असतील तर त्या म्हणजे रामायण-महाभारतांतील कथांच्या. माझी आई आणि घरांतील इतर वृद्ध लिंया मला या कथा सांगत असत. या कथांतून मला साहस आणि परीकथांचे वैचित्र्य या दोहोंचा आढळ होई. तसेच रामायण-कथेवर आधारलेलीं नाटके अथवा रामलीला-समारंभ होत तेथेहि प्रतिवर्षी मला घेऊन जात असत,

हजारोंचे समुदाय या समारंभांना जमत आणि मोठ्यामोठ्या मिरवणुका निघत. रामायणाचें नाट्यरूप दर्शन असे ओबडधोबडच. परंतु तें फारसें महत्वाचें नव्हतें; कारण प्रत्येकाला राम-कथा तोंडपाठ असे आणि मोठ्या समारंभांत सर्व कांहीं साजून जात असे.

या रीतीने भारतीय पुराण-कथा आणि जुनी परंपरा यांनी माझ्या मनांत प्रवेश मिळविला. माझ्या मनांत जी एकंदर कल्पनासृष्टि निर्माण झाली तींत या कथा आणि परंपरा यांचाहि समावेश झालेला आहे. .... इतर अनेक प्रकारच्या देशोदेशींच्या कथा माझ्या मनांत सरमिसळ दाटीवाटीने घर करून राहिल्या असल्या तरी माझ्या बाळपणीं ज्या भारतीय पुराणांतील कथा मीं आत्मसात् केल्या होत्या त्यांचा संस्कार बीजरूपाने माझ्या मनावर कायमचा होऊन राहिला आहे.

अनेक प्रकारचे भिन्नभिन्न संस्कार होऊनहि माझ्या मनाची जर ही स्थिति, तर इतरांच्या मनांवर प्राचीन पुराणे आणि प्राचीन परंपरा यांचा केवढा मोठा प्रभाव कायमे राहात असला पाहिजे याची मला यथार्थ जाणीव झाली. विशेषतः निरक्षर अशा आपल्या प्रचंड बहुजनसमाजावर या कथांचा व परंपरेचा किती प्रभाव असेल हें मला समजून चुकले. या कथांचा प्रभाव हा अत्यंत इष्ट आहे; सांस्कृतिक आणि नैतिक अशा दोन्ही दृष्टींनी हा प्रभाव चांगला आहे. हा प्रभाव नाहीसा करणे मला तिळमात्र रुचणार नाही. या कथा आणि रूपके यांमध्ये जें सौंदर्य व्यक्त झालेले आहे, जी कल्पनारम्य प्रतीकसृष्टि निर्माण झालेली आहे, ती नाहीशी झालेली मला कधींहि पाहवणार नाही.

X

X

X

मी भारतांत ज्या ज्या ठिकाणी गेलों तेथें तेथें जनतेच्या मनावर प्रवृत्त प्रभाव गाज-विणारी एक समान सांस्कृतिक पार्श्वभूमी रुजलेली मला आढळली आहे. सोपे साधें तत्त्वज्ञान, परंपरा, इतिहास व कथा-पुराणे यांच्या संमिश्रणाने ही पार्श्वभूमी तयार झाली आहे. या विविध गोष्टी परस्परांत इतक्या एकजीव होऊन गेल्या आहेत कीं त्यांतील कोणत्याहि दोन गोष्टींची सीमारेषा ठरविणे अशक्यप्राय आहे. अगदीं अशिक्षित व निरक्षर माणसांतहि ही पार्श्वभूमी असलेली मला आढळली. रामायण-महाभारतादि ग्रंथांचा विविधरूपांनी समाजाच्या सर्व थरांपर्यंत खोलवर प्रसार झालेला आहे. या कथांतील प्रत्येक प्रसंग आणि त्यांचे तात्पर्य यांचा भारतीय जनमनावर खोल ठसा उमटलेला आहे, त्यांनी भारतीय जीवन सार्थ आणि समृद्ध केले आहे. निरक्षर खेडुतांनाहि शेंकडों श्लोक-पदें तोंडपाठ येत असतात. संभाषण करीत असतांना सहज बोलतांबोलतां असा एखादा निरक्षर माणूसहि जुन्या अभिजात काव्यग्रंथांतल्या एखाद्या श्लोकाचा उल्लेख करील किंवा एखादी गोष्ट व तिचे तात्पर्य आधारादाखल सांगेल. चालू घडामोर्डींच्या गोष्टी चाललेल्या असतांना कधींकधीं खेडुत मंडळी त्या गोष्टींना असें एखादें वाढमयीन वळण देत कीं तें पाहून तें पाहून मीथक होऊन जात असें. माझे मन हें लिखित इतिहास आणि कमी-आधिक

पणे तावून सुलाखून घेतलेले सत्य यांनी भरलेले असले तरी मला एवढे कळून चुकले कीं अगदीं निरक्षर शेतकऱ्याचे मनहि अनेकविध चित्रांनी समृद्ध झालेले आहे. हीं चित्रे पुराणे, परंपरा आणि महाकाव्यांतील धीरोदात्त नरनारीचीं चरित्रे यांमधून त्याने मिळविलेलीं असलीं आणि प्रत्यक्ष इतिहासांतील फारच थोडीं दृश्ये त्याच्या मनांत तरळत असलीं तरी त्याच्या मनांतील चित्र-संपदा उत्कटपणांत काहीं उणी नसते.

X

X

X

मिशेले नांवाचा फेंच इतिहासकार १८६४ सालीं लिहितांना रामायणाविषयीं म्हणतो—

‘ज्याने ज्याने विशाल आकांक्षा धरली आहे अथवा अविरत कार्य केले आहे त्याने त्याने या मोठ्या पेल्यांतून जीवन आणि तारुण्य यांचे मनसोक्त प्राशन करावे... पश्चिमेतील प्रत्येक गोष्ट संकुचित आहे. ग्रीस एवढेसे चिमुकले राष्ट्र, तेथे माझा जीव गुदमरतो. ज्युडिया अगदीं रुक्ष, त्यांत माझा जीव तडफडतो. उत्तुंग आशिया आणि सखोल पूर्व यांच्याकडे मला क्षणभर दृष्टिशेप करूं घ्या. इकडे मला ते महान् काव्य आढळते. हे महाकाव्य हिंदी महासागरासारखे विस्तीर्ण आहे. सूर्यकिरणांत चमचमणाच्या सागरलहरीप्रमाणेच ते दीतिमान् आहे. ज्याच्यांत विसंवादाचा लवलेश नाहीं अशा दिव्य सुस्वरतेने ओतप्रोत भरलेला हा ग्रंथ आहे. इथे उदात्त शांतीचे साम्राज्य तुम्हांला आढळते. या ठिकाणीच संघर्षाच्या ऐनभरांत अमित माधुर्याचा तुम्हांला प्रत्यय येतो. येथे मर्यादाराहित बंधुतेचा आढळ होतो. ही भ्रातृभावना संपूर्ण प्राणिजात व्यापून राहिलेली तुम्हांला दिसते. हा काव्यग्रंथ म्हणजे प्रेम, कारुण्य आणि सहिष्णुता यांचा अमित सागर आहे.’

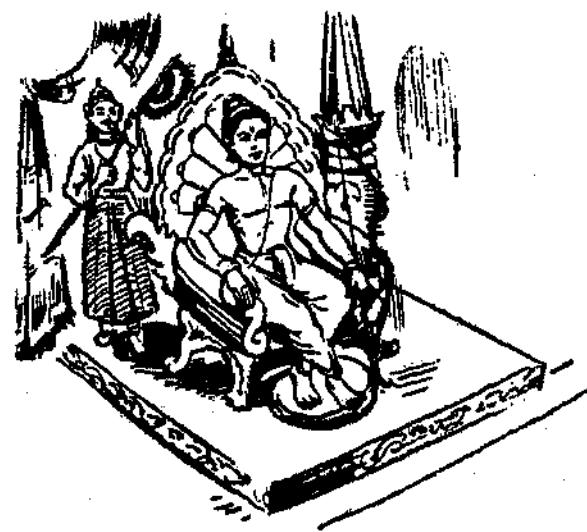
लेखकासाठीं सूचना

- (१) लेख पानाच्या एकाच बाजूला सुवाच्य अक्षरांत शाईने लिहिलेला असावा. डाच्या बाजूला भरपूर मार्जिन सोडावी.
- (२) लेख, कविता वगैरे साहित्य प्रसिद्धीकरितां स्वीकारणे किंवा न स्वीकारणे अगर त्यांत थोडाफार बदल करणे हा अधिकार सर्वस्वीं संपादकांचा आहे. न स्वीकारलेले लेख परत पाहिजे असत्यास पुरेसे पोष्टेज पाठवावें. नापसंत लेख लीन महिन्यांनंतर निकालांत काढण्यांत येतील.
- (३) लेखकाने आपले पूर्ण नांव व पत्ता कळवावा. टोपण नांवाने लेख प्रसिद्ध करावयाचा असला तरीही पूर्ण नांव व पत्ता ऑफिसच्या माहितीकरतां कळविणे जरूर आहे.
- (४) स्वीकृत लेख अंकांत प्रसिद्ध झाल्यावर यथाशक्ति मोबदला देण्यांत येहील.

कौसल्यामातेला

रामाचा

उपदेश

एके दिवशीं रामचंद्र एकान्तांत ध्यानस्थ बसला आहे असें पाहून कौसल्या तेथें गेली. आपला पुत्र साक्षात् विष्णु आहे ही गोष्ट तिळा माहीत होती. भक्तियुक्त अंतःकरणाने रामाला नमस्कार करून कौसल्या म्हणाली, ‘हे भगवंता, रामचंद्रा ! तू अनादि व अनंत आहेस. तूच हीं सर्व जगतें निर्माण केलीं आहेस. तुलाच पूर्णांनंद, परमात्मा, पुरुष, ईश्वर असें म्हणतात. माझें पूर्वजन्मीचें पुण्य मोठें, म्हणूनच तू माझ्या पोटीं जन्माला आलास-बाळ, मी आतां वृद्ध झालें आहें, माझा अंतकाळ समीप आला आहे. पण अजून मी अज्ञानीच आहें. माझीं संसारबंधने अद्यापि तुटलेलीं नाहीत. यासाठीं संसारनाश करणारें ज्ञान मला सांग. मी अज्ञानी आहें म्हणून मला जो कांहीं उपदेश करायचा तो थोडक्यांत पण नीट समजेल असा सांग.’

राम हा मोठा मातृभक्त होता. आपल्या आईला वैराग्य प्राप्त झालें आहे हें पाहून त्या दयाशील रामचंद्राने आपल्या वृद्ध मातेला उपदेश करण्यास प्रारंभ केला. श्रीरामचंद्र म्हणाला,

‘आई, मोक्षप्राप्तीचे तीन मार्ग मीं तुला पूर्वी सांगितलेले आहेत. भक्तियोग, कर्मयोग आणि ज्ञानयोग हे ते मार्ग होत. सत्त्व, रज आणि तम या तीन गुणामुळे भक्ति तीन प्रकारची होते. ज्याचा जसा स्वभाव असेल तरीं त्याच्याकडून सात्त्विक, राजस किंवा तामस भक्ति होत असते. हिंसा, दंभ, मत्सर, शत्रुमित्रभाव, विषयांवर अत्यंत आसक्ति, इत्यादि दोष हातून घडत असतां जो साधेल तशी भक्ति करीत असतो, त्याची ती भक्ति ही तामस भक्ति होय. द्रव्य, स्त्री, पुत्र, कीर्ति, अनेक प्रकारचे भोग इत्यादि प्राप्त व्हावेत अशी इच्छा धरून आणि माझें उपास्य दैवत वेगळे असें मानून जो माझी भक्ति करतो त्याची ती भक्ति राजस समजावी. केवळ आपल्या पापाचा नाश व्हावा एवढ्याच बुद्धीनें, फलाची इच्छा सोडून अभेद बुद्धीनें, केवळ भक्ति करणें हें आपले काम आहे अशा भावनेने भक्ति जो करतो, त्याची ती भक्ति ही सात्त्विक होय. गंगेचे पाणी समुद्रांत मिळालें म्हणजे तें समुद्ररूप होऊन जातें, त्याप्रमाणे केवळ माझ्याच गुणांचे चिंतन करीत ज्याची मनोवृत्ति सर्वदा माझ्याच ठिकाणीं एकरूप झालेली असते, त्याची ती भक्ति निर्गुण भक्ति होय. फलाची इच्छा किंवा कोणताहि हेतु मनांत न धरतां केवळ माझीच निरंतर अखंड भक्ति जे करतात, त्यांना ती भक्तीच सालोक्य, सायुज्य, सरूप आणि समीप अशी चार प्रकारची

मुक्ति देत असते. पण माझे कटे भक्त त्या मुक्तींचाहि स्वीकार करीत नाहीत. कारण मुक्त होण्यापेक्षां माझी सेवा करीत राहण्यांतच त्यांना खरा आनंद होत असतो. आई, सर्व भक्तींमध्ये ही निर्गुण भक्तीच सर्वश्रेष्ठ होय.

‘हा भक्तियोगाचा विचार झाला. आतां कर्मयोगाचा विचार सांगतो.

‘ज्या कर्मामध्ये हिंसा सांगितलेली नाहीं, अशा प्रकारचीं शास्त्रानें सांगितलेली कर्मे करणे, माझ्या विभूतीचें दर्शन घेणे, माझी स्तुति करणे, माझी पूजा करणे, माझे स्मरण करणे, मला नमस्कार करणे, सर्व प्राणिमात्रांमध्ये मीच भरलेला आहें अशी भावना ठेवून समबुद्धीनें सर्व प्रकारच्या विषयांचा त्याग करणे, असत्य भाषण वर्ज्य करणे, थोरांना बहुमान देणे, दुःखितांवर दया करणे, बरोबरच्याशीं मैत्रीनें वागणे, यम-नियमांचे पालन करणे, वेदान्तशास्त्रांचे श्रवण करणे, माझें नामसंकीर्तन करणे, साधूंची संगति धरणे, सर्वांशीं सरळ, निरहंकार वर्तन करणे, अशा प्रकारचा जो धर्म आहे त्याचे आचरण केल्यामुळे साधकाचे मन शुद्ध होते. माझ्या गुणांचे श्रवण केल्यानेच लोकांना माझी प्राप्ति होते. ज्याप्रमाणे वायूशीं संगत असलेला सुगंध वायूबरोबर नाकांत शिरत असतो, त्याप्रमाणे योगाभ्यास करणाराचे मन आपोआप आत्म्यामध्ये प्रवेश करीत असते. सर्व प्राणिमात्रांत मीच आत्मरूपानें भरून राहिलों आहें, हें न जाणतां मी या जगाच्या बाहेर दूर कोठे तरी आहे अशी कल्पना करून अशानी लोक माझी पूजावर्चा करीत असतात. पण त्यांच्या त्या कर्मांनी आणि पूजेच्या अनेक पदार्थांनी माझा संतोष होत नाहीं. सर्व भूतांचा अवमान करून जे कोणी एखाद्या मूर्तींमध्येच मी आहें असें मानून माझें पूजन करतात, ते माझी भक्ति करतात असें मला मुळींच वाटत नाहीं. जोंपर्यंत मी सर्वत्र भरलेला आहें अशी अज्ञनांची भावना होत नाहीं, तोंपर्यंत त्यांनी प्रतिमेच्या ठिकाणींच मी आहें अशी समजूत ठेवणे शोभते. जीवात्मा आणि परमात्मा हे भिन्न आहेत अशी भावना जोंपर्यंत कायम असते, तोंपर्यंत मनांत दुजेपणा वसत असल्यामुळे जन्ममरणादि संसाराचे भय कायम असते. यासाठीं जे सर्वत्र मित्रभावानें वागतात, तेच माझी खरी पूजा करतात असें मी समजतो.

‘सर्व भूतांचे ठायीं मीच वास्तव्य करतों अशी निष्ठा ठेवून, चैतन्यस्वरूप असा मी सर्व प्राण्यांचे ठिकाणीं जीवरूपानें राहातों असें जाणून सर्वांना नमस्कार करावा. मी सर्व भूतांमध्ये असल्यामुळे जीवात्मा वेगळा आणि परमात्मा वेगळा अशी भेदबुद्धि कधींहि धरू नये.

‘असे हे योग मीं तुला सांगितले. त्यांपैकीं कोणत्याहि मार्गानें गेले असतां शमदमादि साधनसंपत्ति प्राप्त होते. यासाठीं, आई, भक्तियोग साध्य करून घेऊन मी सर्व भूतांमध्ये वास करीत आहें हें जाणून घे. किंवा मी तुझा पुत्र आहे असें मानून तूं जरी माझें सतत स्मरण केलेंस तरी तुझ्या मनाला नित्यशांति प्राप्त होईल.’

—अध्यात्मरामायण
(उत्तर काण्ड-सर्ग सातवा)

रामनामच कां आणि कसें व्यावे

महात्मा गांधी

विश्वकर्त्याचीं इतर असंख्य नांवें असतांना त्यांपैकीं कोणतेहि नांव न सांगतां, मी रामनामच तेवढें व्यायला कां सांगतों, असा प्रश्न तुम्ही मला विचाराल. ईश्वराची अनेक नांवें आहेत हें खरें. झाडावर जेवढीं पाने असतात त्याहिपेक्षां देवाचीं नांवें अधिक आहेत, तेव्हां त्यांपैकीं एखादें नांव घेण्यास मीं तुम्हांला सांगावें असें तुम्हांला वाटेल. समजा 'गोड' हें नांव व्यायला मीं तुम्हांला सांगितलें. गोड म्हणजे ईश्वर. पण गोड या शब्दानें तुमच्या मनांत कोणता अर्थ उभा राहील? हा शब्द उच्चारतांच या शब्दाला चिकटलेल्या कोणत्या कल्पना तुमच्या मनांत वावरुं लागतील? ईश्वराचें नामस्मरण करुं लागल्याबरोबर आपलें अंतःकरण भावनेने उच्चंबद्धून आलें पाहिजे. पण गोड या शब्दानें तुमच्या अंतःकरणांत 'भाव' निर्माण होण्यासाठीं मला तुम्हांला प्रथम थोडें इंग्रजी शिकवावें लागेल. परकीय लोकांच्या मनांत गोड या शब्दाच्या उच्चारासरशीं कोणकोणते विचार उत्पन्न होतात, कोणत्या कल्पना प्रादुर्भूत होतात हें मला प्रथम नीट समजावून द्यावें लागेल.

पण रामनामाची अशी स्थिति नाहीं. या भूमींतील कोट्यवधि लोकांनी पिढ्यानुपिढ्या या रामनामाची पूजा केली आहे. हजारों वर्षें हिंदुस्थानांतील लोक याचा जप करीत आले आहेत. हिंदुस्थानांतील पशुपक्ष्यांना रामनामाची ओळख झाली आहे, इथेल्या लतावृक्षांना या नामाची पक्की माहिती आहे. या भूमींतील दगडधोंड्यांना देखील रामनामाचा पूर्ण परिचय झाला आहे. राम वाटेने चालला असतां रस्त्याच्या कडेच्या एका शिळेला त्याचा चरणस्पर्श झाला; व त्या स्पर्शानें ती शिळा सजीव झाली, तिला मानवदेह प्राप्त झाला ही गोष्ट रामायणांत तुम्हीं वाचली असेल. हें रामनाम अत्यंत भक्तिभावाने घेतलें पाहिजे. सर्व माधुर्य एकबद्धून रामनामाचा उच्चार केला पाहिजे. आपल्या नामसंकीर्तनांत इतका जिव्हाला व गोडवा ओतप्रोत भरलेला असला पाहिजे कीं पक्षी सुद्धां आपली किलविल थांबवून लक्षपूर्वक तुमचें रामनाम ऐकूं लागले पाहिजेत. तुमच्या नामोच्चाराच्या माधुर्यानें वृक्षसुद्धां इतके वेडावून जावेत कीं त्यांनी तुमच्या दिशेने आपला पर्णसंभार वांकविला पाहिजे.'

X

X

X

रामनामाच्या महिम्याविषयीं गोस्वामी तुलसीदासांनी इतके वर्णन केलेले आहे कीं, त्याबद्दल अधिक सांगण्यासारखे कांहीं उरलेले नाहीं. द्वादशाक्षरी, अष्टाक्षरी असे सर्व पवित्र मंत्र, संसाराच्या मायेच्या जाळ्यांत गुरफद्दून गेलेल्या जीवांना

शांति—समाधानाची प्राप्ति करून देतात याविषयीं तिळमात्र संशय नाहीं. आपल्या चित्ताला ज्याने समाधान लाभते अशा मंत्राचा प्रत्येकाने मनःपूर्वक अवलंब करावा. पण ज्यांच्या अंतःकरणांत अशांततेचा डोंब उसळलेला आहे, मनःशांति लाभाची म्हणून जे त्रिखंड धुंडीत आहेत, त्यांनी रामनामाचा जप करावा, म्हणजे काय चमत्कार होतो हें त्यांना अनुभवास येईल. देवाचीं हजार नांवे आहेत, खरोखरी त्यांच्या नामांना मितिच नाहीं. त्याचीं नांवे जरी असंख्य तसा त्याचा यशोमहिमाहि अमर्याद. आपल्या जीवांत जीव आहे तोंवर ईश्वरनाम हाच आपला एकमेव आधार आहे. या चालू युगांत अज्ञानी व निरक्षर माणसालाहि ज्याचा आसरा घेतां येईल असा मंत्र एकच—आणि तो म्हणजे ‘राम’ हाच काय तो. ‘राम’ हा शब्द उच्चारतांच एक अखंड ध्वनि निर्माण होतो. खरोखर पाहतां ‘ॐ’ हें पुण्याक्षर आणि ‘राम’ हा शब्द यांमध्ये वस्तुतः काढीमात्र फरक नाहीं. या पवित्र नामाचा महिमा केवढा मोठा आहे हें युक्तिवादाच्या डावपेंचांनी आणि बुद्धीच्या करामतींनी सिद्ध करणे अशक्य आहे. हा महिमा केवळ अनुभवानेंच काय तो जाणतां येण्यासारखा आहे. दृढभक्ति आणि श्रद्धा यांच्या साहाय्यानेंच केवळ हा अनुभव घेतां येण्यासारखा आहे.

चिमुकल्या खारीची रामसेवा

समुदपार होऊन लंकेस जातां यांवे यासाठीं रामाने वानरांच्या साहाय्याने सेतु बांधण्यास सुरुवात केली होती. रामाच्या पक्षाचे किलेक राक्षस आणि वानर यांनी मोठ्यामोठ्या टॅकड्या खणून काढून समुद्रांत घातल्या व प्रचंड वृक्ष आणि धोंडे यांचे ढीग त्यांवर रचले. हें पुलाचे काम चालू असतां एक लहान खार वाळून प्रथम लोळून मग पुलाच्या जागीं जाऊन आपले आंग झाडीत असे. अशा रीतीने पुलाला भरणी घालण्याचे काम ती करीत होती. हें तिचे कृत्य पाहून वानरांस हंसू कोसळले. मोठमोठे डोंगर आणि अरण्याचीं अरण्ये जेथे गडप होत होतीं, त्या ठिकाणीं एक खार आपले अंग झाडून त्यांतून पडणाऱ्या वाळूने भर घालीत होती ! हा देखावा पाहून वानर सारखे हंसत सुटले. रामाने खारीचे ते परिश्रम पाहिले व म्हटले, ‘या लहानग्या खारीची धन्य आहे. आपल्याच्याने होईल तितके काम ती मन लावून करीत आहे. यासाठीं मोठमोठथा बलाद्य वानरांइतकेंच तिचे थोरपण आहे यांत मुळींच संशय नाहीं.’ असे म्हणून त्याने तिच्या पाठीवरून प्रेमाने हात फिरविला. त्याच्या खुणा अद्यापि हि खारीच्या पाठीवर पट्ट्यांच्या रूपाने राहिल्या आहेत !

भारतापुढील आदर्श—सीता

राम आणि सीता यांचीं चरित्रे आर्यावर्तीत आदर्शवत् मानलीं जातात.

तेथील सर्व स्त्रिया सीतेची पूजा करीत असतात. एखाद्या स्त्रीची अत्यंत उत्कट इच्छा पाहिली तर ती सीता होण्याची असते. अत्यंत पवित्र आणि अत्यंत प्रेममय असतांहि जिनें जन्मभर कष्ट सोसले त्या सीतेसारखें व्हावें, ही आमच्या आर्य स्त्रियांची अत्यंत मोठी इच्छा असते. राम आणि सीता यांच्या चरित्रांचे सूक्ष्म अवलोकन केले असतां पौर्वात्य आणि पाश्चात्य देशांतील लोकांच्या आदर्शकल्पनांत भेद कोणता आहे तो लक्ष्यांत येतो. शरीराला कष्ट कितीहि पडोत, दुःखें कितीहि प्राप्त होवोत आणि कसलींहि संकटे कोसळोत, पण आपल्या दानतींत यत्किंचित्‌हि फरक होऊं घायचा नाहीं, हा सीतेच्या वर्तनाचा आदर्श आर्यांनी आपल्यापुढे ठेवला आहे. पाश्चात्य राष्ट्रांचा आदर्श कर्मप्रवणता हा आहे. एकसारखें कर्म करून आपला मोठेपणा स्थापन करा, असा पाश्चिमात्य संस्कृतीचा उपदेश आहे. पौर्वात्य संस्कृति याच्या उलट उपदेश करीत आहे. आपले मोठेपण कष्ट सोसण्यांत आहे असें आर्य संस्कृतीचे मत आहे. मनुष्याला किती भोग भोगणे शक्य आहे, हा प्रश्न पाश्चिमात्य राष्ट्रे सोडवीत आहेत. उलटपक्षीं मनुष्याला आपल्या गरजा किती कमी करतां येतील, हा प्रश्न आर्यभूमीने सोडविला आहे. या दोन स्थिति परस्परांशीं अत्यंत विसदृश आहेत हे आपल्या लक्ष्यांत आले असेलच. सीता हा हिंदुलोकांचा आदर्श आहे. आर्यभूमीच्या सर्व आकांक्षा एकत्र करून त्यांची मूर्ति निर्माण केली तर ती सीतेसारखी होईल. वस्तुतः सीता निर्माण झाली होती कीं नाहीं, राम खरोखर अस्तित्वांत होता कीं नाहीं अथवा त्याचे चरित्र ही केवळ कवीची कव्यनारम्य रचना आहे, इत्यादि प्रश्नांशीं आपणाला कांहीं कर्तव्य नाहीं. आर्यांचा आदर्श कोणत्या प्रकारचा होता आणि आपल्या संस्कृतीचा नमुना कोणत्या प्रकारचा असावा याचे उत्तम चित्र येथें आपणाला पहावयास मिळते. एकंदर पुराणांपैकीं राम-चरिताइतके लोकमान्य झालेले दुसरे एकहि पुराण नाहीं. जनतेच्या अगदीं वरच्या थरापासून तों थेट तळापर्यंत या पुराणांतील रहस्य लोकांच्या हाडींमासीं खेळत आहे. सीता हे नांव सर्वतोमुखीं झालेले आहे. सीता म्हणजे केवळ सौजन्य, शुद्धता आणि पातित्रत्य यांची जिवंत मूर्तीच. स्त्रीला शोभा देणारे जे जे गुण असावे असें आपणांस वाटते ते सर्व सीतेच्या ठारीं होते. एखाद्या स्त्रीला आशीर्वाद घायचा असला तर ‘सीतेसारखी हो’ असें म्हणतात. सांप्रतचे आर्यावर्त हे सीतेच्या मुलांसारखें आहे. सीतेसारखें होण्याचा यत्न आज कित्येक युगे तें करीत आहे.

श्रीज्ञानेश्वरांच्या चमत्काराना बोपदेवांची साक्ष

लेखक : वाडूमयप्रभु खंडेराव सदाशिव त्रिलोकेकर

संत-चरित्रे कोणी लिहावीं आणि कशीं लिहावीं हा एक मोठा चिंतनीय प्रश्न आहे. ही गोष्ट ज्ञानेश्वर महाराजांचीं चरित्रे ज्यांनी आधुनिकतेच्या दृष्टीनें लिहिलीं आहेत तीं वाचलीं कीं प्रामुख्यानें दृष्टीसमोर उभी रहाते. आधुनिकतेची दृष्टि ही परंपरा सुटलेली दृष्टि. अतींद्रिय शास्त्र काय चीज आहे हें पहाण्याचा ‘देखणेपणा’ ह्या दृष्टीत नाहीं. किंवद्दुना ह्या शास्त्राच्या पूर्ण अज्ञानामुळे ह्या आधुनिकतेच्या दृष्टीच्या लेखकांची ह्या अतींद्रिय शास्त्रावर मुळींच श्रद्धा आणि विश्वास नाहीं. ह्यामुळे संत-चरित्रांतील चमत्कारांनी भरलेल्या कथांचा ज्यावेळीं निर्देश करून त्यांवर लिहिण्याचा ह्या आधुनिकांवर प्रसंग येतो त्यावेळीं हें सर्व झूट आहे, ह्या सर्व लफंग्या व बुवाबाजीमार्गे लागलेल्या माणसांनीं भोळसट भाविक लोकांना फसविण्यासाठीं केलेल्या कल्प्या आहेत असें आधुनिकांकडून ठाम सांगितलें जातें. अशा वेळीं निदान इतिहाससंशोधनाच्या शास्त्रीय दृष्टीनें तरी आपण आपली चरित्र-लेखनाची जबाबदारी कितपत पाळत आहोत ह्याचेंसुद्धा त्यांना भान रहात नाहीं. कांहीं प्राध्यापक लोकांनीं लिहिलेलीं ज्ञानेश्वरांचीं चरित्रे वाचिलीं कीं संत-चरित्रे कोणीं व कशीं लिहावीं हा प्रश्न पुढे दत्त म्हणून उभा राहतोच. म्हणून हा विषय जाहीरपणे जनतेपुढे चर्चिला जावा ह्याच उद्देशानें हा लेख लिहिला आहे. उदाहरणार्थ आपण प्रा. आळतेकरांचे ‘श्री ज्ञानदेव’ ह्या पुस्तकांतील एक दोन प्रसंगांचा विचार करू.

श्री ज्ञानेश्वरांनी रेड्याच्या मुखांतून वेद वदविले ह्या चमत्कारावर प्रा. आळतेकरांचा विश्वास नाहीं. त्याचप्रमाणे श्री ज्ञानेश्वरांनीं एका ब्राह्मणाच्या घरी श्राद्धाला पितर जेवावयास बोलाविले ह्या गोष्टीवरही त्यांचा विश्वास नाहीं. ह्यासंबंधीं प्रा. आळतेकर म्हणतात, ‘पैठणला त्यांनीं (ज्ञानेश्वरांनीं) केलेले चमत्कार हे त्यांचा थोरपणा स्थापित झाल्यानंतर त्यांच्यावर पुढील पिढींतील बावळट भाविकांनीं किंवा स्वतःला चमत्कार करणारे साधू म्हणून मिरविणाऱ्या लफंग्यांनीं लादलेले दिसतात.’ ही प्रा. आळतेकरांची आधुनिकतेची भाषा ठीक आहे. आणि त्याचप्रमाणे श्री ज्ञानेश्वरांनीं श्राद्धाला पितर बोलाविले ह्या गोष्टी खप्या मानणाऱ्या बावळट भाविक लोकांची घेतलेली हजेरी सडेतोड आहे हें मान्य आहे. पण हें सारें कबूल करूनहि इतिहास-संशोधनाच्या दृष्टीनें हें पूर्ण प्रमादास्पद आहे हें स्पष्ट सांगितलें पाहिजे. ज्ञानेश्वरकालीन प्रसंगांबद्दल आपण जवळजवळ अंधारांत आहों असें म्हणावें लागतें. ही गोष्ट श्री-ज्ञानेश्वरांचीं दोन चार भिन्न भिन्न चरित्रे वाचल्यावरोबर तत्काळ लक्षांत येतें. उदाहरणार्थ, श्रीज्ञानेश्वरांनीं रेड्याच्या मुखांतून वेद आधीं म्हणविले व मग शुद्धिपत्र मिळविलें

कीं शुद्धिपत्र मिळविल्यावर हा रेड्याचा चमत्कार करून दाखविला ह्या प्रसंगाच्या कालानु-क्रमाबद्दल चरित्रकारांत एकवाक्यता नाही. पुन्हां त्यांनी शुद्धिपत्र मिळविले. तें तरी नक्की कोणतें ह्याचा सुद्धां कांहीं लेखकांना थांगपत्ता नाही. अशा घोटाळ्याच्या परिस्थितीत चरित्र-लेखकाचें आवश्यक आणि आद्य कर्तव्य म्हणजे चरित्रविषयाच्या समकालीन व्यक्तीचे जर कांहीं पुरावे सांपडले तर त्यांचा विचार करणे हें होय. इतिहास-संशोधन शास्त्राचा हा एक सामान्य नियमच आहे. आणि श्रीजानेश्वरांचीं आधुनिकांनीं लिहिलेलीं चरित्रे ह्या नियमाला अपवाद नाहीत. रेड्याच्या मुखांतून वेद म्हणविले ह्या गोष्टीचा ज्ञानेश्वरांच्या समकालीन संतकर्वींनीं आपल्या काव्यांत निर्देश केलेला आहे. ह्या एकच गोष्टीवरून हे चमत्कार ‘पुढील पिढींतील बावळट भाविकांनीं किंवा स्वतःला चमत्कार करणारे साधू म्हणून मिरविणाऱ्या लफंग्यांनीं लादलेले दिसतात’ हा प्रा. आळतेकरांचा आक्षेप खोटा ठरतो. ह्यावर आधुनिकतेच्या दृष्टीने अशी सुद्धां शंका घेतली जाईल कीं, ज्ञानेश्वरांचे समकालीन संतकवि जरी संत असले तरी भोळसृष्ट व अंधश्रद्ध लोक, त्यांच्या उद्धारांना कसली किंमत? अशी शंका काढणाऱ्या आक्षेपकाचें सुद्धां समाधान करणे जरूर आहे. आणि तें सुद्धां करण्यास ऐतिहासिक पुरावा सांपडतो. पूर्वी झालेल्या सुप्रसिद्ध भारदे-भिंगारकर वादांत श्री. भिंगारकरांनीं बोपदेवाचें शुद्धिपत्र प्रसिद्ध केलें आहे. हें शुद्धिपत्र प्रा. आळतेकरांपुढे चरित्रलेखनाच्या वेळीं नव्हते हें उघड आहे. तें जर त्यांच्यापुढे असतें तर त्याचा त्यांनीं प्रामाणिकपणे विस्तारपूर्वक ऊहापोह केला असता ह्याबद्दल कुणालग्नि संशय नाही. बोपदेव हे कांहीं संत नव्हेत. देवगिरीचे राजे रामदेवराव यांच्या कारकिर्दीतील हेमाद्रि व बोपदेव ह्या सुप्रसिद्ध ऐतिहासिक व्यक्ति आहेत. बोपदेव व इतर ब्रह्मवृद्दासमोर श्री ज्ञानेश्वर महाराजांनीं रेड्याच्या तोङ्हून वेद वदविले हा कथाभाग बोपदेवांनीं स्वतः लिहिलेल्या श्री ज्ञानेश्वरांना दिलेल्या शुद्धिपत्रांत आहे, ह्या शुद्धिपत्रांत हीं सर्व भावंडे सर्वतोपरी शुद्ध आहेत असाच निर्णय त्यांत दिलेला आहे. ह्यांतील कांहीं उद्बोधक भाग वाचकांनी जरूर विचार करण्यासारखा आहे तो असा—

‘ लुलायमेतं स्वकुलायसिद्धये विधेह्यशेषश्रुतिवेदपाठकम् ।

इतीरितस्तस्य निधाय मूर्धनि करं स वेदाकरमेनमातनोत् ॥ २० ॥ ’

सारांश— ‘आपल्या स्थानसिद्धीसाठीं ह्या रेड्याकङ्हून सर्व वेद म्हणव’ हें म्हटल्यानंतर (श्री ज्ञानेश्वरांनीं) त्याच्या (रेड्याच्या) डोकीवर हात ठेवून वेद म्हणवून घेतले.

‘ समक्षं सर्वेषां ध्रुवमभवदेषां द्विजनुषां ह्यशेषाणां गोदातटभुवि तु मोदाय विदुषां । चरित्रं चित्रं तन्महिष इह संतर्जितबुधोऽखिलानुच्छैवेदानुचितपदभेदान् समपठत् ॥ २१ ॥ ’

सारांश— ह्या सर्व ब्राह्मणांच्या समोर गोदावरीच्या तटभूमीवर हें विस्मयजन्य चरित्र खचित सर्वांना आनंददायी झालें. तो रेडा सर्व विद्वानांना लजित करून योग्य पदभेदासहित मोठ्यानें वेद म्हणता झाला.

एवंविधानि विविधानि विलोकितानि शानेश्वरस्य चरितानि महाद्भुतानि ।

विप्रास्ततोऽत्र मिलिताः सकला विशुद्धेः पत्रं पवित्रहृदयेन समर्पयामः ॥ २२ ॥

सारांशः—अशा प्रकारचाँ शानेश्वराचाँ अत्यंत अद्भुत चरित्रे पाहून आम्हीं येथे जमा झालेले सर्व ब्राह्मण हें विशुद्धिपत्र पवित्र हृदयानें समर्पण करितों.

‘शानेश्वरस्मरणतः स्मरणेन मुक्तान् मुक्ताग्रजोऽयमाखिलान् खलु कर्तुमीष्टे ।’

निंद्रो न बोधरहितैः स्वहितैकसिध्दथै वंद्रो द्वुवं सुकृतिभिः कृतिभिः समस्तैः ॥ २३ ॥

सारांशः—हा मुक्ताबाईचा वडील वंधु शानेश्वर आपल्या स्मरणानें सर्वांना मुक्त करण्यास समर्थ आहे. आपल्या स्वतःच्या केवळ हिताच्या साधनार्थ अज्ञानी लोकांनी ह्याची निंदा करू नये. सर्व कृतकृत्य पुण्यशाली लोकांना हा खचित् वंद्र आहे.

शुद्धिपत्राच्या शेवटीं बोपदेवांनी तें समर्पण करण्याचा काळ दिलेला आहे. (‘शालिवाहन शके १२०९ माघ शुक्ल पंचमी सर्वजितनाम संवत्सर ह्या सालीं सर्व ब्राह्मणांनी व बोपदेवांनी श्रीशानेश्वरमहाराजांस हें शुद्धिपत्र समर्पण केलें.’)

वरील उत्ताप्यावरून पहिली गोष्ठ अशी ठळकपणे दिसून येते कीं, श्री शानेश्वरांनी रेड्याच्या तौङ्डांतून वेद वदाविले ह्या चमत्काराला त्यांच्या समकालीन अशा थोर बोपदेवाचीच साक्ष आहे. तेहां चरित्रलेखक जरी कितीहि आधुनिक असला तरी संशोधनाच्या दृष्टीनें शुद्धिपत्रांतील ऐतिहासिक सत्याची मर्यादा त्याला ओलांडितां येणे शक्य नाहीं. हा निर्बंध आधुनिकतेच्या दृष्टीनें संतांचीं चरित्रे लिहिणारांनीं अवश्य पाळलीं पाहिजे. आणि असले निर्बंध पाळणे हें त्यांच्या ‘चक्षुवै सत्यं’ बुद्धीला पटत नसेल तर त्यांनीं संतांचीं चरित्रे लिहिण्याच्या भानगडीत न पडणे हेच श्रेयस्कर आहे.

वर उद्धृत केलेल्या बोपदेवाच्या शुद्धिपत्रांतील भागावरून शानेश्वरादि चार भावांडे सर्वतोपरी शुद्ध आहेत असा हजर असलेल्या सर्व समंजस ब्रह्मबुद्धांनीं निर्णय दिला होता. त्यावरून त्यांना ब्राह्मणशातींत घ्यावें असाच निष्कर्ष निवतो. परंतु बहु-संख्य अशा कर्मठ ब्राह्मणांच्या आततायीपणामुळे वरील निर्णय मान्य केला गेला नाहीं. इतकेंच नव्हे तर बोपदेवांनीं दिलेलें हे खरें शुद्धिपत्र दडपून टाकून दुराग्रही आणि धूर्त कर्मठांनीं—

नाहीं प्रायश्चित्त उभय कुलभ्रष्ट । बोलियेले श्रेष्ठ पूर्वापार ॥

या एक उपाय असे शास्त्रमतें । अनन्य भक्तीनें अनुसरावें ॥

तीव्र अनुतापें करावें भजन । गो खर आणि श्वान वंदुनियां ॥

अशा तन्हेचे अभंग नामदेवांच्या आर्धीच्या अभंगांत द्विसऱ्हून देऊन हेच केवळ शुद्धिपत्र आहे असें लोकांना भासविण्याचा प्रयत्न केला असावा असा बळकट संशय येतो. ह्या बाबर्तीत हा ब्राह्मणांचा म्हणून दिलेला निर्णय केवळ काल्पनिक दिसतो, हा प्रा. आळतेकरांचा अभिप्राय योग्य दिसतो.

आतां श्राद्धाला एका ब्राह्मणाच्या घरीं ज्ञानेश्वर गेले व त्यांना श्राद्धाचें आमंत्रण कोणीं दिलें इ. वादग्रस्त प्रश्न, श्रीनिवृत्तिनाथ व ज्ञानेश्वर ह्यांची मुंज झालेली नसल्यामुळे ते ब्राह्मण नव्हते व त्यांना कोणता ब्राह्मण श्राद्धाला बोलावणार इत्यादि कारणे देऊन श्री ज्ञानेश्वरांनी त्या ब्राह्मणाचे पितर बोलाविले ह्या चमत्काराची कल्पना म्हणजे तेराच्या शतकांतील भाविक वेड्यांचे खूळ असें प्रा. आळतेकरांनी ठरविण्याचा प्रयत्न केला आहे. परंतु ऐतिहासिक दृष्ट्या हाहि त्यांचा समज चुकीचा आहे असें दिसते. वर केलेल्या बोपदेवांच्या शुद्धिपत्रांत ह्या श्राद्धाच्या प्रसंगाची हकीगत निराळीच आहे. त्या हकीगतीप्रमाणे प्रा. आळतेकरांनी जे प्रश्न उपस्थित केले आहेत ते पुढे येऊँ : शक्त नाहींत. मूळ हकीगत अशी आहे कीं, श्री ज्ञानेश्वरांचे वडील श्री विष्णुपंत हे आपल्या चार मुलांस घेऊन आळंदीस आपल्या 'कृष्ण' नांवाच्या मामाकडे गेले. त्या मामाकडे श्राद्धपक्ष निघाला. पण विष्णुपंत व चार भावंडे त्याच्याकडे असल्यामुळे गांवांतील ब्राह्मणांनी त्यांच्यावर बहिष्कार घातला होता. ह्या प्रसंगीं श्री ज्ञानेश्वरांनी आपल्या वडीलांच्या मामाच्या पूर्वजांना बोलावण्याचा चमत्कार केला ही गोष्ट बोपदेवांच्या शुद्धिपत्रांत आहे. म्हणून ह्या वादांत ज्ञानेश्वर एका ब्राह्मणाच्या घरीं कां गेले व त्यांना कोणी बोलाविले हे प्रश्न ते कसे गेले ह्या गोष्टीचे केवळ अज्ञान असल्यामुळे उत्पन्न होऊं शकतात.

वरील चर्चेवरून संतचरित्रे आधुनिकतेच्या दृष्टीने लिहिणे किती चिंतनीय आहे हे जनतेच्या नजरेस येईल. म्हणून अशीं आधुनिकांनी आधुनिकतेच्या दृष्टीने आधुनिकांसाठीं लिहिलेलीं संतचरित्रे किंवा प्राध्यापकांनीं केवळ विद्यार्थ्यांच्यासाठीं आधुनिक दृष्टीने लिहिलेलीं संतचरित्रे वाचतांना सामान्य वाचकांनीं तीं अत्यंत सावधपणे वाचावीं हैं अवश्य ठरते.

श्रीसाईबाबांच्या चरणीं प्रार्थना

साईबाबा सदया, संकटि मी घोर आज सांपडलो
 तारा यांतुन सत्वर नाहिंतरी पार पार मी बुडलो ॥ १ ॥
 कनवाळु संत मोठे, भावें जातील त्यांस जे शरण
 रक्षुनि त्यांस निजांगे संकटि चुकवीति जन्म नी मरण ॥ २ ॥
 वहु—थोर भाग्य म्हणुनी दर्शन घडले भला विनायास
 ‘दाते’ समर्थ असतां, वाण कशाची पडेल ‘विश्वास’ ॥ ३ ॥
 प्रत्यक्ष सांगती श्री—हरि कीं मजहून थोर संत—जन
 मातें पावायास्तव त्यांचेच करा तुम्ही सदा भजन ॥ ४ ॥
 कैलें वहु वाचन नी श्रवण परंतू कळेचिना मातें
 कैसें भजन करावें, ध्यावें कैसें त्वदीय नामातें? ॥ ५ ॥
 तें सांगा हो बाबा, स्वप्नीं येऊन माझिया कानीं
 तोंवर भरूनि अंबर टाकिन माझ्या अखंड हाकानीं ॥ ६ ॥
 नामोच्चारण—मात्रे वाहो प्रेसे भरूनि हें हृदय
 इतुकेंचि धा, न होती साधु कदा आश्रितावरी अदय ॥ ७ ॥
 बाबा, कितीक भक्तां लवलाही पावलांत आपण हो।
 पावा तैसे मातें, येऊं धा शीघ्र आर्तकरुणा हो ॥ ८ ॥
 संकट उपकारक हें, श्रद्धा दृढ जडलि आपुले ठायीं
 तें गेलें तरि न ढळो श्रद्धा ही प्रार्थना असे पायीं ॥ ९ ॥
 गेलें एक तरी तें दुसरें हो निश्चये पुढें येतें
 सत्संगती मिळाली मनुजातें तरि सुसह्य होतें तें ॥ १० ॥
 राहो अथवा जावो संकट, धा साधु—संगती मातें
 याविण दुजें न मांगे, पुरवा या एक मात्र कामातें ॥ ११ ॥

मुंबईस थाटामाटानें साजरे झालेले

अ. भा. साईभक्त संमेलन

पूर्वी जाहीर झाल्याप्रमाणे श्री साईभक्तसंमेलन ता. २३ ते २६ जानेवारी अखेर-पर्यंत यशस्वी रीतीनें पार पडले. या संमेलनाचे उद्घाटक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, अध्यक्ष श्री. दातार (भारत-सरकारच्या गृहखात्याचे उपमंत्री), तसेच श्री रामकृष्ण मिशनचे स्वामी संबुद्धानंद, प्राचार्य ए. आर. वाडिया, मुंबई सरकारचे मुख्य मंत्री ना. मुरारजी देसाई, महसूलमंत्री ना. भाऊसाहेब हिरे, श्रीमती मणी साहुकार यांच्यासारख्या विद्वानांची व थोरामोठ्यांची मार्गदर्शक भाषणे संमेलनास फार मोठ्या जमावानें हजर राहिलेल्या स्त्रीपुरुषांस ऐकायला मिळाली. त्याचप्रमाणे संत गाढगेमहाराज व संत तुकडोजीमहाराज यांच्या भजन-प्रवचनांची लज्जतही लुटायला मिळाली.

या संमेलनांत चारही दिवस अधूनमधून सुविख्यात गायक-गायिकांचे संगीत व मुरेल भजनांचे कार्यक्रम ठेवण्यांत आले होते. रोज रात्रौ ३।४ तास होणाऱ्या भजन-गायन कार्यक्रमाचा लाभ घेण्यासाठीही हजारोंच्या संख्येने स्त्री-पुरुषांचा जमाव हजर असे. चारही दिवस संमेलनांत सुव्यवस्थितपणा व टापटीप समाधानकारक होती.

या संमेलनास जोडून भरविण्यांत आलेल्या प्रदर्शनांत शिरडी येथील श्री साई-बाबांच्या द्वारकामाईची प्रतिकृति अत्यंत यशस्वी रीतीने निर्माण करण्यांत आली होती. व सकाळपासून दुपारीं बारापर्यंत भजन-पूजन, पारायण, आरती, नैवेद्य वगैरे सर्व कार्यक्रम शिरडीप्रमाणे व त्याच तोलाचे होत असत व त्यांत भक्तिभावाने भाग घेण्यासाठीं रोजच्या रोज साईभक्त-जनता मोठ्या प्रमाणांत हजर राहात असे.

या संमेलन-कार्यात लहानमोठ्या सर्व कार्यकर्त्यांनी आत्यंतिक आपुलकीने व सेवाभावाने भाग घेतला. प्रत्येकजण आपापले कार्य पार पाडण्यासाठीं मनापासून झटक गेला व त्यामुळेच हैं संमेलन घसघशीत व कल्पनेबाहेर यशस्वी झाले.

डॉ. आंबेडकर यांचे भाषण

संमेलनाचे उद्घाटक डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे आपल्या भाषणांत म्हणाले, मी श्री साईबाबांचा अनुयायी किंवा भक्त नाही. मी त्यांना पाहिलेलेहि नाही. असे असतां आपण मला उद्घाटक या नात्यानें पाचारिलें याबदल मी आपला आभारी आहें. साईबाबांचा अनुयायीवर्ग फार मोठा आहे असें मी ऐकतों व ते आज आपल्यांत नसले तरीहि त्यांचा भक्तवर्ग सतत वाढतच चाललेला आहे.

या देशांत धर्माला वेळोवेळीं वेगवेगळीं स्वरूपे प्राप्त होत गेलीं आहेत. त्यांपैकीं एक स्वरूप म्हणजे, जो आपल्या अडचणी व संकटे दूर करतो त्याला आमचे लोक देवाप्रमाणे मानून भजू लागतात. तसेच जो चमत्कार करून दाखवितो त्याच्याहि मार्ग बहुसंख्य जनता धांवू लागते. मूर्तीची पूजा करणे, साधूसंतांची पूजा करणे किंवा त्यांच्या नार्दीं लागणे, व चमत्कार करणाऱ्यांच्या मार्गे लागणे, हींच सध्यां आमच्या धर्मांचीं भिन्न भिन्न स्वरूपे आहेत. मानवी मनाची ही अत्यंत खालावलेली अवस्था आहे असे मी समजतो! तेव्हां धर्माला पूर्वीचे सोजवळ व पांवित्र स्वरूप प्रात करून देणे हैं भावी पिढीचे एक महान् कर्तव्य होऊन राहिल.

कसेहि असो, सध्यां आपण आहे ती परिस्थिति लक्ष्यांत घेणे जरूर आहे. धर्माच्या बाबतींत आम्हीं चुकीच्या मार्गानें जात आहोत एवढेच नव्हे, तर धर्माच्या नांवानें पैसा जमा करून तो वाटेल त्या कामीं खर्च करणे हा सध्यां कित्येकांचा व्यवसाय होऊन राहिला आहे. देशांत दैन्य व दारिद्र्य इतके बोकाळ्ले आहे की, धर्माच्या नांवानें पैसा जमा करून तो ब्राह्मणभोजनासाठीं किंवा यात्रेकरूस पोसण्यासाठीं खर्च करणे हा गुन्हा आहे असे मी समजतो.

तेव्हां संतांच्या नांवें आपण पैसा जमविला असल्यास त्याचा विनियोग सत्पात्रीं व्हावा. आपल्या सभोवार दैन्य, दारिद्र्य, अशान, रोगराई किती तरी प्रमाणांत पसरलेली आहे. बहुसंख्य जनता त्यामुळे त्रस्त झालेली आहे. तरी पैशांचा सदुपयोग हैं दुःख दूर करण्याकडे, अशान घालविष्याकडे केला जावा. अशा रीतीनें अनेक क्षेत्रांत कार्य करणाऱ्यांची उदाहरणे आपल्यापुढे आहेत त्यांचे आपण अनुकरण करावे एवढेच मला सांगावयाचे आहे.

स्वागताध्यक्षांचे भाषण

श्री साईभक्त संमेलनाचे स्वागताध्यक्ष श्री. बाजीराव तात्याजी कोते पाटील हे म्हणाले,

आजचा दिवस माझ्या आयुष्यांत महत भाग्याचा व सोनियाचा उगवला आहे असे मला वाढू लागले आहे. माझ्यासारख्या श्री साईबाबांच्या एका खेडवळ भक्ताला आपणांसारख्या शहरवासी साईभक्तांचे स्वागत करण्याचा मान स्वागत-मंडळानें द्यावा ही कोणालाहि आभिमान वाटण्यासारखी घटना आहे. परंतु हा साईबाबांचा कृपाप्रसाद समजून मी आपले सर्वांचे अंतःकरणापासून स्वागत करतो.

बाबांच्या कल्याणकारक संदेशाचे लोण आतां तरी यापुढील काळांत भारताच्या कोनाकोपऱ्यांतून व घरेघर पोहोचविलें जाणे जरूर आहे, ती वेळ आतां येऊन ठेपलेली आहे असे वाढूनच कीं काय हैं संमेलन मुंबईत भरविष्याची प्रेरणा येथील कार्यकर्त्यांना बाबांनीं दिली असावी असे माझ्या भोळ्या मनाला वाढू लागतें व या संमेलनांतून भारताला व अखिल जगाला उपकारक व सर्व मानवजातीचे शाश्वत कल्याण साधणाऱ्या अशा घटना निर्माण होतील असा आशावाद माझ्या भाबूच्या मनाला वाढू लागला आहे.

नाना ठिकाणांहून नाना विचारांचीं थोर व विद्वान माणसें येथे श्री साईबाबांच्या प्रेमानें एकत्र जमलीं आहेत. त्यांच्यापुढे मी पामर एक खेडवळ काय सांगणार? हा लहान तोंडीं मोठा धास तर होत नाहीं ना, असें मला वाढू लागले आहे. कांहीं चुकले—माकले तर आपण संभावून व्या हीच विनंति आहे.

पण आपण करणारे व मार्ग दाखविणारे कोण? आम्हीं वृथा अभिमान कां बाळगावा? तो जें करील तेंच होईल। मार्ग तयाचा तोच दावील। क्षण न लागतां वेळ येईल। मुराद पुरेल मर्नीची ॥ एवढेच आत्मविश्वासपूर्वक सांगून व पुन्हां एकवार भरलेल्या अंतःकरणानें व प्रेमभावानें केलेले हैं स्वागत आपण गोड करून व्यावें एवढीच शेवटीं माझी विनंती आहे.

संमेलनाध्यक्ष श्री. दातार यांचे भाषण

अध्यक्ष श्री. बी. एन. दातार आपल्या भाषणात म्हणाले—

आपले प्रेमाचे आमंत्रण, जरी मी ह्या मोठ्या मानाला पात्र नाहीं याची मला जाणीव आहे, तरीहि मला स्वीकारावें लागले. आतांपर्यंतचा माझा अनपवाद असा अनुभव आहे कीं, श्रीसाईनाथ हे आपल्या भक्तांकरवीं त्यांचे बेत व कृत्ये सफल करून घेतात; व म्हणून माझी खात्री आहे कीं, ज्या आपणां भक्तांना त्यांचे भक्त होण्याचे व येथे येण्याचे भाग्य लाभले त्यांच्याकडून संमेलनाचे हैं वैचारिक अधिवेशन ते यशस्वी करून घेतील.

या मुंबईनगरींत अनेक धर्म, अनेक पंथ व अनेक जाती आहेत. सर्व धर्मांचे व पंथांचे मुंबई आजवर कोडकौतुक करीत आली आहे. बाबांनीं कोणताहि नवा धर्म किंवा नवा पंथ पुढे आणिला नाहीं. प्रत्येकानें आपापल्या नेमधर्मप्रमाणे किंवा पंथप्रमाणे वागावें, राम-रहीम सर्वत्र आहेत, सर्वांशीं बंधुभावानें वागा, सर्वांकडे समदृष्टीने पहा, त्यांतच सर्वांचे कल्याण आहे, सर्वांभूतीं ऐक्य पहाणे व सर्वांचा समन्वय साधणे हीच बाबांची मूलभूत शिकवण. माझ्या बंधूंनो, आज सर्वत्र मतामतांचा गलबला माजलेला आहे. प्रत्येकजण दुसऱ्यावर कुरघोडी करावयाला व दुसऱ्यास गिळंकृत करून आपण कृतार्थ होऊं पहात आहेत. हा विनाशाचा मार्ग आहे. साईभक्तांचा हा मार्ग नव्हे, हें कंठरवानें व टाहो फोडून सांगण्याची वेळ आज आलेली आहे. मुंबई ही सर्व बाबतींत व सर्व साधनांनीं परिपूर्ण आहे. येथे हांक दिली तर त्यांचे पडसाद त्रिसुवनांत उमटू शकतात. या दृष्टीने पहातां मुंबईत भरणाऱ्या श्री साईभक्तसंमेलनाचे महत्त्व फार मोठे आहे असें कोणाहि विचारी माणसास पटल्याशिवाय राहाणार नाहीं.

माझी पूर्ण खात्री आहे कीं, ज्या मार्गाची व विजयाची सुरुवात प्रथम महाराष्ट्रांत व नंतर दक्षिणेत झाली आहे त्याची भरारी थोड्याच अवधींत साता समुद्रांपलीकडे जाईल. ह्या एकाच अलौकिक चमत्काराबद्दल माझें मस्तक पहिल्याप्रथम सद्गुरुचरणीं आदरानें व नंतर ज्यांनीं ज्यांनीं त्यांच्या भक्तीची ध्वजा त्यांचे हयातींत व त्यांचे पश्चात् देशाच्या ह्या वाजूस यशानें फडकत ठेवली त्यांच्यापुढे व शेवटीं नृसिंहस्वामिजी व कित्येक दक्षिणेतील साईभक्त यांच्यापुढे प्रेमानें नत होईल.

श्री साईवावांचें सारें जीवन म्हणजे स्फूर्तिदायक व प्रकाश देणारा तो उघडा गंथच आहे. ज्यांना आध्यात्मिक प्रकाश हवा असेल त्यांनी खुशाल त्यांच्यापाशी जावेव व त्याचा लाभ करून ध्यावा. त्या भागांतून वाहाणान्या पवित्र गोदावरीच्या प्रवाहाप्रमाणे त्यांच्या कृपाप्रसादाचा प्रवाह सतत झुळुळुळु वाहात आहे.

श्री साईभक्तांना एकत्र व एका व्यासपीठावर आणण्यांतील हेतु, साईभक्तांचें आध्यात्मिक कल्याण साधावें एवढाच नसून जगाच्या सामाजिक व धार्मिक पुनरुज्जीवनाकडे हि व्यापक हृषीने लक्ष पुरवावयाचें हा असल्याचें समजून मला समाधान वाटले. आज शिरडी हें क्षेत्र सर्व धर्माचा, मतामतांचा व वंशांचा समन्वय घडवून आणणारे आहे व त्या हृषीने तें सर्वांना आदर्श होऊन राहावें; परंतु त्याचबरोबर विशाल जगाच्या पुनरुद्धारासाठीं आजच्या परिस्थितीत काय करतां येईल हेंहि साईभक्तांनी पाहिले पाहिजे.

तांत्रीने निर्णय लावणे जरूर आहे असे कितीतरी प्रश्न विशेषतः स्वातंत्र्य-प्रातीनिंतर आपल्यापुढे खडे आहेत. आम्ही आमचें जीवनसाफल्य गरिबांतल्या गरिबाची व हलक्यांतल्या हलक्याची सेवा केल्यानेच साध्य करू शकणार आहोत. कारण ती सेवा म्हणजेच देवसेवा होय असें गांधीजी म्हणत असत; त्यांतील रहस्य मला नेहमीं जाणवते. दुःखी व पीडलेल्या अंतःकरणांत त्यांना देव दिसत असे व त्यांना ते 'दरिद्रीनारायण' म्हणत असत. गांधाजीनीं गोरगारिबांच्या सेवेला देवसेवेचा दर्जा उगाच नाहीं दिला! आध्यात्मिक सेवाभावाचा कार्यक्रम ठरवितांना समाजसेवेची ही वाजू या संमेलनाकडून लक्ष्यांत घेतली जाईल असें मला सुचवावेसे वाटते.

मित्र हो, साईभक्तांनीं काय करावें किंवा कृतींत आणण्यासाठीं कोणता कार्यक्रम आंखावा, तसेच या बाबतींत या संमेलनाच्या अपेक्षा काय असाव्यात यासंबंधानें मी बोलणे धार्षयाचें होईल. तरीहि साईभक्तांनीं स्वतःच्या आध्यात्मिक कल्याणासाठीं तसेच समाजासाठीं काय करावें त्या बाबतींत दोन शब्द बोलण्याची मी परवानगी घेत आहें.

१. जीवनांतील आपले कार्यक्षेत्र उच्च, हलके, किंवा कोणतेहि असो, आपलीं कर्तव्ये पार पाडतांना आपण पवित्र व नीतिधर्माला अनुसरून वागवें. तसेच व्यापक जगाशीं संबंध जोडतांना आपला दृष्टिकोन व्यापक असावा. आम्ही आपलीं कर्तव्ये व आपल्या जबाबदान्या पार पाडीत असतां ती एक प्रकारे ईश्वराची प्रार्थना आहे या भावनेने आपण वागवें. तसेच जेव्हां शक्य होईल तेव्हां शक्य तेवढा वेळ आपण एकांतवासांत व ध्यानधारणेत खर्च करावा. आपल्या नित्याच्या दैनंदिन धार्मिक आचार-विचारांना आपण चिकडून रहावें. तसेच जपजाप्य व भजनपूजन यांकडे हि लक्ष पुरवावें. ईश्वरप्रातीसाठीं प्रार्थनामय जीवन हा एक अचूक मार्ग आहे.

२. आपण जें जें कांहीं करतोंतें तें निःसंकोचपणे सर्वस्वीं त्याला संमर्पण करण्याच्या चुक्तीने करावें; आणि जें कांहीं वरें वाईट वांद्याला येईल तें निरिच्छेने व समाधान-

पूर्वक स्वीकारण्याची आपली तयारी असावी. अशा प्रकारची समर्पणाची व शारणगतीची वृत्ति आपण स्वीकारली म्हणजे आपल्या चिंता व दुःखें आपोआप नाहींशी होतील. दुष्ट भावना किंवा आपल्याला न शोभणारे हेतू आपल्यापासून दूर जातील व आपण सतत त्याच्या मार्गदर्शनाखाली आपलीं कर्में योग्य मार्गानें आचरत राहू; आणि मग असमाधानाला जागा राहणार नाही.

३. हें सारें जग म्हणजे त्याची निर्मिती आहे या दृष्टीनें आपण जगाकडे पाहिलें पाहिजे. तसेच सर्वांशीं नम्रतेनें व सेवाभावानें वागलें पाहिजे. हा सेवाभाव जर आपल्यांत निर्माण झाला तर समाजाचें कल्याण सधीत असतां आपण आपली नैतिक व आध्यात्मिक पातळी वाढविण्यास समर्थ होऊ. आम्ही आमच्या सर्व योजनांत, विचारांत व कृतींत स्वतःच्या हितसंबंधांना दुःख्यम स्थान देऊन समाजाच्या हितसंबंधांस पहिलें स्थान घावें. हा विशाल समाज म्हणजेच भगवंताचें स्वरूप होय. आपल्या जीवनाचें योग्य प्रकारे नियोजन करून विशाल समाजाच्या कल्याणाकडे जास्तींत जास्त लक्ष्य देण्याचें धोरण स्वीकारलें म्हणजे भगवंतच आपल्या योगक्षेमाची काळजी वाहील. अशा प्रकारच्या धोरणामुळे आपल्या ठारीं ज्या सैतानी भावना आहेत त्या नाहींशा होण्याच्या मार्गाला लागतील व उच्च भावना कोणत्या व नीच भावना कोणत्या हें आपल्याला कळू लागेल. आणि त्याचबरोबर आपल्या अंतरंगांत दङ्घन राहिलेला दैवी भाव जागा होईल.

आपण कोणत्याहि व्यवसायांत असलें किंवा कोणत्याहि मार्गात असलें तरी अशा प्रकारच्या समर्पित जीवनामुळे समाजाचा दर्जा वाढवीत असतां स्वतःचा दर्जा वाढविण्यास समर्थ होऊ. आणि मग आपल्याला आपल्या दुःखांचा व विकृत भावनांचा विसर पडेल. संपूर्ण निरिच्छतेचा दृष्टिकोन आपल्या ठारीं येईल व ऐहिक व पारमार्थिक आकांक्षा परिपूर्ण करण्याच्या मार्गवर असल्याचें शाश्वत समाधान आपल्याला लाभेल.

प्रा. ए. आर. वाडिया यांचे भाषण

मंगळवार ता. २६ जानेवारी रोजीं (चौथ्या दिवशीं) सायंकाळीं प्राचार्य ए. आर. वाडिया यांच्या अध्यक्षतेखालीं श्रीसाईभक्तसंमेलनास सुखात करून देतांना प्रा. वाडिया हे आपल्या भाषणांत म्हणाले, भारतानें आध्यात्मिक क्षेत्रांत फार मोठी कामगिरी बजाविली आहे. या जगांत विविध प्रकारचीं माणसें आपण पहातो. त्यांत दोन टोंकांस असलेलीं माणसें म्हणजे आधिमौतिक शास्त्राच्या दृष्टिकोनानें प्रत्येक गोष्टीकडे पहाणारीं माणसें व सनातनी, परंपरागत दृष्टीनें पहाणारीं माणसें. विश्वास, श्रद्धा, निष्ठा म्हणून ज्याला म्हणतात तो गुण अंगीं बाणह्याशिवाय धर्मांचें स्वरूप आकलन करतां येणार नाहीं. धर्मसंबंधींच्या कल्पना व्यापक होत चालल्या आहेत. सनातनी वृत्तीच्या चाकोरींत धर्मकल्पनेला बसवून चालणार नाहीं. या जगांतील सर्व धर्म आपापल्या परीनें श्रेष्ठ आहेत. प्रत्येकानें आपापल्या धर्मप्रमाणे वागून परमात्म्याची ओळख करून ध्यावी व ती करून घेतां येते असें मानणारा मी आहें. ज्यांचें पुण्यस्मरण आपण

येथें करीत आहोंत ते श्री साईबाबा याच तत्त्वाचे थोर पुरस्कर्ते होते. म्हणूनच मी या गठिकाणीं आलों आहें.

श्री साईबाबांचे एकंदर चरित्र व कार्य लक्ष्यांत घेतले. म्हणजे या देशांत होऊन गेलेल्या कवीर या थोर संताचे स्मरण झाल्याशिवाय रहात नाहीं. कवीराने हिंदु व मुसलमान हा भेदभाव कधीं वाळगला नाहीं. ते हिंदूना हिंदु व मुसलमानांस मुसलमान भासले. श्री साईबाबांचेहि तसेच होते. भेदभेद त्यांना माहीत नव्हता. साईबाबा वयाच्या १६ व्या वर्षी शिरडींत आले व त्यांनी आपले जीवनकार्य सुरु केले. कुराण असो वा गीता असो, कोणतेही धर्मशास्त्र त्यांना पूज्य होते. त्यांनी कधीं कोणाला आपला धर्म सोडण्याचा आदेश दिला नाहीं. त्यांचे कार्यक्षेत्र फार व्यापक होते. श्रीसाईबाबांची शिकवण हिंदु—मुसलमानांनी आचरणांत आणली असती तर विभागणीमुळे जी आपत्ति या देशावर कोसळली ती कोसळली नसती.

स्वामी संबुद्धानंदांचे भाषण

श्रीसाईभक्तसंमेलनांत श्रीरामकृष्ण मठ, खार, या संस्थेचे अध्यक्ष स्वामी संबुद्धानंद यांचे प्रतिनिधींस उद्देशून सुश्राव्य भाषण झाले. आध्यात्मिक दृष्ट्या अखेर जगांत भारताचे स्थान किती मानाचे व महत्त्वाचे आहे याची जाणीव करून देऊन स्वामीजी म्हणाले, ‘आध्यात्मिक दृष्ट्या पुढारलेला व आघाडीवर असलेला भारतासारखा दुसरा देश पृथ्वीच्या पाठीवर कुठेहि सांपडणार नाहीं. या देशांत अवतारांची व संतमहात्म्यांची अखंड परंपरा अनादिकालापासून सुरु आहे. तिला खंड असा कधींच पडलेला नाहीं. त्यांनी भारतांत देशसुधारणेची व जनतेची पातळी उच्च राखण्याची वहुमोल कामगिरी पार पाडिली आहे. या देशांत निरनिराक्षया काळीं जशीं अत्यंत उच्च पातळीवर गेलेली माणसे आढळतात तशीं व त्या प्रमाणांत तुम्हांला दुसऱ्या कोणत्याहि देशांत सांपडणार नाहींत.

‘आज ज्यांच्या नांवाचा जयजयकार करण्यासाठीं आपण येथें जमले आहोंत ते श्रीसाईबाबा हे त्याच थोर कोटींतील महान् संत होत, त्यांनी भेदभाव न ठेवतां जें कांहीं केले तें सर्वांसाठीं केले. आमची संस्कृति भेदभावरहित व सर्वव्यापी आहे. ती भेदभेद मानीत नाहीं. वेदान्त धर्म हा सर्वसंग्राहक व सर्वव्यापी आहे. ‘सर्वे खल्विदं ब्रह्म’ हें आमच्या संस्कृतीचें महान् तत्त्व आहे. आणि त्याच तत्त्वाचे आचरण साईबाबांनी आमरण केले. सर्वांभूतीं समभाव ही शिकवण वहुमोलाची आहे व तोच तर त्यांच्या शिकवणीचा खंबीर पाया होता. इतर देशांनीं पायांशीं बसून धडे घ्यावे अशी आमची धर्मसंस्कृति आहे.

‘आमच्या मूलभूत शिकवणीचा आम्हांला विसर पडू नये व ती जिवंत रहावी यासाठीं जर कोणी झटले असेल तर ते म्हणजे वेळोवेळीं होऊन गेलेले थोर व सर्वश्रेष्ठ संतमहात्मेच होत. ते खरोखर महापुरुष होते. श्री साईबाबांनीं या दृष्टीने केलेली कामगिरी अतिशय महत्त्वाची आहे व म्हणून आज या प्रसंगीं त्यांना भक्तिभावाने वंदन करणे हें आपले कर्तव्य आहे.’

ना. भाऊसाहेब हिरे यांचे भाषण

मुंबई सरकारचे महसूलमंत्री ना. भाऊसाहेब हिरे हे साईभक्तसंमेलनास पहिल्या दिवशी त्याचप्रमाणे तिसऱ्या दिवशी हजर राहिले होते.

ते आपल्या भाषणांत म्हणाले, ‘श्री साईबाबा हे एक थोर सत्पुरुष होऊन गेले. आपण येथें सर्वजण त्यांचे भक्त या नात्यानें जमलां आहांत. देशाच्या निरनिराळ्या भागांतून असंख्य भक्त आले आहेत. मी या संमेलनास हजर रहात आलों तो केवळ त्यांचे तत्त्वज्ञान समजून घ्यावें याच उद्देशानें होय. मार्गे एकदां प्रवासांत असतांना शिरडी येथें जाऊन श्री साईबाबांच्या समाधीचे दर्शन घेण्याचे भाग्य मला लाभले होते.

‘श्री साईबाबांनी सद्धर्माचा आयुष्यभर प्रचार व आचार केला. या देशांत अनेक साधुसंत होऊन गेले, व त्यांनी आपापल्या परीने सद्धर्माचा प्रचार करून जनतेंत जागृति घडवून आणिली आहे. ईश्वर एक आहे, त्याचे वास्तव्य सर्वांभूतीं आहे, मग त्याला तुम्ही कोणत्याहि नांवानें ओळखा, त्यांच्या तत्त्वास अनुसरून खरा धर्म कोणता, खन्या धर्माचे पालन करावयाचे म्हणजे काय व आपण कोणत्या रीतीनें वागले असतां खन्या धर्माचे पालन केल्यासारखें होईल याचे सुरेख विवरण प्रा. वाडिया यांनी आपल्या भाषणांतून केले आहे. आपला बहुजनसमाज आकुंचित धर्मभावनांनी व्यापलेला आहे. तो आकुंचितपणा सोडून आपण व्यापक व उदारमतवादीपणा स्वीकारला पाहिजे. आपण आपल्या आचरणाने धर्माला आकुंचित स्वरूप आणतां कामा नये. आज या देशाला व्यापक व उदार दृष्टिकोनांनी पाहणारे व खन्या धर्माचे पालन करणारे नागरिक हवे आहेत.

‘श्री साईबाबा हे उदारमतवादी व खन्या धर्माचे पालन करणारे व दुसऱ्याकडून करविणारे संत होते. त्यांचीं उदारमतवादी व परमतसाहेषुतावादी तच्चे आम्ही आचरणांत आणिलीं असतीं तर आमचे कोटकल्याण झाले असते.

‘शिरडी येथें श्रीसाईबाबांच्या समाधिदर्शनास जाणाऱ्या भक्तांनी त्यांची ही महत्त्वाची शिकवण नेहमीं लक्ष्यांत बाळगिली पाहिजे, व तिचे आचरण करण्यासाठीं त्यांनी झटले पाहिजे. श्रीसाईबाबांनी धर्माला उजाळा आणिला व धर्माला उज्ज्वल स्वरूप प्राप्त करून दिले. तो त्यांनी आणून दिलेला उजाळा आपण झेलला पाहिजे. त्याला काळोखी फांसण्याचा प्रयत्न करतां कामा नये. तसेच जनतेंत अंधश्रद्धा व सांप्रदायिकता बळावणार नाहीं याबद्दल आपण दक्षता बाळगिली पाहिजे. या श्रीसाई-भक्तसंमेलनाकडून एवढे कार्य घडले तरी पुष्कळ झाले असे समाधान मानतां येईल.’

ना. मुरारजी देसाई यांचे भाषण

श्री साईभक्तसंमेलनांत मुंबई प्रांताचे पंतप्रधान ना. मुरारजी देसाई यांनी हजर राहून आपल्या भाषणाचा लाभ सर्वांना करून दिला. आपल्या भाषणांत ना. मुरारजी-भाई म्हणाले, ‘श्री साईबाबांचे कार्य व त्यांची शिकवण फार उच्च कोटींतील आहे. समभावाची, जातिभेदाचे तट फोडणारी शिकवण ती उच्च कोटींतीलच असावयाची. त्यांच्या शिकवणविहळ भी आपणास काय भांगणार? तुकडोजीमहाराजांनी त्या वावतींत

आपणास जें कांहीं सांगावयाचें तें सांगितलें आहे. आज आमचें कर्तव्य कोणतें याचीहि त्यांनीं तीव्रतर शब्दांत आपणांस जाणीव करून दिली आहे.

मी धर्मसंबंधीं संमेलनांत फारसा भाग घेत नाहीं व जातहि नाहीं. परंतु या संमेलनास हजर रहावें असें मला वाटले. ज्या संतांचें आपण स्मरण करतो, त्यांची शिकवण आपल्याकडून आचरली जात आहे काय? याचा आपण नेहमीं विचार केला पाहिजे. संतांचें नुसतें स्मरण करून काय उपयोग? त्यांची शिकवण जर आमच्या हृदयाशीं जाऊन भिडली नाहीं तर आम्हांला त्या थोर पुरुषांचें गुणगान गाण्याचा अधिकार पोहोंचत नाहीं. आमच्यांत असंख्य दोष घर करून राहिले आहेत. ते दूर करण्यासाठीं जर आम्हीं झटलीं नाहीं, दुर्गुण टाकून सद्गुणांची कास जर आम्हीं बद्धपरिकर घरली नाहीं तर संतांची वाणी आम्हीं कां म्हणून विटाळावी? श्रीसाई-बाबांचा अनुयायी होणें म्हणजे काय? त्यांच्या शिकवणुकीची, त्यांच्या थोर गुणांची जोड आम्हीं आमच्या जीवनांत करून देण्यासाठीं अहोरात्र झटले पाहिजे. तीच तळमळ सदैव आम्हांला लागून राहिली पाहिजे.

संमेलनांत संमत झालेले ठराव

(१) मानव जातीच्या कल्याणासाठीं व जागतिक बंधुभावाच्या वृद्धीसाठीं श्री साईबाबांचा सोज्वळ संदेश व्यापक प्रमाणांत सर्वत्र पसरविण्यासाठीं सर्व प्रकारे शिकस्तीची उपाययोजना करण्यांत यावी.

(२) पाहिल्या ठरावांत नमूद केलेला उद्देश सिद्धीस नेण्यासाठीं व देशभर पसरलेल्या सर्व साईमंडळांचें कार्य एकछत्री व्हावें, तसेंच साई-चळवळींत एकसूत्रीपणा आणण्यासाठीं व साई-चळवळींचे कार्यक्षेत्र व्यापक करण्यासाठीं सर्व साईमंडळांचे एकत्रीकरण एका फेडरेशनच्या रूपाने करण्यांत यावें.

(३) त्या फेडरेशनचे उद्देश पुढीलप्रमाणे असावेः—वार्षिक संमेलनाची योजना करून तें यशस्वी रीतीने घडवून आणणे, कार्यात सुसंघटितपणा आणण्यासाठीं तसेंच जोरदार व परिणामकारक प्रचार कार्यासाठीं नवीन साईमंडळे स्थापन करणे व अस्तित्वांत असलेलीं बळकट करणे, तसेंच हें कार्य जलद रीतीने, सुसंथपणे व प्रभावी पद्धतीने चालावें यासाठीं सर्वोकरितां सर्वसाधारण अशी एकच घटना तयार करणे.

(४) पुढील गोष्टी पार पाडण्याबद्दल शिरडी संस्थानला विनंति करण्यांत यावीः—

(अ) सर्व चालू भाषांत श्रीसाईबाबांचें अधिकृत चरित्र, त्यांची शिकवण व त्यांचे तत्त्वज्ञान यासंबंधीं वाढ्य प्रसिद्ध करून तें कर्मीत कमी किंमतींत मिळण्याची व्यवस्था व्हावी.

(ब) धर्म व तत्त्वज्ञान यासंबंधींचे सर्व उपलब्ध वाढ्य कोणाहि वाचकास वाचावयास मिळावें व संशोधनकार्य सुलभतेने पार पाडतां यावें यासाठीं एक मध्यवर्ती ग्रंथसंग्रहालय स्थापन करण्यांत यावें.

(क) शिरडी येथें ज्यांना आध्यात्मिक प्रकाशाची तळमळ लागून राहिली आहे अशांसाठीं श्रीसाईबाबांच्या तत्त्वज्ञानाचा, त्यांच्या लीलांचा व शिकवणुकीचा सांगोपांग परिचय करून देण्यासाठीं एक आध्यात्मिक विद्यापीठ स्थापण्यांत यावे.

श्रीसाई लीला

(३) वैद्यकीय सहायता व औषधोपचार देशी व परदेशी पद्धतीने सर्वानामुलभतेने मिळण्याच्या बाबतीत शक्य तेवढी सुधारणा व्हावी यासाठी जरुर ती व्यवस्था करून शक्य तितक्या लौकिक एक सॅनिटोरीयम (आरोग्यभवन) स्थापन करण्यांत यावे.

(५) शिरडी येथें श्रीसाईबाबांचे आगमन झाल्यास १९५८ सालीं शंभर वर्षे होत आहेत; तरी त्यांच्या आगमनाचा व शिरडी येथील वास्तव्याचा शतसांवत्सरिक महोत्सव भव्य प्रमाणांत साजरा करण्यासाठी एव्हांपासून जरुर ती तयारी करण्यांत यावी.

(६) शिरडी संस्थानला आजच्या काळास अनुसरून व भावी काळांतील गरजा लक्ष्यांत घेऊन सुंदर व अद्यावत् स्वरूप देतां यावे यासाठीं तजांच्या सहकार्याने एक भव्य योजना तयार करवून घेण्याची शिरडी संस्थानाला विनंति करण्यांत यावी.

(७) शिरडीला दिवसेंदिवस महान् क्षेत्राचे व सांस्कृतिक केंद्राचे स्वरूप येऊळागले आहे हे लक्ष्यांत घेऊन शिरडीपर्यंत रेल्वेचा फांटा नेण्यांत यावा; तसेच कोपरगांव रेल्वे स्टेशन व चितळी रेल्वे स्टेशनांतील प्लॅटफॉर्म उंच करून प्रवाशांचे त्रास शक्य तेवढे कमी करण्यासाठीं व इतर जरुर त्या सुखसोयी निर्माण करण्यासाठीं रेल्वे बोर्डला भेदून जरुर ती व्यवस्था कराविण्यांत यावी.

(८) शिरडी ते मनमाड थेट एस. टी. च्या गाड्या नेण्याबद्दल तसेच शिरडी येथें जी उतारुंची गर्दी होत असते ती कमी करण्यासाठीं कोपरगांव स्टेशन ते शिरडी या दरम्यान जादा व पुरेशा गाड्या सोडण्याबद्दल स्टेट ट्रॅन्सपोर्ट अधिकाऱ्यांस विनंति करण्यांत यावी.

(९) शिरडी व कोपरगांव स्टेशन येथें जरुर त्या सोईनिशीं जादा शेडस उभारण्याबद्दल स्टेट ट्रॅन्सपोर्टला विनंति करण्यांत यावी.

(१०) वरील ठरावांच्या अंमलबजावणीसाठीं मुंबईत एक मध्यवर्ती कचेरी (ऑफिस) स्थापन करण्यांत यावी. व त्यासाठीं जरुर ती जागेची व इतर जरुर ती व्यवस्था करण्याबद्दल शिरडी संस्थानला विनंती करण्यांत यावी.

(११) या संमेलनकचेरीतपें शिरडी संस्थानला आश्वासनपूर्वक जाणविण्यांत यावे की, या संमेलनाच्या कार्यकारिणीचे कार्य संस्थानच्या कार्याल्य नेहमीं पूरकच होऊन राहील व संस्थानच्या अधिकारावर कोणत्याहि प्रकारे अतिक्रमण करण्यांत येणार नाहीं; किंवा कोणत्याहि प्रकारे ढवळाढवळ केली जाणार नाहीं.

(१२) या संमेलनाच्या आरंभकाळांत संस्थानने जी पांच हजार रुपयांची उदार देणगी कार्यारंभ करण्यासाठीं दिली त्याबद्दल हे संमेलन संस्थानचे कृतज्ञतापूर्वक आभार मानीत आहे.

(१३) पुढील संमेलन शक्य तों गुजराथ प्रांतांत भरविण्यांत यावे.

(१४) हे संमेलन सर्व परीने यशस्वी व्हावे यासाठीं ज्या ज्या कार्यकर्त्यांनी व आश्रयदात्यांनी मनोभावे मेहनत घेतली व परोपरीने सहकार्य केलें त्या सर्वांचे अंतःकरण-पूर्वक आभार मानण्यांत येत आहेत.

(१५) या पास झालेल्या ठरावांची अंमलबजावणी करण्यासाठीं एक कार्यकारी मंडळ व जरुर त्या पोटसमित्या नेमण्यांत याव्या.

जप करण्याचे कांहीं राम—मंत्र

- (१) ओँ श्रीराम जयराम जयजयराम ।
- (२) ओँ श्रीरामाय नमः ।
- (३) ओँ श्रीसीतारामचंद्राभ्यां नमः ।
- (४) श्रीराम राम रामेति रमे रामे मनोरमे ।
सहस्रनाम तत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥
- (५) आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसम्पदाम् ।
लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥
- (६) आर्तनामार्तिहन्तारं भीतानां भीतिनाशनम् ।
द्विषतां कालदण्डं तं रामचंद्रं नमाम्यहम् ॥
- (७) रामाय रामभद्राय रामचन्द्राय वेधसे ।
रघुनाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥
- (८) ओँ श्रीरामः शरणं मम ।
- (९) ओँ श्रीसीतारामः शरणं मम ।
- (१०) ओँ श्रीरामचन्द्रचरणौ शरणं प्रपद्ये ।
- (११) ओँ दाशरथे विद्वहे सीतावल्लभाय धीमहि ।
तन्मो रामः प्रचोदयात् ॥
- (१२) ओँ रामभद्र महेष्वास रघुवीर नरोत्तम ।
भोदशस्यान्तकास्माकं रक्षां कुरु देहि श्रियं च ते ॥

[स्वामी शिवानंद यांच्या ‘जप—योग’ ह्या ग्रंथांतून]

डिसेंबर १९५३ :—

श्रींचे दर्शनास येणाऱ्या भक्त लोकांची रीघ मागील महिन्याप्रमाणेच याहि महिन्यांत मोठ्या प्रमाणावर होती. अनेक भक्तांकडून श्रींस दक्षिणा व देणगी रूपांने वस्तू अपेण करण्यांत आल्या. भक्तांचे धार्मिक विधी संस्थानतर्फे यथासांग पार पाडण्यांत आले.

या महिन्यांतील नवलविशेष म्हणजे शनिवार ता. १११२५३ रोजीं संस्थान गवई यांचे दत्तजयंतीनिमित्त कीर्तन श्रींचे समाधिमंदिरांत झाले. बराच भक्तसमुदाय जमला होता. रात्रौ श्रींच्या रथाची गांवांतून मिरवणूक निघाली व नेहमींप्रमाणे रथासमोर गारुड-भारुडाचे कार्यक्रम झाले. संस्थान गवई यांचीं कीर्तने दोन एकादश्या वः ज्ञानेश्वर पुण्यतिथीस झालीं.

संस्थानतर्फे नेमणूक करण्यांत आलेले अँडमिनिस्ट्रेटिव्ह ऑफिसर श्री. कैकिणी यांनी आपल्या कामाचा ताबा ता. १३१२५३ पासून घेतला.

या महिन्यांत श्रींच्या समोर खालील कलावंतांनी आपापल्या कलेची हजेरी दिलीः—

गायन—(१) सौ. हिराबाई जव्हेरी आणि मंडळी, मुंबई (२) सय्यदभाई, बडोदा (३) पुनमचंद मोहनलाल, भुसावळ (४) परशुराम महादेव गंगवालेकर, बेळगांव (५) मास्टर मनोहर वर्वे आणि मंडळी, मुंबई.

वादन (बांसरी)—श्री. कृष्णचंद्र रघुनाथ टिपणीस, बांद्रा व (२) गणपतराव जाधव.

भजन—शिवदास रामजी शेजाळे, भजनी मंडळ, कुर्ला, (२) सौ. कमलम्मा, रायचूर, (३) माधवबुवा सुकाळे, पुणे व (४) श्री. राजाराम रघुनाथ देसाई, सांताकुळ.

प्रवचन—कोपरगांवचे मामलेदार रावसाहेब गायकवाड-ज्ञानेश्वरीवर प्रवचन; (२) श्री. दत्तात्रेय गणेश गोखले, दादर, विषय-तुलसीदास रामायण व (३) श्री. यशवंत महादेव मेहेंदळे, संस्थापक, रूपी स्कूल, दिल्ली दरवाजा, अहमदनगर, विषय-स्वावलंबन.

कीर्तन—ह. भ. प. चैतन्यबुवा शिंपी, कासारवाडी, जिल्हा परभणी; (२) सौ. सुधाबाई इनामदार, ठाकुरद्वार, मुंबई.

नकला—श्री. परशुराम काशिनाथ म्हात्रे, शीव, मुंबई.

भक्त लोकांची वाढती गर्दी लक्ष्यांत घेऊन पाण्याचे हौद मोठे करण्याचे व नळाऱ्या जास्त तोळ्या बसविण्याच काम संस्थानतर्फे हातीं घेण्यांत आले आहे.

या महिन्यांत संस्थान दवाखान्यांत सुमारे १२०० रोग्यांवर उपचार करण्यांत आले. गोदावरी माता, संस्थान उपासनी महाराज-साकोरी, यांचेकडून सुमारे १४० रुपये किंमतीची एक फिरकी खुर्ची दवाखान्यास देणगीदाखल मिळाली. तसेच श्री. बाजीराव कोते, पाटील शिर्डी, (२) श्री. सगुण मेरु नाईक, शिर्डी, (३) श्री. डी. पी. नगरकर कॉट्टर, हळ्डी मुक्काम शिर्डी व(४) एक साईभक्त, शिर्डी यांनी प्रत्येकी ५० रुपये व श्री. हरिभाऊ शेळके, शिर्डी व श्री. जनार्दन गणोरे, टांगेवाला, शिर्डी यांनी प्रत्येकी रु. २५ असे देणगीदाखल देऊन संस्थान दवाखान्यास २५० रु. किंमतीचे एक उत्तम प्रतीचे टेबल देणगी म्हणून दिले.

शिर्डीचे हवापाणी उत्तम होते. रोज कडाक्याची थंडी पडत होती.

जानेवारी १९५४:—

या महिन्यांत शिर्डीस श्रीसाईबाबांचे दर्शनास बाहेरगांवचे भक्त नेहमप्रिमाणे बरेच आले होते. या महिन्यांत ता. १४ ला मकरसंक्रांत हा सण आला होता. बरेच भक्त लोक या दिवशीं शिर्डीस येऊन श्रीसाईचे समाधीस अभिषेक पूजा वगैरे करून तिळगुळ अर्पण करितात; देणग्याही देतात. या महिन्यांत भक्तांनी श्रीसाईना देणग्या—गलेफ, कापड, वस्तू अशा बन्याच अर्पण केल्या आहेत. कलावंत लोक बरेच आले व त्यांनी श्रीपुढे हजेरी दिली. त्यांत प्रासिद्ध सौ. हिराबाई बडोदेकर, सौ. सरस्वतीबाई राणे, श्री. फिरोज दस्तुर, मुंबई, श्री. जगन्नाथबुवा सुरतकर अशा भक्तमंडळांनी गायन-कलेची हजेरी दिली. तसेच कुमारी ललिता केशवराव वर्तक, खार, मुंबई, यांनी मणिपुरी प्रवचन केले. ता. २६।१९५४ रोजीं प्रजासत्ताकदिनानिमित्त श्रीसमाधि-मंदिरांत दिव्यांची रोषणाई, गायन, भजन, कार्यक्रम होऊन सर्वांना प्रसाद वांटण्यांत आला. संस्थान गवई यांचीं दोन कीर्तने श्रीमंदिरांत झालीं. संस्थानतफे चालविष्ण्यांत येत असलेल्या धर्मार्थ दवाखान्याचा फायदा २२२३ रोग्यांनीं या महिन्यांत घेतला. तसेच दवाखान्यांत श्री. के. एम्. वर्तक, खार, मुंबई यांनीं १५० रुपये किंमतीचीं उपकरणे घेऊन दिलीं.

फेब्रुवारी १९५४:—

चा ल महिन्यांत श्रीसाईबाबांचे दर्शनाकरितां बाहेर गांवचे भक्तलोक नेहमीप्रमाणे बरेच आले होते. श्रींचे समाधीवर निरनिराळ्या रंगाचे रेशमी सुती कापडाचे गलेफ, चादरी, कापड व इतर वस्तु देणगीरूपानें बन्याच आल्या. श्रीसमाधिमंदिरांत कलावंत, गायक, कीर्तनकार, कवी यांच्या हजेञ्या झाल्या. ह्यांत सुरतचे रंजितबालकवी व हैद्रावाद (दक्षिण) चे श्री. वसंतराव तुळजापूरकर कवी, यांचे काव्यगायन झाले. गायक हुमणाबादचे श्री. न्हनेबाबू, मुंबईच्या श्री. इंदिराबाई कुडंबळे, श्रीमतीबाई नावेकर यांचे गायन झाले. श्री. नारायणस्वामी मादुंगा यांनी निरनिराळे वाद्यांचे आवाज तोंडांतून काढून दाखविले. तसेच कु. नंदुशेंदी, कु. डॉली कामत, कु. भारती नायंपळी,

मुंबई, यांनी मणिपुरी नृत्य हजेरी दिली. तसेच श्री. पार्वतीकुमार, श्री. मधुकर कामत, मुंबई, यांनी श्रीकृष्ण-राधा-नृत्य हजेरी दिली. कु. गुलाब शेजवाडकर पुणे, नृत्य; कु. जयवंती शेजवाडकर, श्री. मधुकर शेजवाडकर, पुणे, गायन हजेरी दिली. श्री. ह. भ. प. गणपतिबुवा रामदासी कारंजा, श्री. ह. भ. प. नामदेवबुवा मुंबई, यांनी कीर्तनाची हजेरी दिली. माघ शु. ११ व माघ व. ९ श्रीरामदासनवमी या दिवशी संस्थान गवई यांनी दोन कीर्तने केली. संस्थानतफे चाळू असलेल्या धर्मार्थ दवाखान्याचा फायदा या महिन्यांत २०४० रोग्यांनी घेतला. दवाखान्यास श्री. डी. डी. नेराँय, मुंबई, यांनी २५ रुपये देणगी दिली. शिरडीयेथील हवापाणी उत्तम आहे.

द. ब. राणे

सं. चिटणीस, शिरडी संस्थान

रथयात्रा

रथयात्रा, लोकारण्य, महाधूमधाम—

भक्तेरा लुहाये पथे करिछे प्रणाम ।

पथ भावे ‘आमि देव’ रथ भावे ‘आमि’

मूर्ति भावे ‘आमि देव’ हासे अन्तर्यामी ॥

—रवींद्रनाथ ठाकोर

रथयात्रेचा राजपथावर उत्सव तो होता ।

भरला तेर्थे मानवसागर दर्शनास मोठा ॥

गजति होता ढोल, चौघडा, जयजयकारध्वनी ।

भक्तश्रेष्ठ तै प्रणाम करिती नतमस्तक होउनी ॥

राजपथाच्या मनांत आले ‘मीच देव आहें, ।

प्रणाम करिती जन मजला हे, अन्य देव नोहे’ ॥

रथही बोले मर्नी आपुल्या, ‘मीच देव आहें’ ।

मूर्तीच्याही मर्नी वाटले, ‘मीच देव आहें’ ॥

अंतर्यामीं वास करी जो एकमेव आत्मा ।

भाव त्रयींचा जाणुनि हंसला मनांत परमात्मा ॥

अनुवादक—भवानीशंकर नीळकंठ वागळे, जोगेश्वरी

श्रीसाई लीला 'त्रैमासिक' मिळण्याची ठिकाणे

- (१) श्री. बाबुराव डी. बागवे,
चीफ एजेंट, खटाव बिलिंडग, गिरगांव नाका, मुंबई ४.
- (२) श्री. बोवलेकर, दादर बी. बी. स्टेशन समोर, मुंबई.
- (३) श्री. सावळाराम खंडू दांगट, बोरीबंदर, मुंबई.
- (४) श्री. इ. आर. मालपेकर,
दागिन्यांचे दुकान, जितेकर चाळ, ठाकूरद्वार, मुंबई २
- (५) श्री भाऊ मोरोबा ठगे,
टोप्यांचे व्यापारी, ठाकूरद्वार मुंबई २.
- (६) मेसर्स मनोहर बुक डेपो,
गोखले सोसायटी लेन, पोयबाबडी, परेल, मुंबई १२.
- (७) मेसर्स ठकार आणि कंपनी,
कोहिनूर सिनेमा समोर, रानडे रोड, दादर, मुंबई २८.
- (८) धी बॉम्बे बुक डेपो, गिरगांव. मुंबई ४,
- (९) मेसर्स सारंग बुक डेपो.
मुनीम हाऊस, चिंचपोकळी, मुंबई १२.
- (१०) मेसर्स दातार आणि पुरोहित,
वैद्यवाडा, बॉम्बे रोड, ठाणे.
- (११) मेसर्स मंगला वस्तु भांडार,
आहिल्याबाई चौक, कल्याण.
- (१२) पनवेल न्यूज पेपर स्टॉल, पनवेल
- (१३): श्री. भाऊसाहेब लोंबर,
४०७४०८ बुधवार पेठ, पुणे २.
- (१४) श्री साईप्रसाद मिना फोटोचा कारखाना.
३२६, बुधवार पेठ, पुणे २.
- (१५) नाडकर्णी आणि क. (स्पोर्ट्स)
खेळाच्या वस्तूंचे व्यापारी, धोबीतलाव, मुंबई, २.
- (१६) श्री बाबुराव अणाराव चौगुले,
२५२ ठळकवाडी, बेळगांव.
- (१७) प्रेमल विठ्ठल मंदिर, फणसवाडी, मुंबई २.
- (१८) श्री. वाय. एल. सावंत, रहिमत बाई बि. ऑर्थर रोड,
ताडदेव, मुंबई ७. (संस्थानची इतर पुस्तकेही मिळतील.)
- (१९) विजयकुमार परफ्यूमरी स्टोअर्स, कीर्तीकर मार्केट पहिली गळी,
दुकान नं. १८ दादर, मुंबई.

वाहेगांवीं एजंट्स नेमणे आहे, तरी मुंबई ऑफिसच्या पत्त्यावर पत्रव्यवहार करावा.